Kapitalizmde Korku

Dieter Duhm

PSİKOLOJİ



AYRAÇ YAYINEVİ

Dieter Duhm

1942'de Berlin'de doğdu. Uzman psikolog Dr. Duhm, doktorasını sosyoloji alanında yaptıktan sonra, öğretim görevlisi olduğu üniversiteden 1974'te istifa etti, çünkü mevcut üniversite işleyişine daha fazla taviz vermek istemiyordu. Dieter Duhm öğrenci hareketinden bu yana, insanın mevcut toplumun tinsel ve ruhsal boyunduruğundan kurtulmasının koşul ve olanaklarını araştırmaktadır. *Der Mensch Ist Anders* (İnsan Başkadır), *Revolution ohne Emanzipation ist Konterrevolution* (Özgürleştirmeyen Devrim Karşı Devrimdir) gibi kitaplarıyla özgürleşme hareketine önemli katkılarda bulundu. Dieter Duhm, Marksizm'den yola çıkmıştı. Bugün ise eski Marksist tasarım ve yöntemlerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine inanıyor.

AYRAÇ YAYINEVİ
Olgunlar Sokak 3/3 06640/Kızılay-Ankara
Tel: 0 312. 418 22 63
Faks: 0 312. 417 01 82

KAPİTALİZMDE KORKU **(Angst im Kapitalismus)** • Dieter Duhm • Çeviri: Sargut Şölçün • © **AYRAÇ YAYINEVİ** Bu çevirinin tüm hakları saklıdır • ISBN 975-8087-02-9 • Psikoloji Kitapları 01 • Birinci Baskı: Kalem Yayınevi Mart 1987 • İkinci Baskı: Ayraç Yayınevi Mayıs 1996 • Üçüncü Baskı: Ayraç Yayınevi Şubat 2002 • Kapak Tasarımı: Hayalgücü Tasarımevi • Dizgi: Kadir Şahin • Baskı: Şahin Matbaası • Ankara

KAPİTALİZMDE KORKU

DIETER DUHM

Çeviren:
Sargut Şölçün

Ankara-2002

SUNU

Kapitalizmde Korku, Dieter Duhm tarafından 1970'de yazılmış. Sargut Şölçün kitabın çevirisini 1986'da yapmış. Türkiye'deki ilk baskı Kalem Yayıncılık tarafından 1987 de yapılmış. Tarihlerin eskiliği ve kitabın Almanya'da yazılmış olması okuyucuyu yanıltmasın. Okunduğunda görülecek ki kitap, bugünü, belki de o günü anlattığından daha fazla anlatıyor. Kapitalizm hâlâ, hem de daha fazla ve yaşamın en küçük ayrıntılarına kadar korku üreterek egemenliğini sürdürüyor. Korkuyu kabul etmemek, korkmamak anlamına gelmiyor. Yaşamın her alanına sinmiş, hayatımızı zehir eden, toplumu bütün olarak hastalığın kucağına atan bu sinsi korkular yumağından kurtulmanın ilk adımı, onu kabul etmek ve kaynaklarını saptamak. Bugün, bütün değerlerin altüst edildiği, kapitalizmin gelmiş geçmiş en iyi düzen olduğunun dayatıldığı, bütün yaşamın paraya, kapitalizmin değerlerine endekslenmeye çalışıldığı ve bunun bedellerinin ağır bir şekilde ödendiği bir toplumda yaşıyoruz. Okur, Dieter Duhm'un söyle-

diklerinde, şaşılacak kadar kendini ve içinde yaşadığı toplumun sancılarını, hatta bu bunalımdan nasıl çıkılabileceğinin ipuçlarını bulacak. Yayınevimiz, "Kapitalizmde Korku"nun üçüncü basımını hazırlarken, kitabın ilk çıktığı andaki kadar güncelliğini koruduğuna ve Dieter Duhm'un Marksist psikoloji alanındaki çabalarının daha ilerilere götürülmesinin bir görev olarak, yürekli insanların önünde durduğuna inanıyor.

AYRAÇ

ÖNSÖZ

Bu kitabı, 1970 yılında yazdım. Bu kitap, öğrenci hareketi sırasında, birçoğumuzun kendini uzak tutmayı başaramadığı bir soruna el atmaktadır. Bu, toplumumuzdaki genel psişik sefaletle ve kendi psişik bozukluklarımızla ilgili bir sorundur. Böyle bozuklukları, günlük faaliyetlerimiz sırasında, aşk ilişkimizde, yüksek öğrenimde, politik çalışma içinde, yalnız kaldığımızda, kurumlar ve otoritelerle karşı karşıya geldiğimizde farkettik. Bir tür sıkıntı ve hoşnutsuzluk, bir tür yaşama ve sevme yeteneksizliği duyuyorduk; bu olumsuzlukları benimseyip kabul edemiyorduk. Sorun bir kere açıkça ortaya döküldükten sonra, tahrif etmenin ve kendini inkâr etmenin eski şablonlarında gedikler açıldı. Ancak aynı gedikler, "sosyalist siyaset" ve "kurtuluş"un anlamları konusunda var olan geleneksel ideolojik tasarım modellerinde de açıldı. Yeni sol denilen gruplar içinde, giderek artan sayıda insan, psişik kurtuluş konusunu politik gündeme sokmakta ve kendileri için yeni, daha içten ve daha dayanışmadan yana davranış biçimleri bulmakta kararlıydı. Bütün bunlar, politik fonlu psikolojik bir bilinç genişlemesinin başlangıcı oldu.

Kısaca "psişik sefalet" diye nitelediğim sorun, asla sol entellektüellerle sınırlı değildir. Bütün halk kesimlerinde alkoliklerin ve uyuşturucu düşkünlerinin sayısının sürekli yükselmesi, psi-

kosomatik rahatsızlıkların (ruhsal kaynaklı fiziksel acılar) çoğalması, nevrozların ve psikozların yaygınlaşması, artan intihar etme eğilimi, bütün bunlar, psişik bakımdan hasta olmanın bugün salgın tarzında biçimler aldığını gösteriyor.

Bunun nedenlerinin büyük bir bölümü, modern kapitalist toplumun yapısında ve işleyiş biçiminde yatmaktadır. İnsan tarihi, ataerkilliğin ve özel mülkiyetin gelişmesinden beri, baskının tarihidir. Modern kapitalizm, bu tarihin şimdiki aşaması oluyor. Kapitalist toplumun en gelişmiş bölgelerinde baskı, erken kapitalizm ya da feodalizmde olduğundan çok daha başka bir çehreye sahiptir. Bu baskı, arkasında hiçbir zaman açlıktan kemikleri çıkmış varlıklar bırakmaz; içinde köle emeğinin ve cellatların hüküm sürdüğü gettolara yol açmaz. Ama yeni tip bir köle ruhu üretir: Kişiliği, kanaati ve başkaldıracak cesareti olmayan, uyum sağlatılmış insan. Bu baskı, duyarlılığın ve sevginin peşinde boş yere dolaşan ve bu sırada kendisine uzatılan yedek tatminlere sarılan, soyutlanmış insanlar yaratır. Müthiş bir tüketim arzı maskesi altında ölüm kültürü, insanın maddi olmayan ve tamamen hayati ihtiyaçlarının bastırılmasını dev ölçütlerle örgütlemiştir. Kapsamlı bir mutluluk endüstrisinin varlığı, bunu geçersiz kılmaz, aksine onaylar. Mutluysak, ne diye bu kadar mutluluk propagandası yapılıyor? Mutluluk endüstrisi, insanların gerçek mutsuzluğuna verilen sisteme özgü bir cevaptır; mutsuzluk, kâr amacıyla kullanılır.

Ruhsal acıların özünde, çoğu kez üstü örtülü, başka ifadelerle süslenmiş, derin bir korku bulunmaktadır. Bu korku, çok çeşitli görünümlerde ortaya çıkar: "Sağlıklı" insanda, başkalarının kendi hakkında ne düşünebileceği korkusu olarak; konuşma korkusu olarak; amirlerden ve rakiplerden, üniformalardan ve kurumlardan duyulan korku olarak; cinsel ilişki öncesinde ve sırasında beliren korku olarak; başarısızlık ya da hastalık korkusu olarak vs. Bu toplumun hayatında her yanda bulunduğu için göze batmayan bu korkuya, çanak yalayıcı üniversite psikologları "nor-

mal" der, ama gerçekte, normalden başka her şeydir. Bu korku, bütün hayatımızı zehir eden kötü bir hastalıktır. O, yalnızca bireysel hayatımızın değil, bütün bu toplumun ayrılmaz parçası durumundadır. Bu korku, kapitalizmin malıdır; yalnızca onun ürünü olarak değil, aynı zamanda onsuz her şeyin çökeceği bir yapıtaşı olarak da bu sisteme aittir.

Neden? Bu korku nasıl doğar? Kapitalist toplum düzeninin temel yapılarıyla nasıl bağlantılı oluyor? Günlük davranışlarımızda kendini nasıl gösteriyor? Emansipasyon ne demektir? İşte bunlar, bu kitabın üzerine eğildiği sorulardır.

Mümkün olduğu kadar kolay anlaşılır bir dille yazmaya çalıştım. Kitap, öncelikle genç ve akademik olmayan okura yöneliktir. Genç işçilere, memurlara, lise ve yüksek okul öğrencilerine hitap etmektedir. Konuyla ilgili formüle edişlerimde ve örneklerin seçiminde beni yönlendiren pratik deneyimler, büyük ölçüde, çırak ve öğrencilerle yaptığım çalışmadan kaynaklanmaktadır. Bu kitap, teorik mükemmellik iddiasında değildir. Politik ve marksist psikolojinin henüz genel başlangıç aşamasında bulunmasına uygun olarak, zaman zaman bilimden çok ajitasyona benzemektedir (Ekonomik ve psişik yapılar arasındaki henüz hayli gevşek kurulmuş bağlantı, META YAPISI VE TAHRİP EDİLMİŞ İNSAN İLİŞKİLERİ başlığını taşıyan ve sonradan yayımlanan kitabımda, çok daha eksiksiz ve çok daha tutarlı olarak anlatılmıştır.) Ajitasyon, basitleştirmeler ve kısaltmalarla çalışır. İnsanın psişik hayatı, burada kullandığımız ve işimizi gören psikolojik kavramlardan çok daha karmaşık bir organizmadır. Ancak, içinde bulunduğumuz durum, bizi bir şeyler söylemeye zorlamaktadır. Biz bu sözleri, her türlü yetersizliğe rağmen, aydınlatma ve değiştirmeye, resmi okul ve branş kitaplarının tümünden çok daha önemli katkılarda bulunabileceğimiz bilinciyle söylüyoruz.

Yine de, bu kitabın yetersizliği gözden uzak tutulmamalıdır. Elinizdeki kitap, korkuyu, psikolojik ve psikoanalitik açıdan inlemektedir. Böylece, sadece toplumun sonuç olarak otoriter yapıla-

rına dayalı korku görüngüleri tanımlanabilmektedir. Ancak şuna inanıyorum ki, açık otoriter yapılar yavaş yavaş ortadan kalksa bile, bugün yayılmasını sürdürecek daha derinlerde yatan korkular vardır. Bu korkular hayatımızın toplumsal örgütlenmesinin, hayatın kendisiyle temel bir çatışmaya girmiş olduğu gerçeğinden doğmaktadırlar. Genel kâr yönelimi, doğal gelişmenin, yaşamanın ve sevginin ilksel yasallıklarıyla karşı karşıya gelmiş durumdadır. Bu, marksist kapitalizm eleştirisinde çok az görülmüş bir bakıştır; çünkü, çeşitli nedenlerin yanısıra, marksizm, varoluşumuzun ruhsal ve doğal yanıyla ilgili kavramlar geliştirmiş değildir. İNSAN BAŞKADIR adlı yeni kitabımda, bu bakış açısının altını çizdim ve bu arada, insan hayatının, öncelikle erotik ve dini (spiritüel) boyutunu araştırdım. Bu sırada, bazı biyolojik, biyoenerjetik, dini ve düşünce tarihiyle ilgili bağlamlara rastladım; bunlar bu kitapta yer almıyor. Ne var ki, aşağıdaki düşünce dizilerinin *ilgisini çektiğini görecek olan okuyucu, bunlarda takılıp* kalmayacaktır zaten.

Bütün hassas okuyuculardan, yargılarımın bazen biraz ukalaca bir tarzda olmasını bağışlamalarını rica ediyorum. Tek tek bazı *ifadelerle bugün artık aynı fikirde olmadığımı* belirteyim. Bu düşünceler, haddinden çok aceleci, hazır ve ideolojik görünüyor. Bugün onlarda, belli bir gayretkeşlik ve de körlük payı farkediyorum; böyle bir körlük, insanın kendisini kararlı bir biçimde savunabilmesi ve sınırlayabilmesi için, belli bir gelişme durumunda zorunludur belki. Kamu bilincinin bu insani olmayan dünyayı işler tutmak için kullandığı kesintisiz yalan ve ikiyüzlülük karşısında duyulan haklı öfke, kendi açısından kolayca bir sertleşmeye yol açmaktadır. Oysa, kendi kurtuluşumuzun çıkarı için, böyle bir sertleşmeyi aşabilmeliyiz. Bu kitabı altı yıl önce bana yazdıran hareketin motifleri, suçlama ve mücadeleydi. Bu arada, suçlama ve mücadelenin, daha iyi bir dünya kurmak için henüz yeterli olmadığını öğrendik. Bugün bütün dikkatimizi, kendi hayatımızı değiştirebilmek ve topluma ikna edici bir alternatif su-

nabilmek için ihtiyaç duyduğumuz pozitif içeriklerin ve hedeflerin gelişmesinde yoğunlaştırıyoruz.

Ruhsal bakımdan içinde bulunduğumuz kötürümlüğe işaret etmiştim. Bu, bir sızlanma ve kendine acıma çağrısı değil; değiştirmeye yönelik bir davettir. Değiştirme ve emansipasyon, elbette hemen korkudan, depresyondan ve şüpheden kurtulma anlamına gelmez. Bunun için dıştan gelen ve insanın ruhuna işlemiş baskının yapıları, henüz son derece güçlüdür. İçimizde kesişen tarihi akımların gerilim alanındaki yeni yönelişleri, henüz bir hayli belirsizdir. Yüzyıllarca sürmüş vesayet ve baskıdan bizi kurtaracak olan yollar, henüz çok yeni ve çok çelişkilidir. Hayalde canlandırılan yaşamak anlamında bir kurtuluş, henüz elimizle tutacağımız kadar yakınımızda değil. Ancak, çatışma içinde, yanlış olmayan yolu ve korku içinde, irademizi artık kaybetmemeyi öğrenebiliriz. Yanlış programlanmış sistem, sefalete neden olmuştur; bunun düzeltilmesinin sorumluluğunu bizzat biz taşıyoruz. Reddetme, direnme ve yeniden kurma konusunda kararlıyız. Toplumsal kurumlara ve otoritelere verilecek hesabımız yok; onlar, faşizme, Vietnam'a, kendi ülkelerindeki sefalete ses çıkarmayarak her türlü meşruiyeti kaybetmişlerdir. Sorumluluğumuz, kendimize ve bizimle birlikte yola çıkmış arkadaşlarımıza karşıdır.

Dieter Duhm
Ocak 1976

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7
I. BÖLÜM
KORKUNUN PSİKOLOJİK TEORİSİ 19
1. Bireysel İhtiyaçlarla Toplumsal İstemler Arasındaki Çelişki 20
2. Nevrotik Korkunun Doğuşu 24
a) Ceza Veren Otorite Kişiler 25
b) İrrasyonel Davranış Kuralları 26
c) Tehdit Edici Çevrenin Verdiği Temel Duygu 26
d) Beklendiği Gibi Olma Durumu 27
e) Vicdanın Oluşumu ve Reel Korkunun Nörotik Korkuya Dönüşmesi 28
f) Geriye İtme (Bastırma) 30
g) Varoluş Korkusu 33
3. Korkuya Karşı Koyma ve Korkuyu İşleme 36
a) Korkuya Karşı Koyma Cephesi 36
b) Nevroz 38

II. BÖLÜM
KAPİTALİZMİN BÜTÜN TİPİK ÖZELLİKLERİ KORKU ÜRETİR 40
1. Ücretli Emekle Sermaye Arasındaki Temel Çelişki 40
2. Kapitalist Egemenlik İlişkileri 48
a) Egemenlik İlişkilerinin Ekonomik İlişkilerden Doğması 48
b) Korkunun Kaynağı Olarak Egemenlik İlişkileri 52
3. Maddi Dünyanın ve İnsan İlişkilerinin Meta Karakteri 58

a) Kapitalist Toplumun Temel Yapıtaşı Olarak Meta..... 58
b) İnsan İlişkilerinin Meta Karakteri 60
c) Korkunun Kaynağı Olarak Meta Karakteri..... 63
d) İleri Derecede Endüstrileşmiş Dünyada, Meta Ekonomisinin Kaldırıldığı Bir Toplum Düzeni Olabilir mi?..... 65
4. Kapitalizmde Yaşama Biçimi Olarak Yabancılaşma..... 67
a) Yabancılaşmanın Ekonomik İlişkilerden Türemiş Olması 67
b) Korkunun Kaynağı Olarak Yabancılaşma..... 72
5. Başarı İlkesi..... 76
a) Başarı İlkesinin Ekonomik İlişkilerden Ortaya Çıkması..... 76
b) Korkunun Kaynağı Olarak Başarı İlkesi 78
c) Başarı İlkesinin Olmadığı İleri Derecede Endüstrileşmiş Bir Toplum Düşünülebilir mi?..... 79
6. Rekabet İlkesi 81
a) Rekabet İlkesinin Ekonomik İlişkilerden Ortaya Çıkması..... 81
b) Korkunun Kaynağı Olarak Rekabet İlkesi..... 83
7. Sonuç: Kapitalist Toplumun İnsanları Birbirlerinden Korkarlar 85

III. BÖLÜM
KAPİTALİST TOPLUMDA KORKUNUN ORTAYA ÇIKMASININ VE YENİDEN ÜRETİLMESİNİN DAHA AYRINTILI ANLATIMI..... 88
1. Küçük Ailede Korkunun Doğuşu..... 89
a) Egemenlik İlişkilerinin Küçük Ailede Yeniden Üretilişi 89

b) Dürtüler Açısından Çocuğun Anababaya Olan Saplantısı 92
c) Oedipus Durumu 93
d) Oedipus Durumunun Üstbenin Oluşturulması Yoluyla Yenilenmesi 96
2. Kapitalizmin Ahlak Öğretisi Aracılığıyla Korkunun Üretilmesi 100
a) Moralin Moral Dışı Temeli 100
b) Kapitalizmin Cinsellik Etiği 102
c) Kapitalizmin Çalışma Etiği 102
d) Kapitalizmin Mülkiyet Etiği 107
3. Düşünce Yasakları ve Uygarlaştırılmış İrrasyonellik Aracılığıyla Korku Üretmek 109
a) İrrasyonel İdeoloji 109
b) İrrasyonelliğin Endüstri Aracılığıyla Uygarlaştırılması 113
c) İrrasyonellik ve Korku 116
4. Çocuğun Korkusunun Okulda Yeniden Üretilmesi 118
a) Kapitalizmin Okuldaki Ahlak Öğretisi 118
b) Düşünce Yasakları ve Uygarlaşmış İrrasyonellik 122
c) Otoriter Yapı (Egemenlik İlişkileri) 125
d) Rekabet ve Başarı İlkesi 127
e) Okul ve Ekonomi 128
5. Çocukta Korkunun Kilise Aracılığıyla Yeniden Üretilmesi 132
6. Sonuç: Yabancı Güçlerin Belirlediği İnsan 135

IV. BÖLÜM

KORKUNUN BİREYSEL SONUÇLARI: KAPİTALİST TOPLUMUN İNSANININ NİTELİKSEL PORTRESİ 144

1. Milgram Deneyleri 144
2. Korku ve Düşmanlığın Kısır Döngüsü 146
3. Zor Kullanma ve Barbarlık 152
4. Aşk İlişkilerinde Yeteneksizlik 156
   a) Eşten Duyulan Korkudan Doğan Korku Savunma Cephesi 157
   b) Eşin Kişiliksiz Kılınması 159
   c) Yabancı Güçlerin Belirlediği Aşk - Belli Modellere Göre Aşk 161
   d) Nevrotik Bağlanma Yeteneksizliği ve Nevrotik Eş Saplantısı 162
   e) Ejaculatio Praecox (Erken Boşalma) 165
   c) Sadizm ve Mazohizm 166
5. Kendiliğindenliğin Kaybı 170
   a) Bir Örnek 170
   b) Korkuya Karşı Koyma ve Kendiliğindenlik Arasındaki İlişki Üzerine 173
   c) Kendiliğindenliğin Kaybı ve Saldırganlık 174
6. Toplumumuzun Kullandığı Dildeki "Sağlıklı" ve "Nevrotik" İnsan 175

V. BÖLÜM
KORKUNUN TOPLUMSAL İŞLENME BİÇİMLERİ 178
1. Kollektif Bir İdeolojinin Korkuya Genel Karşı Koyma Karakteri 179
a) İç Çatışmalardan Kaçınma 179
b) Kendi-Değer Duygusunun Artırılması 180
c) Karşılıklı Özdeşleşmenin Kolaylaşması 180
d) Toplumdışı Olanlara Karşı Ortaklaşa Saldırı Boşaltımı 181
2. Hayaller Dünyasına ve Pop Kültürüne Kaçış 181
3. Korkunun Tüketim Mallarıyla Dengelenmesi 183
4. Korkunun Kariyer ve Statüyle Dengelenmesi 185
5. "Büyük Topluluk" ve Onun Düşmanları 186
a) "Human ve Public Relaiton" 186
b) BİLD Gazetesi 187
c) Psikolojik Faşizm 188

VI. BÖLÜM
KAPİTALİZMDE KORKU TEORİSİ ÜZERİNE BAZI SORULAR VE BUNLARIN CEVAPLARI 191
1. "Korku hakkındaki gevezelikleriniz, ölçüsüz bir abartmadır." Cevabımız 191
a) Önceden Hazırlanmış Yönelim Örnekleri ve Düşünce Tutuklukları 191
b) Rasyonalizasyon 192
c) Korkunun Metafizik Kutsallaştırılması ve "Kaydırılması" 194
d) Korkuya Karşı Savunma ve Korkunun Gizlenmesi 194
2. Kapitalizmde Psişik Liberalleşmenin Sınırları 195

a) Psikolojik Kapitalizm Eleştirimiz Eskidi mi? 195
b) İsveç Örneği 196
c) Seks Cümbüşü 199
d) Kapitalizmin Hâlâ Evlilik ve Aile Kurumlarına İhtiyacı Var mı? 202
e) Kapitalizm Korkudan Vazgeçebilir mi? 203
f) Egemenliği Güvence Altına Almada Bir Araç Olarak Psişik Baskı 205
3. Korku ve Ait Olunan Sınıf 209
4. Sosyalizmde Yabancılaşma ve Korku 211

VII. BÖLÜM
KURTULUŞLA İLGİLİ BAZI DÜŞÜNCELER 214
1. Bilimsel Teorik Notlar 216
a) Somut Bütünsellik 216
b) Burjuva ve Marksist Psikoloji Arasındaki Kavram Farkları 220
2. Psikoterapi ve Kurtuluş 224
3. Bireyin Tedavisi İçin Psikoanalizle Marksizmin Birleşmesi Zorunluluğu 230
a) Korkunun İlerici Yanı 230
b) Marksist Kurtuluş Kavramı Anlamında Psikoterapi Yardımı 231
4. Sol Gruplardaki Davranışlar Üzerine Psikolojik Notlar 233
a) Burjuva ve Devrimci Kimlik Arasındaki Bireysel Çatışma 233
b) Çatışmanın İşlenmesi 235
BİR "SONSÖZ" 238

I. BÖLÜM

Korkunun Psikolojik Teorisi

Bu bölümde kendimizi, esas olarak psikolojik kavramlar ve düşüncelerle sınırlamak istediğimiz için, başlığını "psikolojik" teori olarak seçtik. Kapsamlı bir korku teorisinin, analizi keyfi olarak eksik bırakması istenmiyorsa, psikolojik alanı aşması ve toplumsal faktörleri de içine alması bir zorunluluktur. Korkusu olan insan, bir bütün insandır. Onun yalnız korkusu yoktur, aynı zamanda çalışmaktadır ve düşünmektedir de; ve o, bütün bunları, tamamen belirli toplumsal ilişkiler içinde yapmaktadır. Korku, onun varoluşunun sadece bir yanıdır. Ancak, bu yanlardan hiçbiri diğerinden ayrılamadığı gibi, bütün ile bağlantısı olmadan da anlaşılamaz.

Bu bölümde, yalnızca piskolojik temel kavramlar ve temel örnekler açıklanacaktır; bunlar, kapitalizmde korkunun teorisini kavrayabilmek için gereklidir. Böylece, daha sonra tekrarlardan kolaylıkla vazgeçebileceğimiz gibi, sürekli vurgulanacak olan anafikri de daha açık sergileyebiliriz. Kapitalist toplumla bu toplumda yaşanan psişik hayat arasındaki özgül bağlamlar, şimdilik ele alınmayacaktır. Burada daha çok, sonradan üstünde, toplumla

psişik hayat arasındaki birliği daha somut bir biçimde kavrayabileceğimiz teorik-soyut yollar açılacaktır.

1. Bireysel İhtiyaçlarla Toplumsal İstemler Arasındaki Çelişkiler

İnsan, belirli bir çevreye, belirli bir topluma doğar. Ağlar, bağırır; örneğin, açlık gibi ihtiyaçları vardır. Açlığı giderilince tatmin olur. Uyumak ister, uyur. Çişini etmek ister, yatağa çişini yapar.

Bu ilk aylarda, küçük insanın toplumsal istemlerden hiç haberi yoktur. İhtiyaçları olur, bunlar karşılanır. Altı aylık biri, keyfinin istediği gibi bağırır, ağlar, uyur, yatağına yapar. Altı yaşına gelince, bunları artık bırakır. Bu arada geçen zaman içinde çocuk, toplumsal istemleri yaşayıp öğrenmiştir. İhtiyaçlarının karşılanmasından vazgeçmeyi öğrenmiştir. Bu öğrenme süreci, yetişkinlik çağına kadar devam eder.

Toplum, kaos içinde batmak istemiyorsa, ihtiyaçtan vazgeçmede belli bir ölçü, endüstri düzeyi yüksek her toplumda zorunludur. Her toplumun, belirli bir asgari kurallar ve normlar toplamına ihtiyacı vardır ve bireyler, kendilerini bunlara göre ayarlarlar.

Bu asgari toplamın büyüklüğü, söz konusu toplumdaki ekonomik ve teknik gelişme aşamasına ve ekonomi biçimine bağlıdır. Nitekim, örneğin, 18. ve 19. yüzyılda kapitalist ülkelerdeki insanların, bugüne göre daha az boş zamanı vardı ve bireysel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik imkânlar daha azdı. Oysa bugün, rasyonalizasyon ve otomasyon sayesinde, çalışma süresi büyük ölçüde kısaltılabilmiş ve toplumsal servet, önemli ölçüde büyütülebilmiştir. Ne var ki, Bölüm II'de göreceğimiz gibi, gü-

---

1 İnsanın özgürlüğü, yalnızca ihtiyaçların tatmin edilip edilmemesine göre ölçülmez; bu, özgürlüğün sadece nicelik yanıdır. Sorunun nitelik yanı, insanların ihtiyaçlarından gönüllü olarak ve kendi çıkarları gereği mi, yoksa dış zorlamalar altında mı vazgeçmiş olduklarıdır.

nümüzde kapitalist ülkelerde yaşayan insanlar da, bilimsel ve teknik düzeyin mümkün kılabileceğinden çok daha az özgürlüğe sahiptir.[1] İnsanlara, daha mantıklı bir ekonomi biçiminde çoktan sahip olabilecekleri özgürlüğü yasaklayan, bugünkü kapitalist ekonomi biçimidir. Dolayısıyla diyoruz ki, kapitalist ekonomi biçimi, tarihi olarak eskimiştir ve insanın, bu biçimin zorunlu sonucu olan baskı altında tutulması için de durum aynıdır. Toplumsal istemlerle bireysel ihtiyaçlar arasındaki çelişki aşılabilir. Geriye, artık insani ihtiyaçlar ve çıkarlarla çelişkide olmayan, aksine tam onlardan ileri gelen, toplumsal istemlerden küçük bir artık kalır. Şüphesiz, bunun için, içinde özelle kamusal, arzu ile yasa ve bireyle toplum arasındaki çelişkinin ortadan kalktığı bir toplum düzeni şarttır. Böyle bir toplum düzeni, yabancılaşmadan uzaktır. Böyle bir toplum düzenine uyum sağlamak, birey açısından artık yabancılar tarafından belirlenmiş bir süreç değil; tam tersine, kendi görüş ve kararının gideceği yoldur. Bu yol, özel ve izole olunarak katedilmeyeceğine ve başka insanlarla sosyal bir ilişki içinde gidileceğine göre, sonuç bir anarşi değil, bireysel uyuşmanın kollektif sistemi olacaktır. Başka türlü dersek: Bu, bireysel ve sosyal ihtiyaçların uyuşmasına dayalı bir sistem olacaktır. Gerçi birey, kendi doğrudan ihtiyaç tatmininin bir bölümünden vazgeçmeyi öğrenmeye devam etmek zorunda olacaktır; ama bu öğrenme süreci, artık dış zorlama altında değil, tersine, bilinçli olarak bireyin kendi çıkarına gerçekleşecektir.

İhtiyaçtan vazgeçmenin öğrenilmesinde, bir uyum sağlama olayı söz konusudur; bu olay, keyfi hareket eden bireyden, bir toplumda yaşayabilecek bir insan yapar. Toplumumuzda bu sosyalizasyon süreci, küçük ailede başlar, çocuk yuvasında, okullarda, meslek eğitiminde, fabrikada ve büroda devam eder. Yetişkin insan, sosyal bakımdan artık büyük ölçüde uyum sağlamış demektir. Kendi çocukları olduğu zaman, öğrendiği toplum kurallarını onlara aktaracaktır.

Tabii bu sosyalizasyon sürecini, son derece katı olarak canlandırmamalıyız zihnimizde. Toplumsal istemler, ekonomik gelişmeye göre değişecektir. Basit bir örnek verelim: Geçmiş yüzyıllarda, ihtiyaçtan, tutumluluk tarzındaki vazgeçme, yüce bir erdemdi. Tutumluluk zorunluydu; çünkü savaşlar, hastalıklar ve bereketsiz mahsul, insanların varlığını tehdit ediyordu. İyi zamanlarda, yokluk günleri için tutumlu davranmamış kimse, kendi varlığıyla oynamış oluyordu. Bugün durum tam tersidir. İleri derecede endüstrileşmiş bir ülkenin halkı, birdenbire gelirinin yüzde onunu yatağının altında saklamaya kalksa, ekonomik bunalımı ensesinde duyar. Bu tutumluluk yüzde yirmiye vardığında ise, ekonomi çöker. Sonuç olarak tutumluluk, toplumsal oyunun bağlayıcı kurallarından değildir artık. Bağlayıcı olan, daha çok, kişinin kendi imkânlarına göre tüketimde bulunmasıdır. Toplumsal istemler, değişime uğramıştır. Tek tek bireyler, dün geçerli olanın bugün yanlış; dün yanlış olanın bugün doğru olduğunu öğrenirler. Davranışlarını değiştirirler ve uyum sağlarlar.

İkinci bir örnek vermek istersek, en uygunu, seks dalgası denen furya olacaktır. Yüz yıl önce böyle bir şey yoktu. Yüz yıl önce, mini etekli bayanlar, derhal gözaltına alınır, "Quick", "Konkret" ya da "Neue Revue" gibi dergilerin yayıncıları uzun sürecek hapis cezalarına çarptırılırdı. Burada, 19. yüzyılın toplumsal istemleriyle olan bağlamları eksiksiz biçimde aydınlatmaya kalkmadan, şu kadarını söyleyebiliriz: O zamanlar, giyinmenin asıl amacı insanları ısıtmaktı ve bunu yerine getirmeliydi. Yani elbiseler uzundu eskiden. Daha fazlasına tekstil endüstrisinin kapasitesi yetmiyordu. Oniki ya da daha çok saatlik iş günü, son derece katı bir çalışma disiplinini gerektiriyordu; her türlü boş zaman saptırması, sömürü açısından tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Ve bugünkü anlamda bir seks reklamı, ekonominin ayakta durması ve gelişmeye devam etmesi için lüzumlu değildi. Kısacası, böyle bir şey yoktu. Bu arada, üretici güçler çok büyük ölçüde gelişti. Tekelci kapitalizmdeki fazladan üretim eğiliminde kâr sağlamayı sürdürebilmek amacıyla işletme-

ler, yeni pazarlara ihtiyaç duydular. İlan ve tanıtımın etkililiği keşfedildi. Önceleri bu tanıtımlar, bilgilendirme amacına yönelikken, sonradan reklamlar sempatik bayanlarla süslenmeye başladı. Tekstil endüstrisindeki fazla üretim de, durmadan alıcı istiyordu. İşte böylece, yavaş yavaş moda ortaya çıktı; kış modası, yaz modası, arkasından ilkbahar ve sonbahar modası, akşam elbisesi, kokteyl elbisesi, plaj modası, mini etek vs. İlk reklam ilanlarında tekstil ürünleriyle sarıp sarmalanmış kadınların yerini, zamanla, yarı çıplak ya da hemen hemen tamamen çıplak bebekler ve belirgin seks sembolleri aldı. Kapitalist ülkelerde gelişen üretici güçle seks dalgası arasındaki bağlantı, hiçbir karşı çıkmaya elvermeyecek biçimde kanıtlanabilir. Önce Amerika Birleşik Devletleri ve İsveç'te, arkasından Federal Almanya ve diğer Batı Avrupa ülkelerinde görülen bu gelişme, örneğin, şimdi Avusturya ve İtalya'da alabildiğine fütursuzca başlamıştır. Kiliselerin ve ahlaktan yana taviz vermeyen diğer kuruluşların yakınmaları bir şeye yaramamıştır; ekonomik zorlamalar bildiğini okumakta, kilise çevresinin anlayışı da dahil olmak üzere kamu ahlakı, bunların peşinden koşturmaktadır.

Tutumluluk ve seks dalgası konusundaki örnekler şunu gösteriyor: Bireysel ihtiyaçlarla toplumsal istemler arasındaki çelişkinin çehresi değişebilir. Öğrenilmiş bir vazgeçiş (tutumluluk) artık gerekli olmuyor. Ya da: (Frenlenmemiş bir cinsellikten) vazgeçme, şimdiye kadar olduğundan başka bir biçimde sağlanmalıdır. Ya da: Şimdiye kadar frenlenmemiş ihtiyaçlardan (sıcak tutacak elbiseler isteği), birdenbire (moda nedeniyle) vazgeçmek gerekmektedir. İnsanların davranışlarını belirleyen, toplumun ekonomik gelişmesi oluyor.

Bu gelişme, toplumsal istemleri belirlemekle kalmaz, bireysel ihtiyaçların karakterini de geniş ölçüde saptar. Muhtemelen bazı kabaca tasarlanan temel ihtiyaçları bir yana bırakırsak, insani gereksinmeleri, asla doğuştan gelen ve değişmez bir faktör olarak düşünemeyiz; aksine, diğer bütün toplumsal olgular gibi, bunlar

ekonominin insanların davranışını ayrı ayrı nasıl etkilediğini gösterememişlerdir. Daha önce verdiğimiz bir örneğe dönelim Bizde bir kadının, her yıl 300 marklık sıcak tutacak elbise yerine, 800 marklık moda elbise satın almasına yol açan nedir aslında? Toplumsal ekonomik zorlamaların bireysel davranış üzerindeki etkililiği nereden ileri gelmektedir?

Bu sorunun çözümüne, ancak insanın psişik yapısını daha ayrıntılı inceledikten sonra yaklaşabileceğiz.

İnsanın doğuştan gelme, sabit psişik yapısı gibi bir şeyin olmadığını, psikoloji çoktan bilmektedir. Yalnızca, çok genel eğilim halindeki davranış hazırlıklarından ibaret, doğuştan bir temel yapı vardır. Ancak, davranışın somut biçim alması, ilgili toplum düzenine bağımlıdır. Bizde, başka bir yerde tamamen zıt biçimiyle olmayan bir görenek, bir davranış alışkanlığı ya da bir kural hemen hemen yok gibidir. Aklımızdan en çılgınca şeyleri *geçirelim; idrarla bulaşık yıkamak ya da son nefesini vermek* üzere olan bir babanın kurallara uygun bir biçimde öldürülmesi ve yenmesi gibi, örneğin. Böyle şeylerin her gün yapıldığı toplumlar vardır. Tersine, en alışılagelmiş şeyleri de düşünebiliriz; örneğin, evlilik, buluğ çağı zorlukları ya da hırsızlık gibi. Bunların hiç bilinmediği, tanınmadığı toplumlar da vardır. Ama bir nokta, gerçekten bütün insanlarda ortaktır; o da, ilgili toplumsal istemlerle uyum sağlama konusundaki psişik yetenektir. Bu uyum sağlamanın, toplumumuzun bireyleri tarafından korkunun baskısı altında nasıl gerçekleştirildiğini ve hangi psişik sonuçlara götürdüğünü; korkunun içsel olarak nasıl işlendiğini ve bireysel hayatın, korkunun üstesinden gelmek için, nasıl sürekli bir çaba olduğunu, aşağıda göstermeye çalışacağız.

2. Nörotik Korkunun Doğuşu

Genel olarak şunu söylüyoruz: Çocuk, ceza veren otorite kişiler tarafından, toplumsal istemlere boyun eğmeye zorlanırsa ve bu istemlerin içeriği aracılığıyla çocuğa, ihtiyaçlarının tatmininde

aşırı kısıtlamalar getirilmişse, korku doğacaktır. Korkunun şiddeti, çeşitli durumlara bağlıdır. Bunlardan bazılarını sıralayalım:

— Toplumsal istemlerin, bireyin hayatında yoğun bir biçimde kendini gösterdiği döneme bağlıdır (örneğin, temizlik eğitiminin erken ya da geç başlaması gibi).

— Bireyi, toplumsal istemlerle uyum sağlayacak duruma getirme yol ve tarzına bağlıdır (örneğin, bu sırada ödüllendirme mi, yoksa cezalandırma mı, psişik ya da fiziksel zor mu kullanılmıştır; mantığına mı seslenilmiştir, yoksa sorgulanamayan bir ahlaka mı dayanılmaktadır vs. gibi).

— Toplumsal istemlerin içeriğine bağlıdır (örneğin, kırmızı ışıkta karşıdan karşıya geçilmemesi isteği gibi; tabii bu, mastürbasyon yasağından çok daha masumdur).

a) Ceza Veren Otorite Kişiler

Çocuğun hayatındaki ilk otorite kişiler, çoğu kez annelerle babalar oluyor. Çocuk, onların aracılığıyla, kendi özgürlüğünün sınırlarını kavrıyor. İstediğini yapamıyor, ama anne ve babanın istediğini yapmak zorunda kalıyor, boyun eğiyor. Boyun eğme, gönüllü olarak sağlanmıyor; çünkü bunun anlamı, doğrudan ihtiyaç tatmininden kısmi vazgeçiştir. Anne ve baba, çocuğu, "uslu" durduysa (şefkatle, tatlı sözler ya da şekerle) ödüllendirerek; "yaramazlık" ettiyse (sevgiden mahrum bırakarak, azarla ya da dayakla) cezalandırarak boyun eğmeyi sağlamak istiyor. Böylece onlar, birer yargıç durumuna geliyor ve çocuğun mutluluğu da, bu yargıçların vereceği karara bağlı oluyor. Yaşı ilerledikçe çocuk, başka yargıç kişilerle karşılaşıyor. Bunlar, çocuk yuvasındaki bakıcı kadın, öğretmen ve rahiptir. Bunların hepsi, çocuğun üzerinde sahip oldukları zorla, onu —her zamanki davranışına göre— ödüllendirmekte ya da cezalandırmaktadırlar. Sevgi görmek ya da cezadan kurtulmak amacıyla çocuk, neredeyse "gönüllü olarak" uyum sağlamaktadır. Bu uyumun motoru, sevgiden mahrum olmak ve ceza görmek korkusudur. Bu, reel bir dış tehlikeden duyulan korku olduğu için, adına "reel korku" diyoruz.

Bundan nörotik korkunun nasıl geliştiğini, daha sonra göreceğiz.

b) İrrasyonel Davranış Kuralları

Dört yaşında bir çocuk, cinsel organlarıyla oynar. Bunun üzerine anne gelir ve "Çek elini oradan!" der. Bunu neden yasakladığını anneye soracak olsak, bize ne cevap verebilir ki? Daha sonra çocuk, yemekte rahat bir pozisyonda oturmaktadır. Hemen baba atılır: "Al dirseklerini masadan!" (Acaba baba, buna ne gibi bir gerekçe gösterecektir?)

Ve bu, böylece sürüp gider. Bu tür kurallar ve yasaklar irrasyoneldir; çünkü bunlar, ne herhangi bir nesnel zorunlulukla ne de birlikte yaşamaya getirilmiş bir kolaylıkla açıklanamaz, Çocuk özgürlüğünün anlamsızca kısıtlanmasından başka birşey değildir. Anlamsız oldukları için de, çocuk, bunların zorunluluğunu bile kavrayamaz. Ama işte böylece, —anne ve baba başta olmak üzere— toplumun kendisinden istediğine gönüllü bir uyum sağlama yolu olan kavrayış ortadan kalkar. Korku üreten bir toplumda çocuk, bu tür irrasyonel ve dolayısıyla da akla uygun olmayan normlara maruz kalmaktadır; bol miktardaki bu normlarla, özellikle cinsel alanda karşılaşır. Anlamak mümkün olmadığı için, çocuk, dıştan gelen otoriter baskı yoluyla bu normlara uymaya zorlanır. İnsanın korku üreten tarzda dıştan belirlenmesi, bu noktada başlamaktadır: Kendi hayatını düzenleyen güç, onun kendinde, onun kendi kavrayışında değildir; tersine, onun dışında, yani ceza vermeye yetkili otorite kişilerde bulunmaktadır.

c) Tehdit Edici Çevrenin Verdiği Temel Duygu

Bu sık dokunmuş irrasyonel norm sistemi yüzünden çocuk, herhangi bir kuralı çiğneme ve bundan dolayı da cezalandırılma, dövülme, alay edilme, izole edilme ya da hor görülme tehlikesiyle bin kez karşılaşmaktadır. Çevre, —başta anne ve baba görünümünde— yalnız seven ve izin veren değil, aynı zamanda düşmanca davranan ve tehdit eden bir merci olarak algılanmaktadır. Anne ve baba, övücü sözlerinde ve şefkat dolu yakınlıklarında

bile, mutlak kudret sahibi, yargılayan birer yetkili olarak belirmektedirler; çocuğun psişik iyiliği üzerinde tasarrufta bulunabilme gücü, yalnızca bu yetkililerdedir. Çocuğu gizli bir tehditle sarmış olan çevrenin bu yargıç işlevi, onda sürüp giden bir korkma hazırlığı oluşturur. Anne ve baba, yakınlıklarının alışılmış ritmini ansızın kesip gözlerini belki de sert bir bakışla çocuğa çevirdikleri zaman, korku da derhal patlak verir.

Potansiyel olarak tehdit edici durumdaki çevreden alınan bu temel deneyim, çocuğun daha sonraki yıllarda bir yetişkin olarak yaşayacağı korkunun anlaşılması bakımından önemlidir. İnsan, birlikte yaşadığı diğer insanlardan sakınmak ve onların karşısında, son derece dikkatli olmak durumundadır.

d) Beklendiği Gibi Olma Durumu

Korku, çocuğu "boyun eğme"ye, yani uyum sağlamaya itmektedir. Bu uyum sağlama, anne ve babanın yargılayan gözlerinin önünde cereyan eder. Yargılayan gözler, kişinin hayatına yön veren odak noktası haline dönüşür. Yargıç durumundaki çevrenin düşüncelerinden, bakışlarından ve yargılarından duyulan korku, yabancı odaklara göre belirlenmiş bu hayatın ayrılmaz bir parçasıdır artık. Çevrenin yargıları karşısında dayanamamak ve kendini savunamamak korkusudur bu. Çevre ise, durmadan yeni istemlerde bulunur. Çocuk, beklenildiği gibi olursa, yani ancak bu istemleri yerine getirirse, sevgi ve mutluluk hakkı olacaktır. Ama kendini kanıtlama konusunda hiçbir garantisi yoktur. İşte böylece hayat, kendini, beklenildiği gibi kanıtlama durumlarından ibaret korkularla dolu bir geçiş halinde akar gider. Çevre, göreli dostluk ve yumuşaklık içinde olduğu ve kendini kanıtlama da bir ölçüde başarıldığı için, korku bu sırada çoğu kez açıkça belirmez. Ancak, yine çoğu kez görülmeyen akut korku, bizi hemen rahatlatmasın. Çocuğun ileride, korkudan uzak ve kendinden emin bir yetişkin haline gelip gelemeyeceği kararını verirken önemli nokta, onun akut korkusu değil, korkmaya her an hazır oluşudur. Böyle bir hazır olma durumu, ceza verici anne ve babayla sık dokunmuş

irrasyonel bir norm sisteminin (ahlak) bulunduğu her toplumda ister istemez vardır.

e) Vicdanın Oluşumu ve Reel Korkunun Nörotik Korkuya Dönüşmesi

Çocuğun korkmasıyla ilgili olarak şimdiye kadar sözü edilen konu, "reel korku" yani reel bir tehlikeden (anne ve babanın cezası) duyulan korkuydu.

Anne ve babanın yargılama merciinin baskısı altında çocuk, neyi yapıp neyi yapamayacağını, neyin "iyi" ve neyin "kötü" olduğunu yavaş yavaş öğrenir. Neredeyse "gönüllü olarak" ve kendiliğinden doğruyu yapmaya başlar. Anne ve babanın normlarını, yasak ve emirlerini benimsemiştir: kendisini, tıpkı annesinin ve babasının yargılamış olduğu gibi yargılamaktadır. Çocuk bir vicdan geliştirmiştir ve bu vicdan, tıpkı o zamana kadar anne ve babanın yaptığı biçimde, aynı yasa kitabına göre yargılar ve mahkum eder. Kısacası çocuk, anne ve babanın otoritesini bütün normlarıyla birlikte içselleştirmiştir.

Psikoanaliz, bu vicdanı, o andan itibaren artık hayata egemen olan içteki bu yabancı cismi, "üstben" olarak nitelendirir. Bu durumda üstben, bireydeki içsel psişik bir mercidir; anne-baba kaynaklı ceza verme gücü ile yabancı kaynaklı normlar, bu mercide yaşamaya devam ederler.

Üstben sayesinde çocuk, birçok akut reel korkudan uzak kalabilir; çünkü çocuk, şimdi kendi kendisinin bekçisi olmuştur ve "kendisine ait" vicdani kararları nedeniyle, anne ve babasının ceza vermesine yol açacak yasak davranış biçimlerinden kaçınır. Çocuk, kendisini otoriter baskıcılarla tamamen özdeşleştirmiştir.

Bu vicdan oluşumuyla çocuk iki şeyi elde etmiştir: Birincisi, akut korkuya karşı etkili bir korunma; ikincisi, özerkliğinin kesin olarak elden gitmesi, bir başka deyişle, kendi özgür kararıyla seçilmiş, kendine ait hayattan kesin olarak vazgeçiş. Özetlersek, çocuk, korkuyu uşaklıkla değiştirmiştir.

Peki, uşaklık durumundan rahatsız olunmuyorsa ve hele bu sayede korku da aşılmışsa, o zaman ne diye uşaklığa karşı çıkılabilir ki? Bu değişimin başarılıp başarılmadığını, yani üstbenin korkudan kaçınmak için gerçekten uygun bir araç olup olmadığını inceleyelim.

Bireysel ihtiyaçlarla toplumsal istemler arasındaki çelişki, bütün hayat boyunca kalacaktır. Toplumsal istemlere yol açan otorite, artık sadece somut dışsal otoriteler halinde değil, aynı zamanda, aslında dışta bulunan otoritelerin içselleştirildiği üstbende de var olacaktır. İnsanın korkusu, böylelikle başka bir yere taşınmış olmaktadır. Ancak, küçük çocukta olduğu gibi dışsal bir otoritenin uyandırdığı korku değil; tersine, içsel bir otoriteden duyulan korkudur buradaki. Buna normal olarak, "suçluluk duygusu" ya da "vicdan korkusu" diyoruz.

Ne var ki, üstben, dıştaki otoritelerden tamamen kopmuş değildir; onlarla sürekli bir karşılıklı ilişki halinde yaşar. Dışsal bir otoriteyle karşılaştığımız zaman, kendi üstbenimizin özelliklerini ve ceza verme gücünü ona projekte ederiz. Ama üstbenimizin gücü ve yasa kitabı, temelde anne ve babamızın gücü ve yasa kitabıydı. Bu yansıtma sayesinde dışsal otorite, bizim için yeniden güçlü ve kudretli bir anne-baba figürü olmaktadır. Vicdan korkusu, yeniden çocuğun anne ve babasından duyduğu cezalandırılma korkusuna dönüşür. Amerikalı sosyalpsikolog Erich Fromm bunu şöyle formüle etmektedir: "Üstben (eşittir vicdan, eşittir içselleştirilmiş otorite) ile otorite arasındaki ilişki diyalektiktir. Üstben, otoritenin içselleştirilmiş bir halidir; otorite, üstben özelliklerinin kendisine yansıtılmasıyla yüceltilir ve bu yüceltilmiş biçimiyle tekrar içselleştirilir. Otorite ve üstben, birbirinden kesinlikle ayrılmazlar."[2]

Birey ne zaman bir dış otoriteden korksa, bu tür bir üstben yansıması ön plandadır. Anne ve babadan duyulan eski korku,

2 Erich Fromm: Sosyalpsikolojik Bölüm: Bkz. Horkheimer: Otorite ve Aile Üzerine İncelemeler. Paris 1936. s. 85.

reel bir tehlike söz konusu olmasa bile, şimdi —üstbenden geçen yolla— yeniden yaşanmaktadır. Korku, irrasyonel ve nörotik olmuştur. Bu, çocuğun sanki konserve edilmiş gibi saklanmış reel korkusudur ve şimdi, enfantil biçiminde yeniden ortaya çıkmıştır; ancak bu kez, reel bir tehlike durumuyla kurulması gereken ilişki yoktur.[3]

Kişi, çevresinin normlarıyla ne zaman açık ya da gizli bir çatışma durumuna girse, bu nörotik otorite korkusuyla tepki gösterir. Ama onun bilinçsizce, hemen her zaman bu çatışma durumunda bulunduğunu şimdi göreceğiz. Kısacası, korkunun uşaklığa karşı yukarıda sözü edilen değişimi, hiçbir biçimde başarılmamıştır. Korkudan kaçınmanın içsel stratejisi bakımından üstbenin oluşturulması, öyle pek mantıklı değildir; çünkü, bu yolla yalnızca reel korkudan kaçınılmıştır, ancak artık denetlenemez bir durumda, hayatı istediği gibi rahatsız edecek olan nörotik korku üretilmiştir.

f) Geriye İtme (Bastırma)

Buraya kadarki açıklamalarımıza göre, reel korkunun nörotik korkuya dönüşmesinde tayin edici mekanizma, üstbenin oluşmasıdır. Ama bunun yerine, tayin edici mekanizmanın, geriye itme olduğunu da söyleyebilirdik. Geriye itme (ya da bastırma) ile üstbenin oluşması arasında çözülmez bağlar vardır. Bunlar önünde sonunda, aynı psişik sürecin iki ayrı yüzüdür. Peki, nedir geriye itme?

Toplum tarafından yasaklandıkları için ve bundan dolayı da ortaya çıkmaları, toplumla ya da onun otoriter temsilcileriyle daima reel korku doğuran bir çatışma anlamına geldiği için, güçlü itkilerin ve doğal eğilimleri sürekli olarak bastırılması gerekir; bu, sonuçta geriye itme yoluyla yapılır. Hem itkinin kendisi,

3 Nevrotik korkuyla reel korku arasındaki ayrım, tabii ki, büyük ölçüde yapaydır ve bunun iki nedeni vardır. Birincisi: Her iki korku da, hiçbir zaman birbirinden ayrı ortaya çıkmaz; çünkü her toplumsal korku durumu,

hem de onunla bağlı olan tasarımın içeriği, önce bilinçli hayattan tamamen uzaklaştırılır, sonra bilinçaltına sokulur. En temel ve en tayin edici geriye itme süreci, üstbenin oluşmasıyla başlamaktadır. İçindeki bekçinin baskısı altında çocuk, "tehlikeli" itkilerini bilinçaltına kaydırır.

Bu durumda geriye itilmiş doğal eğilimler, bilinçaltında kendilerine özgü bir biçimde yaşamaya devam ederler; bu devam ediş, her türlü bilinç denetiminden uzaktır. Moral açıdan bu olay hayli ilginçtir; çünkü, doğal eğilimlere düşman ahlak, böylece istediğinin tam tersine ulaşmaktadır. "Ahlaki olmayan" itki, ortadan kaldırılmamakta —bu, mümkün değildir— aksine, bilinçaltında tutuklanmaktadır. Bunun dışında, gerçeklik bağlamında yönünü tayin etmesi imkânsız olduğu için, bu itki, diğer insanlarla uyumlu bir ilişki anlamında gelişip olgunlaşamaz; bunun yerine, bastırılma devresindeki haliyle sabitleşir ve öyle kalır. Bu geriye itişlerin çoğu, çocukluk döneminde olmaktadır. Yani, bastırılmış ihtiyaçlar, enfantil devrelerinde varlıklarını sürdürürler. Örneğin, "Oedipus kompleksi" denen durumda, erkek çocuğun annesi karşısında bazı cinsel istekleri olmuş ve çocuk da bunları bastırmak zorunda kalmışsa, bu istekler, sonra enfantil biçimleriyle yaşarlar ve yetişkinlik çağında o insanın cinsel davranışlarını bilinçsizce etkilerler. Bu kişi, bir kadınla cinsel ilişkiye geçme

içinde reel bir tehlikenin momentlerini de saklamaktadır. İkincisi: (ki bu, daha önemli) "reel tehlike" kavramı, ideolojik bir kavramdır. Reel tehlikenin, bize ancak ampirik olarak saptanabilen bir şeyin olması halinde (sevginin esirgenmesi, dayak, tutuklanma) söz konusu olacağını bize kim söyleyebilir? Bu yüzeysel "tehlike" kavramı, yabancılaşma olgusunu tamamen göz ardı etmektedir. Yoksa, yabancılaşma nedeniyle, bizim kendimizden çekip alındığımız, kendimizi satmak, pazara çıkarmak zorunda kaldığımız her zaman "tehlike"den söz etmek durumundayız (Bkz. ikinci bölümdeki meta ve yabancılaşmayla ilgili açıklamalar). Burada, kesintisiz bir varoluşsal tehlike söz konusudur ve bu da, bokstaki aperküt kadar reeldir. Ne var ki, ideolojikleştirilmiş bilincimiz, böyle gerçeklikler için henüz bir anten geliştirememiştir. Yani, "nörotik korku" yerine, "yabancılaşma korkusu" demek daha iyi olacaktır. Bu korku, gerçi nörotiktir, oysa onun temelinde yatan tehlike, —gözümüzdeki yanlış gözlüğü çıkarmamız şartıyla, anlarız ki— aynı biçimde, son derece reeldir.

cesaretini gösterdiği zaman, kendisinde korku patlak verecektir. Onun bilinçsiz durumdaki eğilimi, yeniden canlanmış ve eskiden içselleştirilmiş, ama şimdi kadına yansıtılmış yargıç mercii ile derhal korku üreten bir çatışmaya girmiştir.

Nörotik korkumuzu çoğu kez, değiştirmenin ve kendisinden kurtulmanın mümkün olmadığı bir güç haline getiren, işte bu bastırılmış bilinçsiz ihtiyaçlardır; çünkü bunlar, hiçbir biçimde denetim altına alınamazlar artık. Söz konusu korku, çok çeşitli görünümlerde belirir: Otoritelerden duyulan korku olarak, konuşma ve yer korkusu olarak, seksüel korku, belirlenmiş bir zaman korkusu olarak, başarı korkusu vs. Aslında bu korkular, tam anlamıyla doğru olarak adlandırılmamaktadır; çünkü, sonuçta bunların hepsi, asıl tehlike kaynağından koparılmış ve bağımsız hale getirilmiş otorite korkusudur. Seksüel korku da bir otorite korkusudur.[4] Korkuyu teşvik eden eş durumunda, birey kendini yine anne ve babasına ait ceza verme gücüne maruz bırakılmış hissetmektedir; bu gücü, eşine yansıtır. Bir erkek, bir kadından korkuyorsa, kendini dikkatlice gözlemlediği zaman anlayacaktır ki, korktuğu, kesinlikle o somut kişi değildir; aksine, kadın, kendi açısından yüceltilmiş, üstün ve ceza verme yetki ve gücüne sahip bir varlığa dönüşmüştür. Bu erkek sadece anne ve babanın içselleştirilmiş seks düşmanı otoritesini, bu kadına aktarmaktadır. Böylesine haddinden çok yükseğe çıkarılarak algılanan kadının gerçekdışılığı, korkunun irrasyonel karakterine tıpatıp uymaktadır.

---

4 Bunu ileri sürmek (zaman zaman psikoanalizden uzaklaştığım gibi) psikoanalize tam olarak uymuyor. Bildiğim kadarıyla psikoanaliz henüz eksiksiz bir korku teorisine sahip değil. Korkunun nasıl ve nerede psişik yapı içinde kök saldığını, hâlâ tam olarak bilmiyor. Ayrıca, örneğin otorite korkusuyla, cinsel korku tamamen aynı olabilir. Yalnız, adını koyarken, korkunun iki ayrı açısından yararlanılmıştır: Cinsel korkuda, korkunun bağlantılı olduğu dürtüler alanı; otorite korkusunda da, içinde korkunun edinildiği ve her seferinde yeniden yaşandığı sosyal ilişki vurgulanmaktadır.

Gerçi aynen üstbenin oluşumunda olduğu gibi, bastırma ya da geriye itme de, başlangıçta reel korkuya karşı koymak için yararlıdır; ancak, sonuçta elde edilen tam tersidir. Çünkü, geri itilmiş eğilimlerin içerikleri reel bir yaşama durumunda ne zaman faal hale getirilirse, önceki reel korku, o zaman nörotik korku olarak yine ortaya çıkar. Bunu engellemek için de, sürekli olarak yeni bastırma ve geriye itme işine girişmek ek bastırmalar ve sürekli olarak yeni psişik enerji harcamak gerekecektir. Halbuki bu enerji, daha iyi şeyler için, aşk için ya da verimli bir çalışma için kullanılabilir. Kendiliğinden cinselliğin yaratılmasında beliren büyük çaptaki bir yeteneksizlik ya da çalışma sırasında dikkati toplamayla ilgili nahoş rahatsızlıklar, şunu gayet açıkça ortaya koymaktadır: İçimizde, ek olarak daha birçok başka sorunun da üstesinden gelinmesi zorunluluğu vardır. Bizi, önce bastırmaya ya da geriye itmeye zorlayan reel korku, şimdi nörotik korku olarak her yerde, kendimizi insanlara, faaliyetlere ve nesnelere rahatça adamamızı engellemektedir.[5]

g) Varoluş Korkusu

Rahipler ve filozoflar korkuyu, gayet bayağı ve bu dünyaya yönelik olarak insanın geçmişindeki ampirik şeylere dayandıran bir teoriyi kınayacaklardır. Tıpkı başka insanlar gibi, kendilerinin de duyduğu nörotik korkuyu, insana özgü, felsefi ya da dini bir boyuta yükselterek soylulaştırmayı pek severler. Bunda da hiç zorluk çekmezler; çünkü, bu korkunun yüzeysel bir biçimde gözden geçirilmesi, çoğu kez onlara hak verdirir gibi görünen sonuçlar doğurur. Birçok insan, karanlık ve kaçınılması mümkün olamayan bir korku içinde yaşar; bu korku, gözle görülür herhangi bir dış neden olmadan da hep öylesine vardır. Bu insanlar, görevlerini yerine getirmiş, güçlerinin yettiği her şeyi yapmış

5 Üstbenin oluşumu, korkunun bastırılması ve otorite korkusu hakkında, E. Fromm'un (iki numaralı dipnotta adı geçen) çalışmasını tavsiye edeceğim.

olsalar ve hiçbir dış otorite tarafından tehdit edilmeseler bile, yine de korkarlar.

Bu varoluş korkusu, şimdiye kadar korku hakkında söylediklerimize ters mi düşmektedir?

Böyle insanlar kendilerini daha eksiksiz gözlemlediklerinde, bir noktayı farkedeceklerdir: onlar genel olarak, korkularında, kendilerinin herhangi bir biçimde ve tamamen tehdit duygusuna sahiptirler. Çevreleri, meslekleri, gelecekleri, kısacası her şey onlar için tehdit edici ve korkutucu bir karakter kazanmıştır. Sürekli korku üreten bir toplumda yetişen insanların, daha çocukken maruz kaldıkları, tehdit edici bir çevreyle her zaman beraber yaşama olgusunu düşünürsek, değindiğimiz korku türünü anlamaya başlayacağız. Onlar, bu tehdit edici çevreyi zaten içselleştirmişlerdir. Eskiden kendilerinin dışında, anne ve babalarında cisimleşmiş olan tehdit edici yargı merciini, şimdi kendi içlerinde taşımaktadırlar. Ve bütün insanlar onlara dostça davransa bile, endişe duymaya devam edeceklerdir. Psikoanalitik itki teorisi, bu varoluş korkusunu bize çok daha iyi açıklamaktadır. Böyle insanların, kendi yasaklanmış bilinçsiz itkileri nedeniyle, sürekli toplum ve kendi vicdanlarıyla bilinçsiz bir çatışma halinde yaşadıklarını, bu teori göstermektedir. Bu insanlar, içteki yargıç merciini (vicdan) dışarıya projekte ederek bütün çevrelerini, korkuyu teşvik eden anonim bir mahkeme diye hissetmektedirler; çünkü (kendi yasaklanmış bilinçsiz eğilimlerinden dolayı) sürekli olarak ve yine bilinçsizce "suçlu"durlar. Bu durumu, bir önceki altbölümde anlatmıştık.

Okuyucularımızdan bazıları, "Jonas" adlı filmi bilirler muhakkak. Bu film, kendini her zaman ve her yerde, çevresinin yargılama gücüyle karşı karşıya bırakılmış biri olarak hisseden insanın hayatını, gayet etkileyici bir biçimde göstermektedir. Aynısı, Kafka'nın "Dava"sında da vardır. Korkunun getirdiği bütün ka-

ranlığa ve bütün toptanlığa rağmen bazı yerler, bu korkunun karakterini ve kaynağını açıkça belli etmektedir. Burada söz konusu olan, çocuğun, anonim bir yargıç merciine yüceltilmiş baba karşısında kendini tekrarlayan korkusudur. Ama baba, içselleştirme ve yansıtmadan ibaret ve sürekli tekrarlanan bir karşılıklı oyun nedeniyle yüceltilmiş ve yükseltilmiş olarak görünür. O, kilisenin "Tanrı" adını verdiği, bütün güç ve kudreti kendinde toplamış anonim bir yargıç mercii olmuştur. Psikoanalitik durumlarla ilgili olaylar, böylesine şiddetli varoluş korkusunun güncel kaynağının bastırılmış itkisel eğilimlerde yattığını kanıtlamaktadır; ancak bunların asıl çıkış yeri, çocukluk dönemindeki anne-baba ve çocuk ilişkileridir.

Tek yanlı tasarımlardan uzak kalabilmek için, hiç olmazsa bu noktada, korkunun katıksız psikoanalitik açıklamasını terketmek ve tüm burjuva psikolojisiyle psikoanalizinde hiç rastlanmayan bir kavramı işin içine sokmak zorundayız. Bu, marksist yabancılaşma kavramıdır. Bu kavramı Marx'ın kastettiği anlamda kullanırsak göreceğiz ki, varoluş korkusunun en gerideki nedeni, ne bastırılmış itkisel eğilimlerdedir, ne de nörotik anne-baba ve çocuk ilişkilerindedir; bunun yerine, toplumsal üretim ilişkilerinin tamamen belirli özelliklerinde yatmaktadır. Ne var ki bu görüş, yaptığımız psikoanalitik değerlendirmeleri hiçbir zaman önemsiz kılmamaktadır. Marksist bir teorinin çerçevesi içinde de bu açıklamalar geçerliliğini korumakta; yalnız, varoluş korkusu denen olguyu sonuna kadar kavrayabilmek için, adı geçen açıklamaların yetmeyeceği de, bu teori sayesinde ortaya çıkmaktadır. Yabancılaşmayla, ondan doğan varoluş korkusu konuları, Bölüm II'de ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bu ilk bölümde, açıklamalarımızı, korku teorisinin salt psikolojik kısmıyla sınırlandıracağımızı belirtmiştik.

3. Korkuya Karşı Koyma ve Korkuyu İşleme[6]

a) Korkuya Karşı Koyma Cephesi

Korku hoş bir şey değildir ve bundan dolayı, derhal korkuyu azaltacak ya da bertaraf edecek psişik mekanizmalar uyandırır. Korkuya karşı en genel savunma mekanizması, uyum sağlamaktır; daha açık söylemek gerekirse, toplumun güçlerine boyun eğmektir. Bu yolla korku, (Bölüm II'de anlatıldığı gibi) mükemmel bir egemenlik aracı olur. Uyum sağlamada, çoğu kez baskıcı güçlerle bir özdeşleşme vardır. Baskıcılara yönelik yasaklanmış saldırılar, bu özdeşleşmeyle etkisizleşir ve yedek düşmanlara doğru yön değiştirir; korkunun özdeşleşme yoluyla azalması böyle olur.

Önce, hergün durmadan uyguladığımız gibi, korkuya karşı koyuşun en alışılmış tarzını ele alalım. Bu, başkalarının yargıç gözlerinden duyulan korkuya karşı savunmadır. Daha önce başlıca anne ve babadaki yargılama merciinden söz etmiştik. Bu merci, korku durumlarında rasgele başka insanlara taşınmaktadır. Bu, aynı yolun yolcusu insanlar arasında da olmaktadır. Çocukluğumuzdan beri içimizde taşıdığımız, her an korkmaya hazır olma durumu nedeniyle, karşımıza ceza verici ya da azarlayıcı bir tavırla çıkan her insana, kısa ve kendiliğinden gelen bir korkuyla tepki gösteririz. Bu sırada karşımızdaki, geçici olarak, otoriter ve bizden üstün bir yargıç figürü karakteri kazanır; elbette bu, nesnel olarak değil, ama bizim öznel izlenimimizde böyledir. Şimdi yine bir tür kendini kanıtlama durumu içindeyizdir ve karşımızdakinin önünde dayanma mecburiyeti duyarız. Dayanmamak, korku demektir. Bu korkudan kurtulmak amacıyla, kendiliğinden ve bilinçsiz olarak bütün araçları seferber ederiz; çünkü

6 Bu noktada, korkuya karşı koyma mekanizmalarıyla ilgili burjuva teorileri pek yararlı olmamaktadır (örneğin, Anna Freud'un teorisi); çünkü, bunlarda "korku" ve "korkuya karşı koyma" çok dar açıdan görülmektedir. Bizim teorimize göre bu kavramlar, yalnızca insan davranışının arızi özel durumları için değil, —daha sonra göreceğimiz gibi— düpedüz kapitalist toplum insanının hayatı için geçerlidir.

bunlarla, karşımızdakinin sempatisini, takdirini ve saygısını kazanabileceğimizi hesaplamaktayızdır. İşte burada, insanlarla olan ilişkilerimizin meta karakteriyle yüz yüzeyiz (Bkz. Bölüm II). Mümkün olan bütün nitelikleri, kurnazlıkları, retoriği, hatta alçakgönüllülük, karşımızdakine saygı ve mertlik gibi "en ahlaki" şeyleri bile üretir, bunlara karşılık takdir kazanmak isteriz. Bunlar, korkuya karşı savunma araçları diye kendilerini çoktan kanıtladıkları için, sanki su katılmamış bir kendiliğindenlik söz konusuymuş gibi, otomatik olarak belirirler. Onların korkuyu savma karakterini ve bizi bu sözde kendiliğinden olan etkileyici davranışa zorlayan korkuyu çok az kimse anlayacaktır. Ben, böyle davranışları, "Korkuya karşı koyma cephesi" kavramı altında topluyorum. Yaptıklarımızı ve alışkanlık olarak benimsediklerimizi dikkatle gözlemlersek, bunların çoğunun, korkuyu işlemeye yarayan yaşama tekniği olduğunu fark edeceğiz. Bir takım dini ve felsefi fikir yapılarıyla hayat sistemlerini, son tahlilde, korkumuzun üstesinden gelebilmek için geliştiriyoruz. Başta cinsel alandakiler olmak üzere, kendimize bizzat koyduğumuz ve belki de bu sırada gurur duyduğumuz sınırlamaların çoğunun gerçek nedeni, aslında çok istediğimiz birşeyi yapmamızı korkunun engellemesi; yani, "üzümlerin çok yüksekte olması" gerekçesidir.

Korkuya karşı koymanın bir tipolojisi çıkarılsa, bunda, aşağıdaki tiplerin olacağı kesindir: Don Juan, baştan çıkarıcı kadın, dünyadan elini eteğini çekmiş adam, filozof, modanın esiri taş bebek, çevreyi etkileyen yaman adam, cesur erkek, kendini beğenmiş, alçakgönüllü kadın, suskun, çok nazik ve lütufkâr kadın, geçimsiz insan, oportünist, uyumsuz, vs. Bunların her birinde, belli bir genel işaret taşıyan nörotik karakter oluşumu söz konusudur; bu oluşumun yardımıyla, korku üreten çatışmalar öyle işlenmiştir ki, geriye mümkün olduğu kadar az derecede akut korku kalır. Elbette, korkuyla ya da yalnızca korkuyla açıklanamayan bir içine kapanıklık ve uyumsuzluk da vardır. Burada, gerçekten korkuya karşı savunma amacı güden bir "karakter

zırhlanması" (Wilhelm Reich) olup olmadığını, bu tür karakterlerin katılığından ya da esnekliğinden çıkarırız. Katılık her zaman, içine girilmiş pozisyonlardan vazgeçilemeyeceğinin bir işaretidir; çünkü yoksa korku, bütün çıplaklığı ile patlak verecektir. "Karakter Analizi" başlıklı kitabında Wilhelm Reich, bu tür karakter oluşumlarının anlamını ve dinamiğini açıklamaktadır.[7]

b) Nevroz

Her nevroz, korkuya karşı savunmaya yarayan bazı iç gelişimlerin ve bastırmaların sonucudur. Yani, bir nevrozun oluşumundaki asıl motor, korkudur ve çoğu kez de, anne ve babadan kaynaklanan cezalandırılma korkusudur. Toplumumuzda "nörotik" diye nitelendirilen insanlarda korku, öylesine güçlüdür ve/veya korkunun işlenmesi için çevre koşulları öylesine uygunsuzdur ki, uyum içinde, semptomlardan uzak ve bu yüzden de toplumda göze batmayan bir korku işlenmesi artık mümkün de-

7 Reich, "Karakter Analizi"nde şöyle yazıyor: "Karakter zırhı, dürtü istemleriyle esirgeyici dış dünyanın çarpışmasının sonucu olarak doğmuştur; sürekli varoluş hakkını, güdülerle dış dünya arasındaki güncel çatışmadan alır... Kesin biçim alışının başında, analizlerde düzenli olarak, aile içinde cinsel ilişki kurma istekleriyle bunun tatmininin reel planda engellenmesi arasındaki çatışmayı buluyoruz. Karakter oluşumu, Ödipus kompleksinin aşılmasının belli bir biçimi olarak başlıyor. Bu tür bir sonuçlanmaya yol açan koşullar, bir hayli özel... Bu koşullardaki ortak yana baktığımızda, son derece güçlü cinsel isteklerle nispeten zayıf bir 'ben'e rastlıyoruz. Bu ben, cezadan duyduğu korkudan, kendini önce bastırmalarla koruyor. Bu geriye itiş, güdülerin yığılmasına yol açıyor ve bu da basit bastırmayı, bastırılmış dürtü patlamasıyla tehdit ediyor... Bastırmayı ayakta tutabilmek için, benin (karakterin) ayrıca bastırılması zorunlu oluyor: Bastırılmaların sıkıca yapıştırılması gerekiyor; 'ben' sertleşmek zorundadır ve karşı koyuş, kronik etkisi olan otomatik bir karakter kazanmak durumundadır. Ve paralel gelişmiş çocukluk korkusu, geriye itişler için sürekli bir tehdit oluşturduğu için, bastırılmış olan kendini korkuda gösterdiği için, ayrıca, korkunun kendisi beni zayıflatmaya yönelik olduğu için, korkuya karşı da, koruyucu bir formasyonun oluşturulması gerekmektedir. Benin aldığı bütün bu önlemlerin sürükleyici motifi, sonuç olarak, cezadan bilinçli ya da bilinçsizce duyulan korkudur. Bu korku da, anababanın ve eğitimcinin bugün yaygın olan reel davranışıyla hep yeniden körüklenmektedir."

8 K. Horney: Çağımızın Nevrotik İnsanı. (ABD, 1939). Bu kitap, daha sonra, 1951'de Fed. Almanya'da yayınlanmıştır.

ğildir. Karen Horney'e göre[8] nörotik insanın en baştaki savunma mekanizmaları, asıl amacına ulaşmamış ve korkuyu azaltacak yerde, giderek daha da artırmıştır. Bir örnekle, korkunun bu kısır döngüsünü kafamızda canlandırabiliriz. Korkuyla yüklü bir insan düşünelim; bu insan, özellikle soğuk ve saldırgan davranışlarla korkusunu yenmeye çalışmakta, ama bu sırada, korkusunu artıran ilişki kurma zorluğuna düşmektedir. Kısa bir süre sonra, onun açısından, insanlarla tatmin edici ilişkiler kurma imkânı artık kalmayacaktır. Kişliği, dürtülerden, korkulardan, saldırılardan ve aşağılık komplekslerinden ibaret bir sel baskınına uğrayacaktır. Topyekûn çalışma ve sevgi yeteneksizliği, umutsuzluğa yol açacak ve bu da, çoğu kez intiharla sonuçlanacaktır. Ancak, nevrozların hepsi, hiç de bu kadar güçlü akut bir dertle bağlantılı değildir. Genellikle ortaya çıkan semptomlar (örneğin, migrenler, uyuşmalar, fobiler, kramplar, yıkanma baskısı gibi zorlamalar, iktidarsızlık, organik fonksiyon rahatsızlıkları) gerçi hoş şeyler değildir, ama buna rağmen, kanıtlanabilir psişik rahatlatma işlevleri taşırlar. Hemen hemen her zaman, korkuya karşı savunmaya yararlar ve çoğu kez de, bilinçsiz bir yedek tatmin sağlarlar.

Korku üreten bir toplumda, nörotik insanlarla nörotik olmayanları kesin olarak ayırmak mümkün görünmüyor. "Sağlıklı" denen insanlar da, hastalıklı --yani, korkunun zorlamasıyla çıkan— karakter oluşumları taşıyorlar. Zaten toplumun tümü hastaysa, sağlıklı olmak, hastalıklı durumun ortalama ve bu yüzden de göze batmayan bir türü anlamına gelebiliyor.

Kapitalist toplum, hasta bir toplumdur. Kapitalist toplumun "sağlıklı" insanı, hasta oluşu dikkati çekmeyen biridir. Ne var ki, o, aslında sonuna kadar hasta, bozuk ve sakat bir insandır. Hastalığı topyekün ve her yerdedir. Bundan sonraki üç bölümde, kapitalizmin "sağlıklı" insanının hastalığı, mümkün olduğu kadar ayrıntılı bir biçimde anlatılmaya ve açıklanmaya çalışılacaktır. Ancak, kapitalist toplumun insanındaki psişik durum, ekonomik temelin ana özellikleri anlaşılmadan kavranamayacağı için, önce kapitalist ekonomi sistemiyle ilgili bazı noktalara değinmek gerekiyor.

II. BÖLÜM

Kapitalizmin Bütün Tipik Özellikleri Korku Üretir

1. Ücretli Emekle Sermaye Arasındaki Temel Çelişki

Kapitalist ekonomi sisteminin belirleyici çelişkisi, üretimin toplumsal karakteriyle mülk edinmenin özel biçimi arasındaki çelişkidir.

Üretimin toplumsal karakteri, nerede ortaya çıkmaktadır?

Modern endüstri toplumunda üretim, birçok yan alana ve ayrı ayrı işlevlere bölünmüş olsa bile, aynı zamanda bu alan ve işlevleri, çok büyük bir genel toplumsal faaliyet halinde birbirleriyle bağlayan bir süreçtir. Büyük hacimli bir iş bölümü ve karşılıklı bağımlılık sistemi, her bir üreticiye (işçiye) genel üretim süreci içinde belirli bir yer vermektedir. Bireysel çalışma, bütün toplumdaki çalışmanın yalnızca küçük bir organı olarak vardır. Ancak bütün insanların gerçek işbirliği sayesinde, modern toplumsal üretim ayakta durabilmekte ve işleyebilmektedir. Yani üretim, "toplumsallaştırılmış"tır; toplumun tümünü, hatta bugün neredeyse bütün insanlığı içine almaktadır.

Mülk edinmenin özel biçimi, nerede ortaya çıkmaktadır?

Kapitalistler (işverenler), işçilerin emek gücünü satın alır (işçiler onlara emek güçlerini; buna karşılık kapitalistler, işçilere ücret verirler). Bu durumda, işçilerin yarattığı ürünler, kapitalistlere ait olur. Ancak, onlar, işçilere, ürünlerin değerinden daha az ücret verirler.[9] Başka bir deyişle: İşçiler tarafından yaratılan ürünler, işçilerin buna karşılık ücret olarak aldığından daha değerlidir. Bu nedenle, toplumsal olarak çalışılıp kazanılmış bir zenginlik, yani "artı değer", giderek büyüyen bir biçimde kapitalistlerin elinde toplanır.[10]

Bu zenginliği onlar, kısmen kendi tüketimleri için ve kısmen de "sermaye" olarak kullanırlar. Bu ikinci durumda sermaye, daha çok zenginlik, daha çok artı değer ve daha çok kâr elde etmek için yeniden yatırdıkları[11] efektif servettir.

Bu basit saptamaların ortaya koyduğu şudur: Özel mülk edinme aracılığıyla sermaye, ücretli emekle tamamen kendine özgü bir ilişkiye girmektedir. Kapitalistlerin elinde, ücretli emeğe karşı bağımsızlaşmakta ve emeği, kendi asıl amacı ve son hedefi olarak yönlendirmektedir. Ücretli emeğin görevi, sermayeyi (ve böylece kârı) büyütmektir. Kendisi de ücretli emeğin bir ürünü olan (ya da Marx'ın dediği gibi "nesneleştirilmiş emek" olan) sermaye ile, diğer şeylerin yanı sıra başka emek gücü satın alınır ve bu, yeni sermayenin yaratılmasında tekrar kullanılır. Demek

9 Endüstride iş saati başına üretim değeri, 1969'da 20,37 Mark'tı. Ortalama brüt saat ücreti, 5,29 Mark'ı buluyordu. Yaratılan yeni değerin geri kalan dörtte üçü, kapitalistlerin cebine akmıştır. (16.5.1970 tarihli "Unzere Zeit" gazetesi.)

10 Artı değer, yalnızca üretimdeki işçilerle hizmetliler tarafından yaratılmaktadır. Değer ya da artı değeri, makineler, hammaddeler ya da para değil, yalnızca canlı emek gücü üretir. Artı değer, yeni yaratılan değerin, üretim araçlarının sahibi tarafından el konulan parçasıdır. İşçinin asıl sömürülmesinin ölçüsü, artı değerle ücret arasındaki orandır. Dolayısıyla, bu orana, artı değer ya da sömürü payı da denir.

11 Kâr, artı değerin bir bölümüdür. Kapitalistin hesabında ortaya çıkan, artı değer değil, kârdır. Kendisi, sömürünün sonucunu ücretle değil, harcanan sermayenin tümüyle (hammaddeler, makineler vs.) karşılaştırmaktadır.

bir araç haline gelmektedir. İşçilerin kendi ürünü durumundaki sermaye, onlara karşı olmakta ve küçük bir toplumsal azınlığın halkın büyük çoğunluğu üzerindeki egemenliğini katılaştırmaktadır. Mülk edinmenin özel biçimi, kârı, üretimin biricik motoru durumuna getirmiştir. Böylece, bütün toplumsal üretim, halkın harcadığı emeğin tümü, az sayıda kapitalistin özel kârı çevresinde döner durur. Bu az sayıda kapitalistin özel çıkarları da, yeryüzündeki milyarlarca insanın çıkarlarıyla giderek artan bir çelişkiye girer.

Ücretli emekle sermaye arasındaki bu çelişki, kapitalist üretim ilişkilerinin koşullarında çözülemez. Bugünkü tekelci kapitalizmde[12], devlet, üretim sürecinin yönetimine ve yönlendirilmesine giderek güçlenen bir biçimde müdahale etse bile, bu durum, temel çelişkiyi değiştirmemektedir. Aksine, kapitalist mülkiyetin güçlü tekellerin ellerinde artarak toplanması ve tekellerin gücünün devlet gücüyle kaynaşması sayesinde, söz konusu çelişki daha da keskinleşmektedir.

Bu çelişkinin sonuçları kendini, diğer durumların yanısıra, ekonomik bunalımlarda ve işçilerin kitle halinde işten çıkarılmalarında göstermektedir. Bu bağlamı anlaşılır kılabilmek için, kapitalist ekonominin tipik bunalım mekanizmalarını açıklamak gerekiyor. Burada, yalnızca aşağıdaki belirlemelerle yetiniyoruz:

Kapitalistlerin özel kârı, normal olarak sürümle yükselir. Kapitalizmde fazla üretime olan sürekli eğilimin açıklaması buradadır. Üretim, pratikte tüketimin (harcamanın) her zaman bir parça önündedir. Yüksek sürüm, ancak tüketimin üretimle eşitlenme-

12 Tamamen biçimsel olarak görüldüğünde, "tekelci kapitalizm" kavramı tümüyle doğru değildir. Çünkü, bir branş içinde bütün pazarı elinde tutan gerçekten tek bir konsernin (monopol) oluşu enderdir. Bunlar çoğu kez, birden fazla büyük konsernlerdir (oligopol). Marksist anlayışla kullanıldığında, bu "tekel" kavramı, biçimsel değil, gerçek toplumsal ilişkileri kavramaktadır. Rekabetin büyük ölçüde devre dışı bırakılması ve devletin de kaynaşması sayesinde, söz sahibi ekonomi konsernleri, gerçekten tekelci bir güce sahip olmaktadırlar.

siyle, yani kitlesel satın alma gücü yükseldiği zaman mümkündür. Bunun için, diğer şartların yanısıra, ücretlerin de yükselmesi gerekir. Ama öte yandan, kârı düşüren de yükseltilmiş ücretler olacaktır. (Burada kastedilen, yükseltilmiş reel ücretlerdir; çünkü kitlesel satın alma gücü, ancak bu ücretlerle gerçek anlamda artar.) İşte bu nedenle, kitlesel satın alma gücü, her zaman üretimin arkasından koşacaktır. Kapitalistler, tüketicilerin bu geriliğini (reklam, planlı dayanıksız mal satışı ve sermaye imhası ile) üretime eşitleyip ortadan kaldıramadıkları zaman ne yaparlar? Üretimi durdurur ve işçi çıkarmaya başlarlar.[13] Ücretli emekle sermaye arasındaki çelişki, bu noktada acımasız bir çıkar ve sınıf karşıtlığı olarak belirir. Özel kâr çıkarı, binlerce işçiyi bir anda kapı dışarı edebilir. Bu türden en şiddetli olaylardan biri, 1961 yılının yazında, Bremen'deki Borgward fabrikalarında yaşanmış; 18.000 işçiden 15.400'ü işten çıkarılmıştır.[14] Aileleri de hesaba katılıp bu rakam dörtle çarpıldığı zaman ortaya 60.000 sayısı çıkar ki, bu kadar insan, işsiz ve gelirsiz kalmıştır. Ancak, fabrikaların kârları artmaya devam etmiş, krize ve kısa çalışmaya rağmen, sağlıklı bir temettü dağıtımı mümkün olmuştur.[15]

Temel çelişkinin altında yatan çıkar karşıtlığının bir başka yanı da, "üretimin yapısı"nda bulunmaktadır. Gerçek şudur ki, ilk planda, kapitalistlere kazanç getiren ne ise o üretilmekte, kitlelerin ihtiyaçları göz önüne alınmamaktadır. Her türlü lüks eşya, çamaşır tozu markaları, otomobil markaları, elbiseler, kozmetik malzemesi vs. anlamsız bir çeşitlilik içinde sunulmakta; ama aynı anda, sağlık, konut ve eğitim gibi kitlesel ihtiyaçlar büyük ölçüde eksik bırakılmaktadır. Hastane yerine gösterişli otomobiller, ço-

13 Kapitalist bunalım mekanizmalarının daha eksiksiz bir anlatımını, örneğin, Ernest Mandel'in "Marksist Ekonomi Teorisi" adlı kitabında bulabiliyoruz.

14 31.7.1961 tarihli Frankfurter Allgemeine Zeitung ve 5.8.1961 tarihli Industriekurier adlı gazeteler.

15 Was tun. I. Yıl, Sayı: 3.

cuk yuvaları yerine tanklar, işçi eğitim merkezleri yerine renkli televizyonlar yapılır. Özel mülk edinme, toplumsal zenginliğin sosyal alanlara da akmasını engelemektedir; çünkü, bu alanlar daha az kâr getirebilmektedir. Kısacası, özel mülk edinme, kitlelerin ilksel ihtiyaçlarıyla son derece belirgin bir çelişki içinde bulunmaktadır.

Özel kâra dayalı üretim tarzının anlamsızlığının ve insanlık dışı oluşunun son derece açık bir kanıtı, satışların artırılmasıyla ilgili alandır. Bu satış teşvikinin, tüketimin üretime eşitlenmesi gibi ekonomik bir işlevi bulunuyor. Reklamlar, satışların artırılmasında önemli bir araçtır. Üretim giderek artan bir biçimde talepten koptuğu için, tanıtım giderleri büyük bir hızla yükselmektedir. 1964 yılında bu giderler, Federal Almanya'da ortalama 8 milyar DM'a ulaşmış, 1968'de de aşağı yukarı 16 milyar DM'ı yani iki katını bulmuştur. Satışların artırılmasında —yani tüketimin üretimle eşitlenmesinde— reklamdan çok daha başka yollar da kullanılmaktadır. Nitekim bugün, planlı dayanıksız tüketim malı, diğer adıyla "kullanılmaz mal", endüstri üretiminin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bir örnek verelim: Kaçmaz çorap, çoktan beri bulunmuş olup, bütün kadınların ihtiyacını gayet iyi karşılamaktadır. Ancak, piyasaya sürülürse, çok az çorap satılacaktır. Bu durumda, sürüm ve buna bağlı olarak işverenin kârı düşeceği için, kaçmaz çorap ya da uzun süre dayanacak çorap üretilmez; aksine, alıcıların ihtiyaçları, reklam aracılığıyla, az sayıdaki kapitalistin kâr ihtiyacına uyacak biçimde yönlendirilir. Bu örnekte, özel kâra dayalı kapitalist üretim tarzının, kitlelerin çıkarlarına nasıl ters düştüğü anlaşılmaktadır. Toplumsal zenginlik, burada aynı anda iki kez israf edilmektedir. İlk olarak, (az, ama kaliteli yerine) birçok kötü mal üretilmektedir; ikincisi, alıcıyı yönlendirmek için yapılan reklamların masrafları vardır. Bunlara ek olarak, bir de ambalaj harcamaları söz konusudur. Bugün ambalaj, yine kazanç sağlayan ama toplumsal zenginliği bu arada boşa harcayan bir işleve sahiptir. 1967'de Federal Almanya'da, 9,2

Milyar DM'lık ambalaj malzemesi üretilmiş ve atılmıştır.[16]

Amerika Birleşik Devletleri'nde endüstri alanında yönetici görevi olan Léon Kelley, 1960'da şunları söylüyordu: "Mallar, yeteri derecede çabuk kullanılıp eskimezse, fabrikaların işi olmaz, insanlar da işsiz kalır."[17] Bu cümlenin ifade ettiği anlam, gün gibi açıktır: Bugün üretim kapasitelerinin büyük bir bölümü, sadece dayanıksız mal üretimiyle uğraştırılmaktadır. Daha doğrusu, akılcı bir ekonomik düzende, üretim kapasitelerini (işçileri, makineleri, fabrikaların çeşitli bölümlerini, arsaları) böyle üretim alanlarından çekip (eğitim ve sosyal harcamalar gibi) başka alanlara aktarmak ya da iş saatini büyük ölçüde kısaltmak mümkün olabilecektir.

Savurganlığı, toplumsal zenginliğin, insani ihtiyaçları karşılamayan malların üretilmesinde kullanılması diye tanımlarsak, silahlanma harcamalarını da bu çerçeve içine almak zorundayız. F. Almanya'da bunun için her yıl harcanan 22 milyar DM'ın üzerindeki miktarı, rasyonel bir ekonomi düzeninde başka amaçlar için kullanmak mümkündür. Kâra dayalı nedenlerden dolayı bunun gerçekleşmediğini, daha önce belirtmiştik.

Bize muhalif olanlar, dev boyutlara ulaşan bu sermaye imhasını haklı çıkarmak için, çeşitli gerekçeler ileri sürmektedirler. İşverenlerin kârıyla birlikte, toplumsal zenginliğin de arttığına ve bundan, bütün toplumun yararlandığına dikkati çekiyorlar. Bir de, saçma sapan malların üretiminin durdurulması halinde, işsizliğin başlayacağını söyleyerek tehditte bulunuyorlar. Bütün bu tür karşılıklar, yalnızca kapitalist ekonomi sistemi içinde haklıdır. Sistemin dışındaki bir noktadan bakıldığında, böylece savunulmak istenen ekonomik düzen gibi, bu gerekçeler de yine anlamsız olmaktadır. Plana dayalı sosyalist bir ekonomide, toplumsal zenginliğin gelişmesinin engellenememesinin nedeni, özel kârın or-

16 29.11.1968 tarihli Frankfurter Rundschau gazetesi.
17 Packard: Die grosse Verschwendung.

tadan kalkmış olması değildir. Üretim için orada da bu kadar çok insan olduğu gibi, yine bu kadar modern makineler bulunmaktadır. Üretimin denetim altına alınması ve bütün otomasyon imkânlarından sonuna kadar yararlanılmasıyla, toplumsal zenginlik, çok daha hızlı artabilmektedir. Sosyalist ekonomide, insanın emek gücünün ucuz bir kâr kaynağı olarak kullanılması artık söz konusu olmadığı için, işsizlik sorunu gündemde yoktur. (Bu nedenle, çalışma zamanı büyük ölçüde kısaltılabileceği gibi, emek gücü de çok daha anlamlı sektörlerde, örneğin sosyal alanda seferber edilebilir.)

Yükselen işveren kârının sonuçta bütün toplumun yararına olduğu iddiası, kapitalist ülkelerin sosyal gerçekliği karşısında geçerlilik taşımıyor. Örneğin, Amerikan ev bütçelerinin tam üçte biri, "sağlık konusunda asgari imkânlarla bir parça insan onuruna yakışan bir varoluşu bile güvence altına alamayan"[18] gelirlerle yaşamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde aşağı tabakaların beşte birinde, bir ailenin yıllık ortalama geliri, 1958'de 1460 doları bulmuştur; bu, satın alma gücüne çevrilerek hesaplanırsa, ayda ortalama 300 DM kadar ediyor.[19]

Dünyanın en zengin ülkesindeki bu inanılmaz fakirlik, bir süredir bilinmektedir. Daha az bilinen, "ekonomik mucize"nin yaratıldığı kendi ülkemizdeki fakirliktir. Bu konuda bir alıntı yapalım:

"Sosyal Anket'e göre,[20] 1962/63'de aşağı yukarı 710.000 çok nüfuslu özel ev bütçesi vardı; (çiftçiler hariç) bunlara dahil olan 1.700.000 kadar kişinin aylık geliri 300 DM'tan daha azdı. Beş ya da daha çok kişilik 522.000 ev bütçesini oluşturan 350.000 kadar insanın net geliri de 300 ile 600 DM arasında değişmekteydi... İşçi

18 G. Kolko: Besitz und Macht (ABD'de Sosyal Yapı ve Gelir Dağılımı) 1967.
19 M. Harrington: Das andere Amerika. 1964
20 "Sosyal Anket", profesörlerden oluşan bir komisyonun, Federal Alman Hükümeti'nin isteği üzerine 1966'da yaptığı bir araştırma.

emekli sigortasında ortalama emekli aylıkları, 1965'de sigortalılar için 199 DM, dullar için 152 DM ve yetimler için 73 DM'ı bulmaktaydı; bu rakamlar, böylece, sosyal yardım belirlemelerinin bir hayli altında kalmıştır. İşçi emekli aylıklarından yararlanan 6 milyona yakın kişinin büyük bir bölümü, anlaşıldığına göre, resmi asgari geçinme düzeyinin altında gelir sahibi olmuştur. Bu sayılarda dikkate alınması gereken nokta, bir emekli aylığıyla çoğu kez birden çok kişinin yaşamak zorunda olmasıdır."[21]

Bu sayılar, 1962 ve 63 yıllarıyla ilgilidir; ancak, bugüne kadar, bunların büyük ölçüde değiştiği söylenemez. 1969 yılında Rheinland-Pfalz eyaletinde yapılan bir araştırmanın[22] ortaya koyduğuna göre, bu eyalette yaşayan 65'den yukarı yaşlıların yüzde 12,7'si, 200 DM'tan daha az bir aylık gelire sahiptir; yüzde 32'si, ayda 300 DM'tan az bir gelirle geçinmek zorundadır. Bu yaşlı insanların yüzde 49,7'si tamamen yalnız ve güvenilir bir yardımdan uzak yaşamaktadır. Bu sayılar karşısında, F. Almanya'da yılda 4000'in üzerinde yaşlı insanın intihar etmesi sürpriz olmuyor; bu insanlar, üretim sürecinden ayrıldıktan sonra toplumun kendilerini terkettiği yalnızlık ve sıkıntıdan kurtulmak için, canlarına kıymışlardır.[23]

Sadece özel kârı hedef almış bir toplum için; bu tür "önemsiz vakalar" ister istemez olacaktır. Bir toplum, bütün bireylerinin ihtiyaçlarını mümkün olan en iyi biçimde karşılamaya değil de, bir azınlığın kâr sağlamasına yöneldiği ve buna göre organize olduğu zaman, birey, insan olarak değerini kaybetmektedir. Onun tek önemli değeri, kazancın azamiye çıkarılması için gayret gösterme anlamında sömürülebilir olmasıdır. Bu uğurda kullanılacak durumda olmayan kimsenin, bu sistem açısından işlevi yoktur ve varolma hakkına da sahip değildir aslında.

21 W. Müller: Refah Toplumunda Fakirlik. Bkz. Blaetter für deutsche und internationale Politik. 2/1969.

22 D.Damm: Fed. Almanya'da sermaye Çıkarları ve Toplum Görevleri. Aynı yer, 5/1970.

23 24.3.1969 tarihli Frankfurter Rundschau.

Görüyoruz ki, ücretli emekle sermaye arasındaki çelişkinin içinde, insanın insan tarafından sömürülmesi ve insanlıktan çıkarılması yer almaktadır. Bu, sömürüsüz ve baskısız yeni bir toplumun yaratılması için var olan tarihi imkâna karşı, (sermayenin bağımsızlaşmış egemenliği altında) durmadan uygulanmak zorunda kalınan bir süreçtir. Serpilip gelişmiş üretim güçleri dolayısıyla, bu özgür toplumu kurma imkânı bugün reel olarak vardır. Bu imkân bize, sömürü ve baskının, bütün psişik etkileriyle, yalnızca insanlık dışı değil, aynı zamanda gereksiz olduğunu da göstermektedir. (...) Kapitalist sistem, egemenliğini güvence altına almak için daha mükemmel yollar bulmak zorundadır; ne var ki, çelişki de böylece otomatik olarak keskinleşir.

2. Kapitalist Egemenlik İlişkileri

a) Egemenlik İlişkilerinin Ekonomik İlişkilerden Doğması

Nispeten az sayıda kapitalist, üretim araçlarındaki özel mülkiyetlerine dayanarak, toplumsal üretim üzerinde bütünsel bir emredici yetkiye sahip olur. Neyin ne kadar üretileceğini onlar belirler; işçilerin işe alınmalarını ya da işten çıkarılmalarını onlar belirler; işçinin ne zaman ve ne kadar çalışması gerektiğini belirleyen yine onlardır. Yani, ücretli emekle sermaye arasındaki temel çelişkide, çok aşırı bir egemenlik ilişkisi kurulmuştur: Az sayıda özel mülk sahibi, büyük bir işçi kitlesine egemendir. Gerçi her bir işçinin kaderi, çoğu kez tek bir kapitaliste bağlı değildir; işçi, işyerini değiştirebilir. Ne var ki, yeni fabrikada da emek gücünü kapitaliste satacaktır; çünkü o, emek gücünü satarak yaşamaktadır. Yani, bütün olarak kapitalistler sınıfına bağımlıdır. Seçim hakkı yoktur; kendini sömürtmek zorundadır. Bu nedenle, kapitalist egemenlik, küçük bir özel mülk sahipleri kesiminin, büyük bir işçi kitlesi üzerinde kurduğu kaçınılması mümkün olmayan egemenlik demektir. Bu egemenlik, acımasız ve radikal olur. Yoksa, binlerce işçi öyle kolayca sokağa bırakılamaz. Yoksa, kendi ihtiyaçları karşılanmadan kalırken, işçiler, —lüks üretimden planlı dayanaksız mal çıkarmaya kadar— bir yığın saçma iş

yapmaz! Yoksa, çoktandır makinelerin halledebileceği işler, bugün hâlâ insanlar tarafından yapılmaz.[24]

Ücretli emekle sermaye, toplumsal olarak üretici işçilerle özel mülk sahipleri arasındaki bu ilişki, kapitalist toplumun en temel ve en genel egemenlik ilişkisidir. Bu ilişki, yabancı emek gücünün ve yabancı emek ürününün mülk edinilmesi sayesinde, salt ekonomik olarak belirlenmektedir. Bu ilişkinin gizemli ya da "doğal insani" hiç bir yanı yoktur aslında. Ayrıca, modern endüstri toplumu için tipik olmayıp, yalnızca kapitalist toplum için tipiktir. Özel mülkiyetle ayakta durur ve onunla yıkılır.[25]

Ekonomik egemenlik ilişkisi, (politik, askeri, hukuki, pedagojik vs. gibi) ekonomi dışı egemenlik garantilerinden ibaret her şeyi kapsayan bir sistem sayesinde derinleşmekte, tamamlanmakta ve güvence altına alınmaktadır. Ekonomik egemenlik de, ancak bu yolla engellere çarpmadan işleyebilmektedir. Bütün toplumsal kuruluşlarda, insanların insanlar üzerindeki egemenliği geçerli olmakta; sabitleştirilmiş hiyerarşiler ve emre dayalı bağlantılar halinde elle tutulur hale gelmekte ve tam anlamıyla kurumlaşmaktadır. Egemenlik ilişkileri, daha ilk çocukluk yıllarında (anne ve babanın yanında, çocuk yuvalarında) kafalara sokulmaya başlamakta, sonra, okulun, yurdun, fabrikanın, devlet dairesinin, üniversitenin vs. otoriter yapılarında cilalanıp mükemmelleştirilmektedir.

Otoriter okul ve işyeri yönetmelikleri, çırağı mutlak bir suskunlukla yükümlü kılan eğitim sözleşmeleri, sadakat zorunluluğunu içeren meslek yeminleri, boyun eğme ve saygı göstermeyi emreden bir ahlak yasası, bütün bunlar, kapitalist egemenlik garantisinin gereklerine tam olarak uymaktadır.

---

24 Bütün patentlerin % 70-90'ı kullanılmamakta ve büyük konsernlerin çekmecelerinde kaybolmaktadır. (H. Heer: Tekeller ve Bilim Denilen Kale. Bakz. St. Leibfried: Wider die Untertanenfabrik. Köln 1967.)

25 W. Hofmann: Grundelemente der Wirtschaftsgesellschaft 1969.

Görüldüğü gibi, kapitalist toplum, zorunlu olarak otoriter bir toplumdur; insanlararası ilişkilerin kurumsallaşmış egemenlik ilişkileri aracılığıyla belirlendiği bir toplumdur.

Toplumumuzun otoriter yapısının önemli bir belirtisi de, egemenlik altındakilerin, yaşama ve çalışma alanlarında, kendi geleceklerini belirleme bir yana, gerçek anlamda yönetime katılma haklarının bile olmayışıdır. Var olan yönetime katılma toplantılarına iyice bakarsak, bunların, demokratik görünümlü kaba komikliklerden başka birşey olmadığını anlarız; bu kurullarda olanlar, egemenlik ilişkilerini ortadan kaldırmaya değil, üstünü kapamaya yarar. Orta öğretimde, bize, "yönetime katılma" diye sunulan nedir örneğin?

Yönetime katılmak amacıyla kurulan öğrenci organlarının adları, "Öğrenci Yönetim Temsilciliği" (SMW), "Öğrenci Meclisi" ya da "Öğrenci Konseyi"dir. Bunlara, kısa bir süredir bir de "Öğrenci Katılım Kurulu" eklenmiştir. Daha içeriklerine bakmadan, bu organlara ait tüzüklerdeki bir gariplik dikkati çekmektedir: Bu tüzükler, ancak okul yönetimi tarafından onaylanırsa —yani yönetim izin verirse— yürürlüğe girmektedir.

İçerik olarak da, öğrencilerin karar verme yetkileri, teneffüslerin düzenlenmesi, okul eğlenceleri, boş zamanlardaki toplantıların organize edilmesi gibi noktaları çoğu kez aşamamaktadır. SMW tüzüklerinde, aşağıdakilere benzeyen cümlelere çok sık rastlarız:

"SMW, özellikle iyi bir okul ve sınıf birlikteliği için çalışmalı, okul düzeninin (bu düzeni kim kurdu?) kurallara uygun biçimde işlemesi yönünde çaba sarfetmelidir; SMW, ayrıca, okul için küçük yönetim görevlerini kendi başına üstlenebilmeli, okuldaki toplantıların düzenlenmesine katılmalı, öğrenciler için kendi toplantılarını organize etmeli, onları bu yönde teşvik etmeli, diğer okullarla ilişkilerin gelişmesi için gayret göstermeli, okul kitaplığının yönetimine katılmalı, başka çalışmalarının yanı sıra, bir öğrenci dergisi çıkararak topluluk duygusunun gelişmesine katkıda bulunmalıdır. Bunlardan başka, SMW, gelen istek ve öneri-

leri, okul yönetimine ve öğretmenlere iletmek (!) ve uygunsuz durumlara dikkati çekmekle(!) yükümlüdür." (Bu cümleler, Mannheim'daki bir lisenin SMW tüzüğünden alınmıştır.)

"Yönetime katılma", fabrikalarda da daha iyi bir görünüm arz etmiyor. Buralarda en önemli yönetime katılma organı, işyeri temsilciliğidir. Onun işyerindeki pozisyonu, görevleri ve yetkileri, işyeri yönetmeliğinde bir esasa bağlanmıştır. İşyeri yönetmelik yasasının 49. maddesinde şöyle denir örneğin: "İşveren ve işyeri temsilciliği, kamunun yararını göz önüne alarak işyerinin ve buradaki işgörenlerin iyiliği için birlikte çalışmak zorundadır."

Peki, ücretli işçilerle özel mülk sahiplerinin çıkarları birbirine zıt ve uzlaşmaz ise, o zaman ne olacak? 49. maddenin formüle edilmesine, elbette hiçbir işçi katılmamıştır; çünkü burada, sanki uzlaşmaz karşıtlıklar yokmuş ve sanki sınıflı toplumda, her iki tarafı da aynı biçimde ilgilendiren bir "kamu yararı" olurmuş gibi yazılmıştır. Aynı yasanın başka maddelerine bakalım; oralarda da göreceğiz ki, işyeri temsilciliği, işçiler tarafından, kendi çıkarlarının temsilcisi bir kurul olarak pek değerlendirilemeyecek bir tür özel komisyon durumundadır çoğu kez. İşyeri temsilciliğinin oturumları kapalıdır (Madde 30), belli konuşma saatleri vardır (Madde 38), ketum olma yükümlülüğünü taşır (Madde 55) —ve genelikle de beyaz yakalı kimselerden oluşmuştur. Bu nedenle, kolaylıkla, tamamen değişik bir meslek modeli olarak görünür. İşçilerin, onu her zaman kendilerinin çıkarlarını savunan bir temsilcilik olarak görmemesi şaşırtıcı olmadığı gibi, buradaki kimselerin sık sık işverenlerden rüşvet alması da bir mucize değildir.

Tabii, şunu işverenler iyi bilirler: Şimdiye kadarki haliyle, işyerlerinde uygulanan "yönetime katılma", işçilerin yönetime katılması değildir ve işverenler, ekonominin gerçek anlamda demokratikleştirilmesine hiçbir zaman izin veremezler. Kendileri, yönetime katılmaya karşı, yoğun bir propaganda uygulamaktadırlar. Burada, onların yayın organlarından alıntısı çok yapılmış

bir cümleyi hatırlayalım: "Ekonominin demokratikleştirilmesi, okulların, kışlaların ve hapishanelerin demokratikleştirilmesi kadar saçmadır."[26]

b) Korkunun Kaynağı Olarak Egemenlik İlişkileri

Ekonomik temelin, egemenlik ilişkisini insanların genel ve asıl ilişkisi haline getirdiği bir toplumda bu bağlar, insanlar arasında, esas olarak emir veren ve emir alan rollerinde gerçekleşmektedir. Kapitalist toplumdaki bu rol paylaşımı, çok uzun süreden beri yerine oturmuş durumdadır. Bu roller, o kadar tabii hale gelmiştir ki, insanların çoğunluğu için, değiştirilemez bir doğa yasası gibidir. Söz konusu roller, herhangi bir zorluk çıkmadan ve genellikle de bilinçsizce oynanmaktadır. İnsana özgü süsler, nezaket, "iyi bir atmosfer", şefin "cana yakınlığı", birçok kimse için, bu egemenlik ilişkisinde kötü bir şey görmeyi, tamamen imkânsız hale sokmuştur. Rollerden ibaret bu oyunun gerçek karakteri, ancak emir altındaki kişinin emir veren karşısında boyun eğmeyi kabul etmeyerek rolünü yerine getirmediği zaman ortaya çıkar. Tabii, kurallara böylesine bir ters düşmenin sonucu da, herhangi bir biçimde cezalandırılmaktadır.

Egemenlik ilişkileri sürdürülecekse, kuralları çiğneyenlerin cezalandırılması, tarihi bakımdan zorunludur. Çünkü insan, gönüllü olarak boyun eğmez; haklarından ve ihtiyaçlarının karşılanmasından gönüllü olarak vazgeçmez. Onu, var olan egemenlik ilişkilerine uymaya götüren tek gerekçe, dıştan gelen zorun baskısıdır; bu, eskiden böyle olmuştur, şimdi de böyledir. Zor da, korkuyu doğurmaktadır. Bu durumda, egemenlik ilişkileriyle korku arasındaki bağlantı gayet basitleşmektedir: Egemenlik ilişkileri, ancak dıştan uygulanan zor yoluyla yürütülebilmektedir; zor da korku üretir. Böyle bir formüle derhal bazı itirazlar ve sorular gelecektir. Örneğin: "Bugün, genel olarak, verilen cezalar artık o kadar sert değil; buna rağmen, insanlar, egemenlik ilişki-

26 7.10.1965 tarihli Industriekurier.

leriyle uyum sağlıyorlar. Bunu, gerçekten dıştan gelecek zorun korkusuyla mı yapıyorlar?" Ya da: "Nevrotik korkunun, örneğin yataktaki korkunun dış zorla ne ilgisi var?" Bu tür sorular, egemenlik ilişkilerinin, zor ve korku arasındaki bağlantının, yukarıdaki formülden çok daha karmaşık olduğunu göstermektedir. Bunun için, söz konusu bağlamı daha ayrıntılı açıklamak gerekiyor.

Egemenlik ilişkilerinin yalnızca dıştan gelen zorla ayakta tutulabildiği doğrudur. Ne var ki, zorun türü ve boyutları sabit kalmayıp, egemenlik sisteminin yerine oturduğu, olgunlaştığı ve inceldiği ölçüde değişmektedir. Bu tarihi sürecin başında, uygulanan zor, sert ve acımasız olmak durumundaydı. (Baskıya karşı direnen işçiler, işten çıkarılmış, hapse atılmış, dövülmüş ve öldürülmüştür.) Bu yolla, baskı altındaki insanlarda belirgin bir reel korku yaratılmıştır. Bunlar, açlığa, işkenceye ve ölüme karşı duydukları korkudan dolayı, kapitalist egemenlik ilişkileriyle uyum sağlamışlardır. Yani, reel korkuları, bu insanları, uyum sağlamaya yönelten motor olmuştur. Korkularının yeteri kadar büyük olması için, zorunlu olarak sert cezalar verilmiştir.

Bu bağlamı, şu formülle ifade edebiliriz:

Zor → Reel korku → Uyum sağlama

Bir egemenlik sistemi, egemenlik ne kadar sürtüşmesiz ve farkettirmeden uygulanırsa, o kadar iyi işler. Öyleyse, dıştan gelen ve acımasız zorun yerine daha kolay ve "daha demokratik" egemenlik araçlarının kullanılması, her egemenlik sistemi için çekici olmak durumundadır. Bu ilgiyi, yukarda anlatılmış olan psikolojik mekanizma karşılamaktadır. Başlangıçtaki reel korku, bu mekanizma sayesinde irrasyonel nevrotik korkuya dönüşmektedir. Bu dönüşüm ne kadar çok olursa, sistem o kadar kolaylıkla açık zordan vazgeçebilir.

Bu dönüşümdeki belirleyici mekanizma, geriye itme ile birlikte (Bkz. Bölüm I) üstbenin oluşturulmasıdır. Her egemenlik ilişkisinde, baskı altındaki birey, çıkarlarının bir bölümünden —ya da

psikolojik olarak ifade edersek, ihtiyaçlarının bir bölümünün karşılanmasından— vazgeçmek zorundadır. Bu bölüm, egemenlerin çıkarlarıyla çatışmaya girmiştir ve daha başlangıçta dış zor yoluyla baskı altına alınmalıdır. Reel korku, böylece doğmaktadır. Dıştan uygulanan zor sırasında birey, zamanla bu zoru içselleştirecek; yani, yasaklanmış ihtiyaçlarını, cezaya ve korkuya uğramamak için, şimdi artık kendisinde bastırarak, yasak olanı bir daha yapmayacak hale gelecektir. İç baskının en mükemmel biçimi, geriye itme ve bastırmadır. İnsanın kendi yasaklanmış ihtiyaçları, bilinçaltına itilerek, bilinç düzeyinde artık algılanmayacak duruma sokulur ve böylece, egemenlerle, korku uyandıracak bir çatışmaya yol açmazlar. Ancak, bilinçsizce sürekli bir korku kaynağı olarak etkilerini devam ettirirler. Bu durumda, korku kaynağı, dıştan içe doğru yer değiştirmiştir. Bilinçli ihtiyaçlarla toplumsal zor arasındaki çatışma, şimdi, bilinçsiz ihtiyaçlarla içselleştirilmiş zor arasındaki çatışmaya dönüşmüştür.

Reel korkudan, yani dış zordan duyulan korkudan ortaya ne çıkmıştır? Geriye itilmiş ihtiyaçlar, bilinçaltında, bütün ilksel ceza korkusuyla yüklü olarak kalmaktadır. Normal olarak bu korkunun düzeltilmesi artık mümkün değildir; çünkü, geriye itmeyle, dış zorla olan reel çatışmadan kaçınılmaktadır ve birey, çatışma durumunda dıştan gelecek cezanın hâlâ eskisi gibi sert olup olmayacağını ya da egemenlik sisteminin belki de daha liberalleştiğini anlayacak halde değildir. Bu nedenle, egemenlik sistemi, bilinçsizce anlaşılacak ve onun sanki eskiden olduğu gibi, aynı cezalandırma yetkisini ve aynı acımazsızlığı sürdürdüğü sanılacaktır. Bilinçaltında gerçekten bu tür gelişmelerin olduğunu, bireyin, kendisine baskı uygulayanlarla reel bir çatışmaya girdiği zaman gösterdiği tepkiden anlıyoruz: Çoğu kez görülen durumlar, ter basması, kuvvetli kalp çarpıntısı ve titremedir. Örneğin bir memurun şefinin odasına girerken, bir öğrencinin profesörün görüşme saatine giderken ya da bir çırağın ustasının yanına çağırıldığı zaman kendini gösteren korku, çoğu kez, sadece ger-

çekten reel bir tehlikeyle açıklanamaz. Bu korku, irrasyonel ve nevrotiktir; reel korku gibi bir dış tehlikeden değil, içteki korku kaynağından, yani, geriye itilmiş ihtiyaçlardan ve içselleştirilmiş zordan ileri gelir.

Kapitalist egemenlik ilişkileri içinde bir insanın hayatında en güçlü geriye itme ve bastırma ne zaman olmaktadır? Psikonanaliz, bu soruya gayet açık bir cevap veriyor: Çocuklukta. Ekonomik egemenlik ilişkisi, toplumun bütün alanlarında olduğu gibi, ailede de kendini yeniden üretmektedir. Anne ve babalar, duydukları zoru çocuklarına aktarmaktadırlar. Bunun ötesinde, kapitalist eğitim sistemi, anababayı, çocukları (yani, özel mülkleri) üzerinde topyekûn bir egemenlik zoru uygulamakla yasal olarak görevlendirmiştir. Çocuğun ihtiyaçları (hareket etme dürtüsü, cinsellik, saldırıda bulunma vs.), kısa süre içinde, kendisinin reel cezalar ve tehditler biçiminde yaşadığı ana-baba zoruyla çatışmaya girmektedir. Çocuk, büyük ölçüde reel korku geliştirir. Bu korkudan kurtulabilmek için de, yasaklanmış ihtiyaçlarını bastırır, anababanın zorunu ve yasaklarını kendi üstbeninde içselleştirir. Ne var ki, bastırılmış ihtiyaçlar, iç korku kaynağı olarak bilinçaltında etkilerini sürdürürler. İnsan, böylece önce çocuk, sonra da yetişkin olarak, bastırılmış bilinçsiz ihtiyaçları nedeniyle çevresiyle durmadan saklı bir çatışma halinde yaşar. Bu bilinçdışı korkma hazırlığı, dış dünyadaki egemenlik sembolü her kişinin (çocuk yuvasındaki bakıcı, öğretmen, eğitici, usta, şef, profesör) bilinçsizce bir korku kaynağı olarak sayılmasına yol açmaktadır. En küçük bir karşılaşma halinde bu saklı çatışma patlar. Daha önce açıklanan üstben yansıtması aracılığıyla dış dünyadaki otorite, tıpkı eskiden anababa karşısında olduğu gibi, bir yargı mercii olarak algılanır. Daha önceki reel korku, şimdi nevrotik korku olarak bütün gücüyle yine ortaya çıkmaktadır.

Bu nevrotik korkuyu canlı tutmak için, artık herhangi bir zorba güce gerek yoktur. Nevrotik insana, kimin güçlü olduğunu göstermek için küçük bir doz yetecektir. Demek ki, egemenlik ilişki-

lerini garanti altına alan kamu ceza sistemi, rahatlıkla biraz daha liberal davranabilir, polis copundan ve tüfek kurşunundan büyük ölçüde vazgeçebilir. İşin geri kalan bölümünü, kitlelerin nevrotik korkusu halledecektir. Bu, çok daha iyi bir egemenlik aracıdır, "demokratik"tir. İnsanlar şimdi "gönüllü olarak" boyun eğmektedirler.

Reel korkunun nevrotik korkuya dönüşümüyle ilgili bu açıklamalardan sonra, formülümüzü aşağıdaki gibi genişletebiliriz:

Dış zor → Reel korku → Geriye itme (bastırma) →

Nevrotik korku → Uyum sağlama

Her durumda (yani, hem kapitalist egemenlik ilişkilerinin gelişmesinde, hem de bireyin nevrotik korkusunun gelişmesinde) başlangıcı dış zor oluşturmaktadır. Dış zor, toplumsal zordur; her türlü nevrotik korkunun çıkış noktasıdır, ancak önce reel korkuyu üretir. Sonra bastırma yoluyla reel korku, bilinçdışı üzerinden bir dolambaç yapar ve nevrotik korku olarak tekrar meydana çıkar. Nevrotik korkuya, "konserve edilmiş reel korku" demek de mümkündür, ancak bunun artık reel tehlikeyle bir ilişkisi kalmamıştır. Bu korku konservesi, insanların kendi bilinçdışı motoru olarak onları boyunduruk altına sokar. Egemenlik sistemi bununla, bireylerin üstbeninde en güvenilir temsilcisini bulmuştur. Bu görünmeyen acente, gün gelir de artık işlevini yerine getirmezse (örneğin, bir kitle ayaklanması durumunda), o zaman sistem, en son zor çarelerine başvurur; Federal Almanya Cumhuriyeti'ndeki olağanüstü hal yasalarında öngörülen noktalar, bunun en güzel örneğidir. Ancak bundan önce, egemenliğin güvence altına alınmasının "demokratik" biçimi yeterlidir; çünkü, bu "demokrasi"nin kişiye biçimsel özgürlükten yana sunduğu, onun üstbeni ve nevrotik korkusu tarafından büyük ölçüde yok edilmektedir. Nevrotik korku gösteriyor ki, kapitalist egemenlik, bilinçdışı heyecanlar da dahil olmak üzere insanın tüm varlığına beceriyle yön vermektedir. Marx, psikoanalizi tanısaydı, şöyle derdi: İnsanın toplumsal varlığı, onun yalnız bilincini değil, aynı

zamanda, bilinçaltını da belirler.

Tabii ki, buraya kadar yazılanlar, bugün demokratik etiketli kapitalizmde, artık zorbaca bir güç uygulamasının olmadığını söylemek istemiyor. Tuvaleti temizlemeyi reddettiği için ustası tarafından hesabı görülen çırak; konjonktürün gerilediği dönemlerde kısa çalışma ve işten atılma tehdidi altındaki işçi; evlilik dışı cinsel ilişkisinden dolayı mesleğini bırakmak zorunda kalan memur; toplumsal eleştirici bir ödev hazırlamanın cezasını kötü not alarak çeken öğrenci; yedinci çocuğunu ortadan kaldırdığı için hapishaneye giren vasıfsız işçinin karısı; atlı polislerin ezdiği göstericiler; bu insanların hepsi, toplumsal zoru bizzat yaşamaktadırlar. Ancak, genel olarak bugünkü kapitalizmdeki bu zor, 19. yüzyıldaki kapitalizmin zorundan daha az açık ve daha az vahşidir. Reel korku ortadan kalkmamış, yalnız bir parça azalmıştır. Kaldı ki, reel korkuyla nevrotik korku arasındaki ilişkinin de, kapitalist toplumun çeşitli sınıf ve tabakalarında farklı olduğunu görmezlikten gelemeyiz. İşçi reel korkuyu toplumsal bakımdan ayrıcalıklı olan orta tabakadan daha çok yaşamaktadır; bunun yanı sıra, tersine olarak ortalama bir lise öğretmeninin hayatında nevrotik korkunun bıraktığı izler, işçininkine göre daha güçlüdür. Bu noktada, farklı eğitim tarzlarının da rol oynadığı unutulmamakla birlikte, bunu şimdi konu dışı bırakıyoruz. Önemli olan şudur: Kapitalist egemenlik ilişkileri, dış dünyadaki zorla, bireyi ihtiyaçlarından vazgeçmeye mecbur bırakarak korku üretmektedirler; reel korku, nevrotik korku haline gelmekte ve böylece kapitalizme, onun en mükemmel egemenlik araçlarından biri sunulmaktadır.

Kapitalizm, temeldeki egemenlik ilişkisi olmadan düşünülemez. Bu ilişki, toplumsal olarak sağlanan ürünlere özel mülkiyet halinde el konulmasında belirmekte ve yine bu ilişki (egemenliğin ekonomi dışı yollarla korunmasının son derece kapsamlı sistemi üzerinden), bütün insani ilişkilerimize damgasını vurmaktadır. Öte yandan, bu topyekûn egemenlik ilişkisini de yine korku ol-

madan düşünmek mümkün değildir. İster reel, ister nevrotik olsun, korku, kapitalizmin ayrılmaz ve tamamlayıcı bir unsurudur. Bu bölümün diğer başlıkları, şimdi ifade edilen görüşlerin kanıtlanmasına ve derinleştirilmesine ayrılmıştır.

3. Maddi Dünyanın ve İnsan İlişkilerinin Meta Karakteri

a) Kapitalist Toplumun Temel Yapıtaşı Olarak Meta

Kapitalizm, yalnızca metalar üreten herhangi bir toplum değil, bu toplumun en üst ve en olgun biçimidir. Tüm ekonomik hayatımız, bir takım metaların değiş tokuşuyla düzenlenmektedir. Bu söz kulağa, ilk önce sıradan ve gayet tabii gelebilir; ne var ki, bunun, söz konusu toplumda, insan ilişkileri ve bununla birlikte, kendi psişik yapımız bakımından hangi sonuçları doğurduğunu düşünürsek, baştaki sıradanlık izlenimi kaybolmaktadır. Bunun için de, önce meta kavramının ekonomik açıdan açıklanması gerekmektedir. Nedir meta?

Metaın en genel tanımını şöyle yapabiliriz: Meta, belli bir kullanım ve belli bir değişim değeri olan bir üründür. Kullanım değerinin ne olduğu meydandadır: Ekmek, yemek içindir; otomobil binmek ve kullanmak içindir vs. Yani, bir metaın kullanım değeri, onunla belli insani ihtiyaçların tatmin edilebilmesinde yatar. Metaın, toplumsal analiz açısından çok daha önemli olan niteliği, onun değişim değeridir. Değişim değeri, belli bir nicelik ilişkisi bildirir ve bu ilişki içinde, bir meta başka bir metaya ya da paraya karşılık değiş tokuşa sokulur. Metalar, kullanım değerleri olarak değil de, değişim değerleri olarak birbirleriyle ilgilidirler. Meta üretiminin tümü, değişim değeri üzerinden belirlenir. Metaların üretimi sırasında ağır basan soru, bu üretimle hangi ihtiyaçların giderileceği değil, meta karşılığında alacağımız bedelin ne kadar büyük olduğudur.

Bu gerçek, yani kendi başına faaliyetin, baştan beri, buna karşılık ne elde edileceğine dayanması, meta üreten toplumun en belirgin özelliklerinden biridir. Bu, öncelikle insan ilişkilerinin meta karakterine geçiş yaparken önem kazandığı nokta olmaktadır.

Meta üretimi, genişleyip tek başına egemen üretim biçimi haline nasıl gelebilmiştir? İnsanın maddi dünyasını topyekûn bir meta dünyasına dönüştüren tarihi süreç hangisidir?

Bu soruların cevabını, hem ampirik hem de mantıki yoldan giderek bulabiliriz: Kapitalizmin ilk gelişme aşamalarında belirleyici mekanizma, yabancı emek gücüne ve yabancı emek ürününe özel mülkiyet biçiminde el konulmasıydı. Çünkü bu yolla, insanın emek gücü bizzat meta haline gelmiştir. Onun değişim değeri de, işçinin çalışmasına karşılık aldığı ücrettir. Kapitalist açısından onun kullanım değeri de, kendi servetinin büyümesinde yatmaktadır. Bu servet büyümesi ya da "sermaye toplanması", kapitalistin işçiye, onun ürettiği ürünün değerine uygun düşen miktardan daha az ücret verdiği basit gerçeğinden ileri gelmektedir. "Artı değer" adı verilen bu fark, kapitalistlerin ellerinde toplanır. Büyüyen bu sermayeye dayanarak onlar da, giderek daha çok emek gücü satın alabilmişler ve toplumsal üretimin neredeyse tümüne, gittikçe artan miktarda sahip olmuşlardır.

Kapitalist ekonominin motoru, özel kârdır. Ama kâr, ancak üretilmiş malların değişim değeri "gerçekleştirilirse", yani, metalar satılırsa vardır. Böylece değişim değeri, tüm üretimin yönlendirici ölçüsü haline gelmiştir. Herhangi bir yolla satılabilecek ne varsa üretilmelidir ve her şey, her çiçek, her hediye, yerine getirilmesi söz konusu olan her istek satın alınabilir olmalıdır. Sadece meta olan bir şey kâr açısından kullanılabilir olmaktadır. Kâr açısından kullanılabilir olmak, en üst üretim ilkesidir; ve kullanılabilirlik sayesinde, kapitalizmde maddi dünya metalar dünyasının ticari biçimini almaktadır.

b) İnsan İlişkilerinin Meta Karakteri

Burada, metaın kapitalist toplumun temel yapıtaşı olduğunu ileri sürüyorsak, bununla söylenmek istenen, metaın öneminin, onun ekonomik işlevinin sınırlarını çok aştığıdır. Bu durumda, meta, örneğin bütün bir toplum hayatına damgasını vuran sosyal bir işlev taşımaktadır; değişim değeri nedeniyle, meta sahiplerinin kendi aralarındaki toplumsal ilişkilerini belirleyerek bu işlevini yerine getirir. Çünkü, meta sahiplerinin birbirleriyle olan ilişkileri, gelişigüzel ve özgürce seçilmiş ilişkiler değildir. Bunlar, daha çok, kendi metalarının değişim değerleriyle ve metalarının değiş tokuşuna varlıksal düzeyde muhtaç oldukları gerçeğiyle düzenlenmiş ilişkilerdir. Bu yüzden, meta değiş tokuşu, tamamen onların sosyal ilişkilerinin temeli durumuna gelmektedir.

Hiçbir insan, bu değiş tokuş ilişkilerinin dışında kalamaz; çünkü, yaşamak isteyen herkes, satın almak ve satmak zorundadır.

Oysa, insanların arasındaki ilişkiler yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda, entellektüel, yardımlaşmaya ya da eğlenceye dayalı, cinsel, sportif, vs. mahiyettedir. İnsanlar yalnızca maddi metaları değil, aynı zamanda sözleri, şakaları, saldırıları, hoşlukları, sevecenlikleri, vs. üretirler. Ama, yaptıkları herşey, meta üretiminin yasalarıyla ("Değer yasası"na daha sonra değinilecek!) saptanmış sosyal bir örgünün içine oturmuştur. İlişkilerinin temel yapısı meta değiş tokuşunun temel yapısıdır; ilişkilerinden hiçbiri bundan tamamen bağımsız değildir. Bu insanlar, esas olarak meta ve para sahipleri olarak karşılaştıkları için ve bu durum, tüm toplum hayatını ayarlayan ekonomik baz olduğu için, onların entellektüel, yardımlaşmaya dayalı... faaliyetleri de metalaşmaktadır. O zaman, davranışları yönlendirecek soru, faaliyetimle hangi ihtiyaçları karşılıyorum değil, karşılık olarak benim elime ne geçiyor sorusudur. İnsan ilişkilerimizin meta karakterinin genel planda belirlenmesi bu olmaktadır. Şimdi düşüncelerimizi reklamları örnek alarak daha da geliştirip tamamlayalım.

Kâr, metalar gerçekten satılırsa mümkün hale gelmektedir.

Bunun için, yeteri derecede talep yaratacak ihtiyacın var olması gerekmektedir. Dolayısıyla, kapitalistler için söz konusu olan, mümkün olduğu kadar çok ihtiyacı, metalar yoluyla karşılamaktır. Başka türlü söylersek, mümkün olduğu kadar çok ihtiyacı, kârları için kullanmak, yani, "paraya çevirmektir". Topyekûn meta ekonomisi içinde, sadece kâr getirdikleri sürece hiçbir insani ihtiyaç, hiçbir istek ve hiçbir özlem atlanmaz, bunun dışında bırakılmaz.

İnsanların maddi ve maddi olmayan ihtiyaçları vardır. Maddi olmayan ihtiyaçlar arasında, sosyal saygınlık, sevgi, yakınlık ve güvenceye duyulan ihtiyaç yer alır. Demek ki, bu ihtiyaçları giderebilecek metaların üretilmesi zorunludur. Maddi olmayan ihtiyaçların nasıl olup da metalar aracılığıyla, yani maddi nesnelerle karşılanabileceğini anlamak, ilk bakışta kolay değildir. Ancak bu, sistemin kendi mantığı içinde bulunmaktadır ve sermayenin çanta taşıyıcıları, psikologlar, reklam uzmanları ve satış stratejistleri, marifetlerini çoktan göstermişlerdir. [27] Artık sadece nesneler değil, kişilik de satılmaktadır. Satılması gereken şey, arzu edilen fakat maddi olmayan değer için sembol haline getirilmektedir. Tüketici kendine, tıraş losyonu biçiminde saygınlık, kostüm biçiminde güvence, spor otomobil biçiminde erkeklik, makyaj malzemesi biçiminde güzellik ve cinsel çekicilik, yüzük biçiminde aşk satın alabilir. Reklamların her gün beynimize soktuklarına bakalım: "Üstünüzde Diolen marka olsun ki, size bütün kapılar açılsın!" "Kendine güven ve üstünlük - bunları sağlayan Kommodore kravatlarıdır!" "Çünkü Hattric'in kokusuyle elde edeceğiniz fantastik sonuç bellidir: Sımsıcak bir çekicilik!"

Bu yolla, bazı insani özellikler (kendine güven, üstünlük, çekicilik, güzellik) bizzat meta olmuştur. İnsanlar bunları, istenilen karşılığı sağlayabilmek için (sosyal saygınlık, aşk, hayranlık, vs.) satın almakta ve kullanmaktadırlar. İnsani nitelikler ve ilişkiler böylece, yüzeysel ve maskeli biçimde meta dünyasının ayrılmaz birer parçasını oluşturmaktadırlar.

27 Ernest Dichter: Strategie im Reich der Wünsche, 1964.

Reklam sloganlarında göze çarpan nokta, bunların, hitap etmek istedikleri bireye, çoğu kez onun diğer insanlarla olan toplumsal ilişkileri içinde seslendikleridir. Üstünlük, yalnızca diğer insanlara karşı uygulanır. Çekicilik etkisi, yalnızca diğer insanlar üzerinde sağlanır. Hayranlık, yalnızca diğer insanlarda uyandırılır. Reklamlarda hitap edilen sosyal ilişkiler, meta dünyasından tanıdığımız bir değişim bağıntısını ortaya koymaktadır: Kaliteli kostüm, hoş bakışlarla değiş tokuşa girer, uygun ölçülere sahip vücut, arzu dolu gözlerle; evin içindeki döşeme, dalkavukça saygınlıkla değiş tokuş içindedir. Değişim değeri, bilinçli ya da bilinçsiz bütün davranışlarımızı belirler. Yeteneklerimizden ve avantajlarımızdan yana elimizde ne varsa, hepsini meta olarak pazara çıkarır ve karşılığında bir şeyler almak isteriz. Yaptığımız zeki bir konuşmaya karşılık prestij elde ederiz, alçakgönüllülüğümüze karşılık ahlaki saygınlık, cesaretimiz için hayranlık, candan davranışımız için sempati toplarız ve ettiğimiz bir yardımdan dolayı da yirmi mark alırız.

Meta üretiminin işte bu sonuçlarının, daha Karl Marx tarafından gayet açık bir biçimde görüldüğünü, aşağıdaki alıntı ortaya koymaktadır:

"En sonu, insanın devredilemez sandığı herşeyin değişime, alışverişe konu olduğu ve devredilebilir olduğu bir dönem gelmiştir (Kastedilen, kapitalist dönemdir. D.D.). Bu, o ana dek ifade edilen ve aktarılan, ama asla değişmeyen; verilen, ama asla satılmayan; edinilen ama asla satın alınmayan —erdem, sevgi, inanç, bilgi, vicdan vb.— kısaca, her şeyin ticarete girdiği dönemdir. Bu, çürümüşlüğün genelleştiği, her şeyin para ile elde edilmesinin evrenselleştiği ya da ekonomi politik diliyle konuşacak olursak, manevi ya da maddi her şeyin pazarlanabilir bir değer durumuna geldiği, en gerçek değerinden kıymetlendirilmek için pazara getirildiği dönemdir."[28]

---

28 Karl Marx: Felsefenin Sefaleti. (Burada, Ahmet Kardam'ın çevirisinden yararlandım. Sol Yayınları, Ankara 1979, III Baskı. —Ç.N.)

Bütün bu ilişkileri yaratan asıl özne metadır. Biz insanların aramızda kurduğumuz ilişkiler ve bu ilişkilere eklediğimiz kendi niteliklerimiz, ekonomik pazar bağıntılarının kişileştirilmiş halinden başka bir şey değildir. Bu nedenle, Marx, insanların "Ekonomik karakter maskesi"nden söz etmektedir. Gösterdiğimiz gibi, bu tür karakter maskelerini, ekonomi dışı ilişkilerimizde de bulmaktayız. "Karakter maskesi" demek, ekonomik değişim ilişkilerimize göre, istediğimiz karşılığı elde etmek için her şeyimizi, cazibemizi, cesaretimizi, zekamızı ve tüm kişiliğimizi ortaya koyup kullanmamız demektir. Metaı, bütün insani faaliyetlerin, ürünlerin ve ilişkilerin topyekûn ve temel biçimi haline getirmiş bir toplumda tekmil insan, bir "karakter maskesi"dir[29].

c) Korkunun Kaynağı Olarak Meta Karakteri

İnsanlar, mal sahipleri olarak karşılaşmaktadırlar. Bu "karşılaşma"da, kuşkusuz büyük ölçüde "korkmaya hazır olma" ile bağıntılı olan bir mesafe, bir yabancılık ve bir yalnızlık vardır[30]. Karşıdaki insan, eğilim olarak bir düşmandır; bu durum, örneğin belli bir korkuda bütün ağırlığıyla ortaya çıkar: Karşıdaki insan, bizi zarara sokabilir, aldatabilir ya da kullanabilir. Mal sahipleri, birbirleriyle iş (ya da ticaret) ilişkilerine girerler; bunlar, ekonomik alanda ekonomik işlerdir, psişik alanda da psişik alışverişlerdir. Ancak, bu işlerin başarılı olacağı konusunda garantileri

29 Ekonomi dışı alanda meta ilişkileri diyorsak, burada söz konusu olan tabii ki, tam olarak metaın ekonomik tanımı değildir. Çünkü, yeteneklerimi meta olarak insan ilişkilerinin piyasasına çıkarıyorsam, bu sırada örneğin, emek süresiyle belirlenen ekonomik değişim değeri, hemen hemen hiçbir rol oynamaz. "İnsan ilişkilerinin meta karakteri"yle, sosyal davranışımızın temel yapısını kastediyoruz; bu yapı, ekonomik alandaki metaların üretimi ve dağıtımının temel yapısıyla gerçekten özdeştir.

30 Burada, geriye doğru, içinde tamamen başka insan ilişkilerinin egemen olduğu ilkel komünal topluma tarihi bir bakışta bulunmamız çok öğretici olacaktır. Bu bağlam içinde, Rosa Luxemburg'un "Ulusal Ekonomiye Giriş" adlı kitabı tavsiye edilir. Özellikle, ekonomi tarihini incelediği iki bölümde, ilkel komünal toplumla meta toplumu arasındaki sosyal farklar, son derece anlaşılır biçimde anlatılmaktadır.

yoktur hiçbir zaman. Psişik alanı ele alalım. Karşımdaki insandan sempati ya da hayranlık elde etmek için, güleryüzlülüğümü, bilgimi ve hazırcevaplığımı harekete geçiriyorsam, bu durumda, meta kurallarına uygun davranacağımın garantisi yoktur; bu kurallara karşımdaki insanın da uyacağı ve karakter maskemin arkasındakini görmeyeceği garantisine de sahip değilim. Kaçınılmaz olarak, korku arka planda beklemektedir: Bunu doğru mu yapıyorum? Karşımdaki ne düşünüyor hakkımda? Beni nereye koyuyor? Onun gözündeki değerim nedir? Bütün bunlar, diğer insanların yargısından ve onların saygınlığını kaybetmekten duyulan korkudur.

İnsanlar arasındaki dayanışmanın, meta ilişkileri nedeniyle paramparça olduğu yerde, sempati de, sevgi de, belli davranış tekniklerinin kullanılmasıyla elde edilebilen ve satın alınması mümkün değerler olarak belirmektedir. Oysa, sevgiyle sempatinin henüz elde edilmediği, ama kazanılmak istendiği yerde de, sevgi kaybı tehlikesinin yarattığı korkuyla, meydan okuyan bir çevreden kaynaklanan tehdit sürekli olarak vardır.

Korku üreten bu değişim ilişkilerinin en mükemmel sureti, sınav durumudur. Böyle bir durumda, istenilen bedeli elde edebilmek için, belli bir başarı düzeyi göstermeye açıkça zorlanırız. İşte bu noktada, korku, insanların çoğu tarafından bilinçli olarak yaşanmaktadır. Zaten bütün korkularımızın temelinde sınav korkusu bulunmaktadır; cinsel ilişkiden duyduğumuz korku, amirimiz durumundaki insandan ya da gelecekten duyduğumuz korku da böyledir. Çoğu kez korkularımız, hiç de açıkça ve bilinçli olarak ortaya çıkmazlar; daha çok, hayata karşı duyulan genel bir güvensizlik biçiminde belirirler. Bazı felseciler ve rahipler, bu bağlamda "varoluş korkusu"ndan söz etmeyi severler. Tabii, sonra bunun açıklaması da çeşitli metafizik nedenlerle yapılır. Burada varoluş korkusu kavramı yanlıştır. Ancak, başka insanlardan duyulan korkunun, gerçekten kapitalist toplumun insanının bütün hayatına damgasını vurduğu bağlamında bu

kavram tamamen doğrudur. Bu korku, söz konusu insanın bütün faaliyetlerinin ve ilişkilerinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Ne var ki, şimdi biraz aceleci davrandık. Şimdiye kadar anlatılanlardan çıkan bu son iddialar, belki de henüz tam olarak anlaşılır hale gelmedi. Korkuyla ilgili açıklamalarımızı ileri götürebilmek için, yeni bir kavrama başvurmak zorundayız; bu, kapitalist metalar dünyasının anlatılması ve analiz edilmesinde vazgeçilemeyecek bir kavramdır: Yabancılaşma. (Bkz. İçinde bulunduğumuz ana bölümün 4. başlığı.)

d) İleri Derecede Endüstrileşmiş Dünyada Meta Ekonomisinin Kaldırıldığı Bir Toplum Düzeni Olabilir mi?

(Gerçi bu soru, buraya kadar izlediğimiz düşünce çizgisini kesecektir ama, bazı şüphecilerin entellektüel ihtiyaçlarının atlanmaması için, bu soruya burada cevap vermek gerekiyor.)

Marksist teori, yukardaki soruyu gayet açık bir biçimde "evet"le cevaplandırmaktadır. Bunun için ilk şart, üretimin devamlı artmasıdır; öyle ki, bu durumda, bir kayıtlama (kullanılan malların sınırlı biçimde dağıtılması) aracı olarak para, giderek daha gereksiz hale gelecektir. İkinci şart, toplumsal zenginliğin egemenlik ilişkilerinden kurtulmuş olarak paylaştırılmasıdır. Ve üçüncü şart, azınlığın kâr ve iktidar çıkarlarına dayalı değil de, herkesin ihtiyacına cevap verecek bir üretim tarzıdır. Meta üretiminin ortadan kaldırılmasının ne anlama geldiğini, Ernest Mandel, somut olarak göstermektedir. Mandel'e göre, içinde yaşadığımız kapitalist toplumda tek insanın, toplumla birey olarak bir değiş tokuşa girmeden (ya da ona verdiği karşılıktan bağımsız olarak), ondan aldığı bazı şeyler ve hizmetler vardır. Böyle hizmetler arasında, örneğin, ilkokul eğitimi, (henüz ilkel aşamada olmasına rağmen) parasız sağlık hizmetleri, parkların, müzelerin ve spor alanlarının ücret ödenmeden kullanılabilmesi ya da çöplerin toplanması ve sokakların ışıklandırılması gibi bedava (ya da bedava denilebilecek kadar az bir para karşılığında) yapılan belediye hizmetleri, vs. düşünülmelidir. Mandel, toplumun ver-

diği bu hizmetlere (bireysel ücretin zıddı anlamında) "Sosyal ücret" diyor. Elbette, her insan bu hizmetlere karşı birşey veriyor, yani vergi ödüyor. Oysa, buradaki almak ve vermek, değişim değerinin yasalarına göre yapılmamaktadır. Burada belli kitlesel ihtiyaçların giderilmesiyle beliren masraflar, toplumsallaştırılmaktadır. Mandel, geleceğe yönelik olarak bu konuda şunları yazmaktadır: "Bu sosyal ücret, -en azından potansiyel olarak- yarınki dağıtım tarzının bir modelidir; yani, herkesin ihtiyacını karşılamayı kendine hedef aldığını açıklayan bir ekonominin örneğidir, ihtiyaç karşılamaya dayanan bu ekonomi, söz konusu ihtiyaçları kısa sürede tatmin ettiği ve paylaştırmayı, eksiksiz hesaplanmış bir karşı hizmetten bağımsız olarak gerçekleştirdiği oranda, meta ekonomisini gerilетecektir."[31]

Yarın bir sosyalist ekonomiye sahip olsak, bütün meta ekonomisinin hemen ortadan kaldırılamayacağı besbellidir. Önce, toplumsallaştırılmaları sonucunda kayda değer masraf artışlarının olmayacağı (çünkü böyle bir durumda, söz konusu ihtiyacın sağlanmasına yarayan araçlar, yeteri derecede bulunacaktır) ihtiyaç masrafları sosyalleştirilecektir. (Bu, örneğin, talebin fiyattan bir hayli bağımsız olduğu temel gıda maddeleri için geçerlidir.)

Daha rasyonel bu üretim tarzının ve bu sayede daha hızlı artan toplumsal zenginliğin sonucu olarak, kısa sürede giderek büyüyen bir çoklukta ihtiyaç alanı, yeni paylaşım tarzına dahil edilecektir. Mandel şöyle diyor:

"Meta ekonomisinin yavaş yavaş tükenmesini yönlendirecek olan ekonomik yasayı, aşağıdaki gibi tanımlamak mümkündür: Toplum zenginleştiği ve planlı ekonomi üretim güçlerinin müthiş boyutlarda serpilmesini sağladığı oranda, toplum da yardımcı araçlara sahip olacak ve bunlarla, bütün yurttaşlar için artan miktardaki ihtiyaçların karşılanmasında yapılan masrafları sos-

31 E. Mandel, aynı yer.

yalleştirebilecektir. Yurttaşların hayat standardının yükseldiği oranda, fiyat düşmeleri ve gelir artışlarıyla, talep esnekliği pratikte sıfır olan (örneğin, temel gıda maddelerinin bugünkü durumu gibi) mal ve hizmetlerin sayısı da artacaktır. Başka bir deyişle: Bu iki nedenden dolayı, plan ekonomisinin ilerlemesi, giderek artan bir çoklukta mal ve hizmetin ihtiyaca göre dağıtılmasına izin verecektir."[32]

Meta ve para ekonomisinin yavaş yavaş ortadan kalkacağını gösteren bir başka kanıt da otomasyondur. "Malların ve hizmetlerin üretiminde görülen fazlalık; doğrudan harcanan her insan emeğinin, giderek artan bir hızla üretim sürecinden ve hatta dağıtım sürecinden (otomatik elektrik santralları, uzaktan yönetilen yük trenleri, selfservisli dağıtım merkezleri, mekanik ve otomatik büro işleri, vs.) uzaklaştırılmasıyla el ele gitmektedir. Ne var ki, canlı insan emeğinin üretim sürecinden çıkarılması, ücretin üretim masraflarına dahil olmayacağı anlamına da gelir... Dolayısıyla otomasyon, meta ekonomisinin anlamsızlığını kanıtlamakta, meta ekonomisinin tükenmesine yol açmaktadır."[33] (Sosyalist plan ekonomisinin uygulandığı ülkelerde, sosyal ücretin gerçekten önemli alanlara -örneğin, bütün sağlık hizmetlerine ve kitle ulaşım araçlarına- yayılmış bulunması, bu bağlamda ilginçtir.)

4. Kapitalizmde Yaşama Biçimi Olarak Yabancılaşma:

a) Yabancılaşmanın Ekonomik İlişkilerden Türemiş Olması:

İnsanlar, gösterdikleri faaliyetlerle, içinde birlikte yaşadıkları toplumsal ilişkileri yaratırlar. Toplumsal ilişkiler, ilk planda, üretim ilişkileridir; ya da başka bir deyişle, insanların çalışmasının (malların üretimi ve paylaştırılmasının) toplumsal olarak örgütlenmesidir. Diğer bütün toplumsal ilişkiler (hukuki, politik, askeri, kültürel, eğitimle ilgili vs. ilişkiler), bu ekonomik ilişkileri

32 E. Mandel, aynı yer.
33 E. Mandel aynı yer.

temel alır ve onun üstünde düzenlenir. Toplum düzenimiz, bütün hiyerarşileri, kurumları ve yasalarıyla bize ne kadar anonim ve gizemli gelirse gelsin, bu düzen, insan faaliyetinin tarihi bir sonucundan başka bir şey değildir.

Yabancılaşmanın en belirgin özelliği, insanların, kendi yarattıkları toplumsal ilişkilere egemen olmaktan çıkmaları, bu ilişkiler tarafından yönlendirilmeleridir. Toplumsal ilişkileri, onlara, sanki kendi nesnel yasallıkları olan yabancı güçler gibi görünür. İnsanlar artık özgür özneler olarak değil, nesnel yasallıkları işleme koyanlar ya da yabancı şeysel otoritelerin icra organları olarak belirirler. Toplumsal sistem (pazar sistemi, yönetim sistemi, vs.) kendi yasalarına göre işler ve insan, yaşamak istiyorsa, kendi kişisel düşüncelerinden tamamen bağımsız olarak, bu yasaların emrine girmek zorundadır. Çoğu kez, örneğin ekonomide, bu yasalar önce araştırılıp bulunmalıdır ki, insanlar onlara daha kolaylıkla ve birtakım sürtüşmelere yol açmadan uyum sağlayabilsinler. Bu da, toplumsal örgütlenmenin söz konusu yasalarının (ki bunlar, burjuva biliminde matematik formülleri halinde biraraya getirilmiştir) bir tür doğa yasaları olarak değerlendirildiğini, en azından böyle sayıldığını açıkça göstermektedir. Bugünkü burjuva toplum bilimleri, insanın toplumdan yabancılaştığının su götürmez bir kanıtıdır.

Nasıl oluyor da, insanların toplumsal ilişkileri, onlara karşı bağımsız hale gelebiliyor?

Yabancılaşmanın asıl çekirdeği, kapitalizmden çok önce, basit meta üretiminde vardır. Metaların yalnızca değişim değerleri olarak birbirleriyle ilgili olduğunu ve böylece aynı zamanda insanların ilişkilerini düzene soktuklarını söylemiştik. Böylesine bir diktatötürlüğü uygulayabilecek kadar güçlü olan bu değişim değeri nedir? Ve insanlarla metaları değişim değerlerine göre birbirleriyle bağlantıya sokan bu yüce yasa nedir?

Marx, bu soruların cevabını meta analizinde verir. Metaların ancak, üretimleri ve taşınmalarında harcanan emek süresi kadar

bir değişim değerine sahip olduklarını saptamaktadır. Bu emek süresinin miktarı, değişim değerinin büyüklüğünü belirler. Değişim değerinin büyüklüğü de, metaların nicel değiş tokuş ilişkilerini belirler. İşte bu, "Değer yasası"dır ve bütün meta alışverişinin ve mal sahiplerinin arasındaki toplumsal ilişkilerin temelini oluşturur. Bu yasa, genişleyen meta üretiminin tarihi süreci içinde ortaya çıkmış ve insanların bilinçli planı olarak değil de, bizzat meta üretiminin bir sonucu olarak kendini kabul ettirmiştir.

Burada, yabancılaşma bağlamında düşünsel bakımdan önem taşıyan nokta şudur:

İnsanlar çalışırlar ve bu çalışma, bir *şey* sıfatında, yani, metaın değerinde (değişim değeri) ifadesini bulur. İnsanın bu çalışmasının süresi de, değerin büyüklüğünde ifadesini bulur. Ve sonunda, çalışan insanların toplumsal ilişkileri, şeylerin (yani metaların) ilişkisinde ifadesini bulmaktadır.

Bir formül halinde söylemek gerekirse: İnsani-toplumsal faaliyetin belli momentleri, şey dünyasına, bu dünyanın kendine özgü nitelikleri olarak devredilmekte; ancak bu sırada, onlar, bizzat bu şeylerin fiziksel doğasında hiçbir biçimde içkin olmamaktadırlar.

Ya da daha kısa belirtelim: İnsani-toplumsal ilişkiler "şeyleşmektedirler".

Marx, bunu şöyle anlatmıştır:

"Her türlü insan emeğinin eşitliği, bu emek ürünlerinin hepsinin eşit değerde olmaları, nesnel olarak ifade edilir; harcanan emek gücünün, bu harcanma süresi ile ölçümü, emek ürünlerinin değerinin niceliği biçimini alır; ve en sonunda, üreticilerin, içerisinde emeklerinin toplumsal niteliğinin kendini gösterdiği karşılıklı ilişkiler, ürünler arasında bir toplumsal ilişki biçimini alır. Demek ki, metaın gizemli bir şey olmasının basit nedeni, onun içinde insan emeğinin toplumsal niteliği, insana, bu emeğin ürününe nesnel bir nitelik damgalamış olarak, bu şeylerin toplumsal doğa özellikleri olarak görünmesine dayanmaktadır; üreticilerin

kendi toplumsal emek ürünleri ile ilişkilerinin, onlarla kendi aralarında bir ilişki olarak değil de, emek ürünleri arasında kurulan toplumsal bir ilişki olarak görünmesindedir."[34]

Görüyoruz ki, değer yasası, gizemli ve insanüstü bir şey olmaktan çıkmıştır; asla metaların doğal olarak içlerinde bulunan bir özellikten değil, ama insanların belli toplumsal üretim ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Değişim değeri, metaın kendisinden çıkardığı bir özellik olmayıp, insandan aldığı bir niteliktir. Emek ürününe bu niteliği veren ve değer yasasını ortaya çıkaran, çalışan insanların belli toplumsal ilişkileri olmuştur. Ancak, bu toplumsal ilişkiler, tarihi süreç içinde, metaların yani şeylerin nesnel ilişkisi biçimine girmiştir. Değer yasası, artık şeyler yasası olarak görünmekte ve kendi kaynağının (yani, kendisini şeyleşmiş olarak gösteren insan ilişkilerinin) anlaşılmasına izin vermemektedir. İnsanlar, kendi toplumsal emeklerinin özel karakteri sayesinde yarattıkları bir yasanın kölesi olduklarını bilmemektedirler. Bugün bizde tüm burjuva ideolojisinin ve biliminin temelini oluşturan bu büyük bilinç yanılgısına Marx, "Meta fetişizmi" diyor[35]. Bu fetişizm içinde insanlar, kendi ürünlerine ve kendi toplumsal ilişkilerine yabancılaşmışlardır. Bunlar, bağımsızlaşmış olup, insanın, yani kendilerini asıl yaratanın egemenliğinden sıyrılmış bir durumda kendi hayatlarını sürdürürler.

İlerleyen kapitalizmde ücretli emeğin yaygınlaşması, topyekûn yabancılaşmaya neden olmaktadır. Toplumda iki sınıf oluşmakta ve bunlardan biri, meta üretimi için gerekli olan araçları elinde tutmaktadır. Buna karşılık diğerinin elinde, kendi emek gücünden başka birşey yoktur. Emek gücü, kapitalist tarafından meta olarak satın alınmaktadır. Böylece işçi, kendi emek gücünü kullanma imkanını da kaybetmiştir; yarattığı ürünler, artık onun

34 K. Marx: Kapital I. Cilt (burada, Alaattin Bilgi'nin çevirisinden yararlandım. Sol Yayınları, Ankara 1978 II. Baskı. —Ç. N.)

35 K. Marx, aynı yer.

ürünü değildir. Onlar, kapitalistin elinde sermaye kütlesi olarak toplanmakta ve bununla yeni işçiler satın alınabilmektedir.

Hatırlayalım: Yabancılaşmanın en belirgin özelliği, insan-ilişkilerinin ve ürünlerinin bağımsızlaşması ve kendi başına yabancı bir güç olarak insanı yönetir hale gelmesidir. (Burada, modern teknikle ilgili olarak ileri sürülenleri örnek olarak düşünebiliriz.) Bu, ücretli emekte nasıl olmaktadır?

Ücretli işçi, kapitalistiyle bir alışveriş ilişkisinde bulunmaktadır: Ücrete karşı emek gücü. Bu değiş tokuş ilişkisi, aynı zamanda bir sömürü ve egemenlik ilişkisi olmaktadır; çünkü, kapitalist, artı değere el koymakta ve böylece kendi servetiyle kendi toplumsal iktidarını genişletmektedir. İşçi, emek gücünü pazarda satarak kapitalisti ya da daha genel olarak sermayeyi güçlendirmektedir. Onun kendi emek ürünleri, sermayeden yana geçmekte ve sermayeyi, gittikçe artan bir biçimde geliştirmekte ve güç sahibi kılmaktadır. Kısacası, sermaye, ücretli emekle yaşamaktadır. Bu emek, kendisinin sonunda boyun eğeceği gücü, durmadan bizzat üretmektedir. İşçi, yaşamak istiyorsa, kendisini bu gücün boyunduruğuna sokmak, yani, kendi emek gücü üzerindeki tasarruf hakkını satmak zorundadır. Oysa, o, bu hakkı sattığı zaman, ürünü de ona karşı bağımsızlaşmakta ve bizzat ona karşı bir durum almaktadır.

Metaın, ücretli emeğin ve sermayenin bu kendi başına buyruk olmuş ve şeyleşmiş dünyasına girip uyum sağlamak, insanınvaroluş şartı haline gelmektedir. Kendi başına buyruk bu "nesneler dünyası"na uygun düşen insan ilişkileri (meta ilişkileri, egemenlik ilişkileri ve rekabet ilişkileri), toplumsal hayatın bütün alanlarına nüfuz etmektedir. Onlara, şeyleşmiş, dondurulmuş, pıhtılaşmış, kodlanmış halde, bireyin karşısına yabancı ve tehditkâr bir dünya olarak çıkan çok çeşitli yönetmeliklerde, hiyerarşilerde ve yasalarda rastlamaktayız. Daha önce ücretli işçiyle ilgili olarak söylenenler, ilkesel açıdan, hizmetli, yönetimde çalışan memur ya da yardımcı yargıç, vs. için de geçerlidir. Onlar da,

emek güçlerini, karşılarında buldukları ve kendilerinin amiri durumundaki sisteme verirler; çünkü bu sistem, kendi nesnel yasallığı ve iktidar gücüyle onları boyun eğmeye zorlar.

İnsanın yarattığı ürünlerin onun üzerinde bir güce sahip olması, ne tekniğin "doğasından"dır, ne de mutlaka, son derece karmaşık olan iş bölümündendir; bu, insani-toplumsal faaliyetin belli tarihi örgütlenme biçimlerinden ileri gelmektedir. İlk belirleyici biçim, meta alışverişi; ikincisi de, paranın ortaya çıkmasıyla zorunlu olarak birinciden doğan ve yabancı emek gücüyle yabancı emek ürünlerine özel olarak el konulması biçimidir.

Ne zaman ki insan, meta fetişizmini iyice kavrar, toplumsal güçlerde kendi faaliyetini ve kendi gücünü yeniden bulur ve ne zaman ki, "yabancılaşmış bilinci"ni "yabancılaşmanın bilinci"ne dönüştürmeyi başarır, işte o zaman, kurtulabilir ve kendini toplumsal özne olarak yeniden tanıyabilir.

b) Korkunun Kaynağı Olarak Yabancılaşma

Yabancılaşma öznel planda, toplumun, anonim güçlerin tehditkâr yönetimi olarak algılanmasında kendini gösterir. Ben çalışıyorsam, kendimi bu güçlerin elinde oyuncak gibi hissederim; daha çalışmaya başlamadan işimi elimden almışlardır; çünkü, benim faaliyetim üzerinde tasarruf sahibi olan, ben değil, onlardır. İşimde kendimi değil, onları algılar ve gerçekleştiririm. İşimi onların yasasına göre ve onların yargı gücü önünde yapıyorumdur. Oysa, ben işimde acı çekerken, çalışmam sayesinde yaşayan onlardır. (Meğer ki, kendimi bu toplumsal güçlerle özdeşleştirecek kadar kendime yabancılaşayım; örneğin, küçük bir memurun kendisini, çalıştığı yönetim yeriyle özdeşleştirmesi gibi.)

Kapitalist toplumun insanını düşünelim: Okulda, büroda, fabrikada, yönetmeliklerden, düzenlemelerden ve "keyfiyet icabı" durumlardan ibaret bir sisteme sıkı sıkıya bağlanmıştır; genel durum hakkında bir bilgisi yoktur, kendisine gösterilmiş küçük bir işlevi yerine getirmeye muhtaçtır. Hayatını ayarlayan bütün

dış faktörler (toplumsal ahlak da dahil olmak üzere), başından itibaren, kendisine yabancı ve onun dışında var olan güçler olarak önüne sürülmüştür. Hayatını sürdürmek istiyorsa, uyum sağlamak ve karşısındakilerin istediğini yapmak zorundadır. Çevresindeki insanlar da uyum sağlamışlar, bu yabancı mekanizmanın bir parçası haline gelmişlerdir. Bu durumda o, ezici üstünlüğe sahip anonim bir güç karşısında bulmaktadır kendini. İnsanlarla değil, mercilerle ilişki halindedir artık. Hayatı artık onun değil, topluma biçim veren anonim güçlerin elindedir. Böylesine topyekûn yabancı kaynaklı belirleniş ise, ancak varoluşa yönelik bir tehdit olarak yaşanır. Bu teslim edilmişlik duygusu, yabancılaşmış hayatın temel anlayışı olmuştur. Teslim edilmiş olmak, yabancı güçlerin elinde oyuncak olmak, korku demektir. Yabancılaşmış insan, korkuyu bile, doğal ve kendisine yabancı bir güç olarak yaşar. Bizim burjuva varoluşçu filozoflarımız, yabancılaşmış insanın bu önyargısını bir felsefe halinde geliştirmişlerdir. Söz konusu felsefe, "varoluş korkusu"nu "insan varlığının şartı", sonuçta "hayatın temeli" olarak anlamaktadır. Marx'ın hakkı vardı: Toplumsal varoluş, insanın bilincini belirler —elbette filozofların bilincini de belirliyor.

Şimdi, korkuyu, daha eksiksiz olarak anlamak üzere yeniden ele alalım. Korkuyu, sınav korkusu olarak nitelendirmiştik. Çoğu kez işin sonu baştan bellidir, mahkûmiyet kesindir. Kafka'nın "Dava"sını ya da "Jonas" adlı filmi düşünelim. Çevre, yalnızca insanları yöneten yabancı bir güç değil, aynı zamanda, onların yargıcı olarak da egemendir. İnsandan ayrılan toplumsal güç, onu şimdi anonim yargı gücü olarak yakalamaktadır; çevredeki insanlar, bu gücün tehditkâr temsilcileri durumundadır. Sartre şöyle diyor: "İlke olarak, başkası, bana bakan kimsedir... imkânlarımın saklı ölümü... görülmüşlüğüm, beni böylece, benim olmayan bir özgürlüğe karşı koyamayacak bir varlık olarak oluşturur." Üstün durumdaki başkasının yargılayan bakışlarında, insan kendi bağımsızlığını kaybetmektedir.

Yabancılaşmış insanın çevresi, bu yargı gücünü nereden almaktadır? Nedenlerden birini, insan ilişkilerinin meta karakterini anlatırken belirtmiştik: Başkasının, yani alışveriş ilişkisinde karşı tarafın benim hakkımda verdiği yargıya olan ve metaın karakterinden ileri gelen bağımlılık. Değişim değerlerimin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, sevgi, saygınlık ve hayranlık görüp görmeyeceğim, hep bu yargıya bağlıdır. Çevrenin yargı gücü için ikinci neden, uygulamalarıyla kendi yabancılaşmalarını çocuklarına aktaran anababaların verdiği eğitimde bulunmaktadır. Bu bağlamları aydınlatabilmek için, şimdi marksist ve psikoanalitik kategorileri biraraya getirmek gerekiyor. Ancak, böyle teorik bir incelemeye girişmektense, örnek vermek daha yerinde olacak. Anne ve babaların bilinen bir uyarısı vardır: "Bu yapılmaz!" Kendilerine, bunu yapmayanın "kim" olduğunu ve neden yapılmadığını soracak olsak, ana baba, çoğu durumda mantıklı bir cevap veremeyecektir. Gayet açık: Burada olmayan özne, çocuğa işte, kişinin boyun eğdiği o anonim güçleri bildirmektedir. Sonuç olarak, bu yabancılaşmanın sözle tipik bir ifadesidir. Anne ve babanın "neden sorusu"nu mantıklı olarak (örneğin, çocuğun kendisinin ya da başkalarının bu durumda zarar görebileceğini açıklayarak) cevaplandırmadaki yetersizliği, şunu son derece belirginleştirmektedir: Çocuğa aktardıkları ahlak, artık insani olarak insanın hizmetinde olmayıp, (sanki bir doğa ya da tanrısal güç gibi) onun dışında ve üzerinde bulunan bir ahlaktır. İşte bu ahlak, anonim bir güç kılığında ortaya çıkmakta ve bu niteliği içinde, herhangi bir açıklamayı da gereksiz kılmaktadır.

Ancak, çocuk, kendisini anonim güçlerin boyunduruğuna bırakmayı, tamamen anababanın reel cezalandırma zoruyla öğrenir. Ödüllendirme ya da cezalandırma aracılığıyla çocuk üzerinde yargıç işlevi uygulayanlar, bu durumda ilk olarak anne ve babalarla diğer eğitimcilerdir. Böylece onlar, o anonim öznenin zorunu temsil etmektedirler. Anababanın bu yargı zoru, psikoanalizin açıkladığı bilinçdışı hareketler yoluyla sürekli olarak canlı kalmakta; daha sonra da toplumun anonim güçlerine devredilmek-

tedir. Çocuğun, anne ve babasının ezici gücü karşısında duyduğu korku, ilerde yetişkinlik çağında onun kurumlardan ve toplumsal otoritelerden duyduğu korkuda yaşamaya devam etmektedir. Çevreyle olan bir çatışma durumunda, insanlardan her biri, böyle korku üreten bir otorite niteliğine bürünmektedir. Anne ve babanın yargıç zoru ile anonim toplumsal güç, bu insanda birleşir ve onu geçici olarak bir yargı mercii düzeyine çıkarır. Bana düşen de, bu yargı mercii karşısında hesap vermek ve kendimi kanıtlamaktır. Onun bakışlarına ve yargısına terkedilmişimdir. Yabancılaşmanın korku uyandıran çemberi burada kapanıyor: Egemenliğini kendi ürünlerine terketmiş olan insan, kaybettiği bu egemenliği çevresindeki insanlarda yeniden, ama bu kez kendisinin boyun eğdiği yabancı bir egemenlik olarak yaşamaktadır.

Topyekûn meta ekonomisinde, insanlararası dayanışma, tam iki kez parçalanmıştır. Birincisi: çünkü, insanlar, insanın değil de değişim değerinin önem taşıdığı sonu olmayan bir pazarda, ekonomik karakter maskeleri olarak karşılaşmaktadırlar. Bunu, insanlararası ilişkilerin meta karakteri konusunda anlatmıştık. İkincisi: çünkü, insanlar bu pazarda, anonim toplumsal gücün temsilcileri olarak karşılaşmaktadırlar. Bu iki durum, onlarda bir yalıtılmışlık ve korku ana duygusunun doğmasına yol açacaktır. Kendi başına buyruk güçler, yabancılaşma içindeki insanı, öznesizliğe ve derin bir edilgenliğe mahkûm ederler; bunları da dindirmeye ışıklı reklamlardan, spor arabalardan ve kariyerlerden oluşan bütün gösterilerin bile gücü yetmez.

Aslında, yabancılaşmanın doğurduğu korkuyu, "egemenlik korkusu"yla "meta korkusu"ndan ayıramayız; yani, tıpkı yabancılaşmayı, meta ve egemenlikten ayırmadığımız gibi. Böyle görüldüğünde, egemenlik, meta ve yabancılaşma olarak yapılan sınıflandırma, mantıki olarak tam anlamıyla doğru değildir. Ama öte yandan, bunu kağıt üstünde bu biçimde ayırdıysak da, bunun nedeni, korkunun ortaya çıkışındaki her bir açıyı belirgin olarak ön plana çıkarma isteğidir. Ayrıca bu sırada, nasıl gözlemlersek

gözlemleyelim, kapitalist üretim ilişkilerinin zorunlu olarak korkuya yol açtığını göstermek istedik.

5. Başarı İlkesi

a) Başarı İlkesinin Ekonomik İlişkilerden Ortaya Çıkması

Kapitalistler güçlerini ve zenginliklerini, yabancı emeğin verimine el koyarak kazanmaktadırlar. Onların serveti, somutlaşmış emektir. Toplum ne kadar çok çalışırsa, kapitalistlerin serveti ve gücü de o kadar büyür. Sermaye, emek karşısında ne kadar bağımsızlaşırsa, sermaye birikimi emeğin ne kadar son amacı haline gelirse, soyut emek verimliliği de, emeğin somut içeriği karşısında o oranda bağımsızlaşacaktır. Daha önce söylediklerimizi hatırlayalım: Kazancı sağlayan, sadece emek ürünlerinin değişim değeridir ve kapitalist üretimin tümü, kullanım değeri üzerinden değil, değişim değeri esas alınarak yapılır. Değişim değeri, nitelik açısından son derece farklı metalarda aynı olabilen, tamamen soyut bir büyüklüktür. Demek ki önemli olan, neyin üretildiği değil, ne kadar üretildiğidir. Kâr açısından belirleyici olan, emeğin türü ve içeriği değil, emeğin verimliliğinin niceliğidir; zaman süresi ve yoğunluktur. Emeğin niteliği ya da metaların kullanım değeri, ancak değişim değeri gerçekleştirileceği, başka bir deyişle meta satılacağı zaman söz konusu olmaktadır. Öyleyse, sırf değişim değerinin esas alınması, talebin artık bulunmadığı ve çeşitli yollara başvurulsa bile, talebin uyandırılamadığı yerde sınırlarına ulaşmaktadır. Ancak talep sorunu çözülmüşse, kapitalistler için ilginç olan, yalnızca nicel emek verimliliğidir. Böylece soyut verimlilik, verimin anlamı ve içeriğinden tamamen bağımsız olarak kapitalist üretimin mutlak emri haline gelmektedir. Tabii, bu arada, adı geçen verimliliğin kimin için ve hangi amaçla yaratıldığı da önemli değildir.

Bu emrin yerine getirilmesi, işçiler açısından bir varoluş sorunu olmaktadır. Çalışma sırasında ihmalci davranan ya da daha istenilen verimi ortaya koymadan bu işin anlamını sormaya kalkan, kapı dışarı atıla-

caktır. Ancak, başarı ilkesi, yani soyut verimliliğin verimin somut içeriği karşısında bağımsız olması, yalnızca işçilerle sınırlı değildir. Bu ilke, kapitalist toplumun genel ahlakına ve ideolojik değer sistemine çoktan yerleşmiştir. Tek başına başarının kendisi, karar verebilmek için bir insanın öncelikli değer ölçütü haline gelmiştir. Bu, bugün de kapitalist toplumun biricik ve genel bağlayıcı değer kategorisi olma yolundadır.

Üretimdeki verimlilik yükselişinin, zorunlu biçimde, bilimsel araştırmalardaki, planlama ve hesaplamadaki, dağıtımdaki ve tabii ki yönetimdeki verimlilik yükselişiyle bağlantılı olduğunu düşünürsek, başarı ilkesinin bütün mesleklere ve hayatın bütün alanlarına sıçraması, kolaylıkla kavranabilir. Bu, sadece fabrika işçilerinin değil, bütün insanların başına gelen bir durumdur. Kapitalist ekonomi, özel kâr çıkarı nedeniyle, soyut başarının en yüksek değer kategorisi olarak eğitim ve öğretimde de kendini kabul ettirmesine büyük bir ağırlık vermektedir. Hıristiyan-Demokratik-Birlik Partisi'nin federal milletvekili ve GKWW ("Bilim ve Ekonomi Tartışma Çevresi") üyesi olan Bay Dichgans, bu topluluktaki bildiri ve tartışmaların özeti sayılabilecek bir yazısında şöyle demektedir:

"Yüksek öğrenime kayıtlı bir öğrenciye, kendisinin en geç ne zamana kadar sınavlara hazır olduğunu söyleyebileceği, bir yazıyla bildirilmelidir. Bu yazıda, fakültenin özel izni olmadan söz konusu tarihi geçirmesi halinde, kendisinin sınıfta kalmış kabul edileceği de belirtilmelidir. Yüksek öğrenimleri sırasında öğrencilere, aldıkları her ödev için bir zaman sınırlamasının olduğu tekrar tekrar öğretilmelidir. Daha sonraki yıllarda, meslek hayatında bütün işler zaman baskısı altında olacaktır. Büyük bir kimya firmasının çözülmesi gereken bir sorunu varsa, bu işletme, alanındaki yarışta geri kalmamak için, bu soruna rekabette daha çok zaman harcamamalıdır. Bu nedenle, kişi, daha öğrenciyken, yapılması gereken ödevlerin, zaman baskısı altında olduğunu öğrenmelidir."

Bu alıntıda, başarı ilkesi için bir başka neden gösterilmektedir; o da, kapitalist rekabettir. Söz konusu ilke, bundan sonraki bölümde özel bir korku kaynağı olarak ayrıca ele alınacağı için, bu noktada daha çok ayrıntıya girmeye gerek yoktur.

b) Korkunun Kaynağı Olarak Başarı İlkesi

Başarı ilkesi, insan ilişkilerini, tek tek kişilerin başarısına ve becerisine göre düzenlemektedir. Yapabilmek-yapamamak kutuplaşması, yaşamakla ilgili hemen hemen bütün sorunlarda, öncelikli bir yargı şemasına dönüşmekte, hayatın kendisi de, korkuya yol açan kendini kanıtlama durumlarından oluşan bir koşuya benzemektedir. Bir başarı ortaya koymak gerektiği anda, başarısız olma tehlikesi de vardır; insan ya haddinden çok anlayışsızdır ya çok zayıftır veya haddinden çok hasassastır ya da çok korkaktır. Başarı ilkesi, kaçınılmaz olarak bir işin üstesinden gelememe korkusuna yol açacaktır; ve bu ilke, bütün faaliyetlerimiz ve ilişkilerimizde ne kadar derin yer etmişse, yapamama korkusu da, bütün hayatımızın o kadar çok ayrılmaz bir parçası olacaktır.

Başarı ilkesiyle korku arasındaki bağlam, bir başka düşünceyi de içinde barındırmaktadır: Başarının değerlendirilmesi, ancak başkalarının başarısıyla karşılaştırma yaparak mümkündür. Bundan şu sonuç ortaya çıkıyor: Başkalarının başarısızlığı, insanın kendi başarı şansını artırmaktadır. Kapitalist toplumda başarı ilkesinin esiri olmuş insanlar, bu nedenle —bilinçli ya da bilinçsiz olarak— başkalarının başarısızlığını isterler. Böylece, başarı ilkesi, insanlar arasındaki uçurumu derinleştirir, onları birbirlerine düşman yapar ve en iyi ilişkilerde bile kıskançlık ve çok görme gibi tortular bırakır. Meta karakteri ve yabancılaşma nedeniyle zaten gizli bir korkuyla yüklü insan ilişkileri, bu gizli düşmanlık dolayısıyla yeniden korkuyla dolarlar. Kapitalist toplumun insanları, birbirlerinin karşısında iğne üstünde otururlar. Karşılaşmaları sırasında taşıdıkları karakter maskeleri ancak iyi iş gördüğü zaman, kendilerini güvenlik içinde hissederler. Bunun

için de, başarı göstermek şarttır; çünkü başarı, hem ekonomik hem de ekonomi dışı ilişkilerde, en yüksek değişim değerine sahiptir. Başarıya karşılık para ve toplumsal prestij kazanılır. İşin öteki yüzü, hep başaramama korkusudur ve bu korku, "kendine güvenen" insanlara bile damgasını vurmuştur.

c) Başarı İlkesinin Olmadığı İleri Derecede Endüstrileşmiş Bir Toplum Düşünülebilir mi?

(Bu kolay anlaşılır soruyu cevaplandırmak amacıyla, düşünce zincirimizi burada bir kez daha keselim.) Buraya kadar açıklandığı biçimiyle başarı ilkesinde beliren iki karakteristik özelliği gözden kaybetmeyelim: Birincisi, soyut verimliliğin somut anlam ve içerik karşısında bağımsızlaşması; ikincisi, başarının hayatın bütün alanlarında genel bağlayıcı değer ölçütü düzeyine yükselmesi. Bu durumda, yukarıdaki soruya çekinmeden "evet" demek gerekiyor. Emek gücüne, üretim araçlarına ve toplumsal servete özel mülkiyet biçiminde el konulması önlendiği takdirde, üretimin tümü, değişim değerini değil, kullanım değerini esas alacaktır ya da —ki, bu da, aynı anlama gelir— üretim sırasında göz önünde tutulacak olan kâr değil, insanın ihtiyaçları olacaktır. Bunun mantıki bir sonucunda da, iş bölümü, kendi başına soyut bir verimlilik olarak değil sadece içeriği (ihtiyaçların giderilmesi) bakımından önem taşıyacaktır. Başarı ilkesinin birinci özelliği, bu yolla ortadan kaldırılmaktadır.

İkincisi; delil durumundaki özellik, inkâr edilemez bir gerçeğin içinde bulunmaktadır. Bu, mantıklı bir üretim tarzında insanın çalışma süresinin çok büyük ölçüde kısaltılabileceği gerçeğidir. Amerikalı ekonomi patronlarından Leon Kelley'in sözlerini hatırlayalım: "Mallar yeteri derecede çabuk eskimezse, fabrikaların yapacak işi olmaz, tabii insanlar da işsiz kalır." Mantıklı bir planlamaya sahip toplumda insanlar işsiz kalmayacaklar, aksine, daha anlamlı işlerde (eğitim ve öğretim alanı, sağlık hizmetleri, v.s.) çalışacaklar ve çalışma süresi de her yerde aynı ölçüde kısaltılacaktır. Mantıklı bir toplumda artık planlı eskitme, ihtiyaç uyandırmaya yönelik

reklamlar, dev boyutlarda silahlanma endüstrisi olmayacağı gibi, üretimin, benzeri markaların anlamsız çeşitliliği halinde farklılaşması da olmayacaktır. Bütün bu saçmalıklar, özel mülkiyet tarzında el koymanın sonucudur. Mümkün olan en kısa zamanda tekrar eskitilmesi ve yok edilmesi amacıyla, çok büyük miktarlarda servet üretilmektedir. Bütün bu saçmalıkları mümkün kılmak için, ne kadar toplumsal emek gerekmektedir; silah, reklam, kullanıp eskitme, moda, enfraruj ızgara ve yüzlerce otomobil markası üretmek için, sonuçta topluma genel bir yarar sağlanmaksızın elde edilen fazla üretimle onun emilişini sürekli diri tutmak için, ne kadar verimlilik gerçekleştirilmekte, ne kadar görev yerine getirilmektedir, ne kadar teknik, araştırma, çalışma süresi ve emek gücü yatırımı yapılmaktadır? Bütün bunları düşünürsek, bir noktayı herhalde gayet açıklıkla göreceğiz: Başarı ilkesi, bugün artık halkın iyiliğini, yani kitlenin ihtiyaçlarının giderilmesini gerekçe olarak ileri süremez; aksine, sadece tarihi olarak çoktan köhnemiş bir üretim tarzının, yani kapitalizmin gereklerine dayanır. Halkın iyiliği, özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasını ve içinde çalışma süresinin iki nedenden dolayı kısaltılabileceği sosyalist plan ekonomisinin uygulanmasını ister. Birinci neden, anlamsız üretimle planlı israfın kaldırılmasıdır. İkincisi ise, çok daha hızlı otomasyondur. Kapitalizmde, otomasyonla ilgili çok sayıda patent, büyük konsernlerin çekmecelerinde tozlanmaktadır; çünkü, otomasyon, kısa vadede insandan daha pahalıdır. Buna karşılık sosyalizmde, otomasyonu boykot etmek için herhangi bir neden olmamaktadır. Bu yolla, milyonlarca insan, anlamsız ve yeknesak işlerden kurtulacaktır.

Marx, sosyalist toplumdaki insanın, giderek daha çok zorunluluk aleminden özgürlük alemine gireceğini söylemişti; bu sözleri, bugün tekelci kapitalizmin üretim tarzı tarafından sonuna kadar onaylanmaktadır. Çünkü bu, zorunluluk aleminin büyük bölümünün artık ne kadar anlamsız ve gereksiz olduğunu açıkça göstermektedir. Kapitalizmin başarı ilkesi (tanımladığımız haliyle), günümüzde tarihi bir anakronizmdir. (Elbette bunun alterna-

tifi, başarının, verimliliğin genel olarak kaldırılması değil, insanların ihtiyaçlarına dayanmasıdır. Öyleyse istenen, bütün insanların ihtiyaçlarının giderilmesi esas alınmışsa, başarı ve verimliliktir.)

6. Rekabet İlkesi

a) Rekabet İlkesinin Ekonomik İlişkilerden Ortaya Çıkması

Alışılmış olarak kâr, ciro ile birlikte arttığı için, her kapitalist mümkün olduğu kadar büyük ciro elde etmeye çabalar. Bu sırada kendisi, onunla aynı branşta ve belki de aynı yerde bulunan ve aynı biçimde mümkün olan en büyük ciroyu yapmak isteyen (daha doğrusu, kapitalist olarak ayakta kalmak istiyorsa, yapmak zorunda olan) diğer kapitalistlerle ister istemez çatışmaya girecektir. Tek tek kapitalistler, birbirlerine karşı şiddetli bir rekabet mücadelesi içinde bulunurlar; bu mücadele sırasında, daha zayıf olanlar giderek diskalifiye edilirler. Her kapitalist açısından, kendisinin rekabet mücadelesine dayanıp dayanamaması, bir varoluş sorunudur. Dayanamazsa, gerçi insan olarak değil, ancak kapitalist olarak varlığını kaybedecektir. Demek ki, rekabet ilkesi, tek tek kapitalistlerin öznel istek ve davranışlarından ileri gelmeyip onların da üzerinde, nesnel bir yasa olarak sözünü geçirmektedir. Bu kimseler, kapitalist olarak kalmak istiyorlarsa, bu yasanın emrine uymaktan başka yapacakları bir şey yoktur. Tabii, burada yine bir yabancılaşma olayı görüyoruz. Rekabet ilkesi, kapitalistlerin yarattığı kapitalist üretim biçiminden doğmuştur, yani, onların kendi ürünüdür. Şimdi bu ürün, onlara karşı bağımsızlaşmıştır ve sanki kendi iradesini empoze etmektedir. Rekabet ilkesi, kapitalist üretim biçiminin sonucu, genel bağlayıcı ve zorlayıcı bir yasa durumuna yükselmiştir; kişisel olarak istensin ya da istenmesin, bu yasadan kimse sıyrılamaz. Ayrıca, rekabet ilkesinin bu kendine özgün niteliğinde, sosyalizmdeki yarış ilkesiyle arasında bulunan temel fark da yatmaktadır. Sosyalizmdeki yarış, bu düzenin kuruluş aşamasında gerekli olabilecek randıman artışı anlamındadır. Buna karşılık kapitalist rekabet ilkesi, insanların

verdiği bir anlam taşımaktan uzaktır artık; sanki kaderde yazılı bir güç olarak onların tepesinde durur. Sosyalizmde insan, bilinçli olarak kullanılan bir araç olarak yarışmayı tasarrufu altında bulundurur; kapitalizmde ise, rekabet ilkesi, insanı bir kukla gibi tasarrufu altında tutar.

Rekabet ilkesi, elbette yalnızca kapitalist sınıfla sınırlı değildir; her şeyi egemenliği altına almış bir yaşama ilkesine dönüşmüştür. İşçiler, en iyi ve en güvenli işyerleri uğruna ve daha iyi ücretler için birbirleriyle rekabet halindedir. Bilimciler, bazı mevkiler ve siparişler için karşılıklı rekabete girerler. Sanatçıların arasındaki rekabet, isim yapma ve piyasada tutunma uğrunadır. Her yanda kapitalist toplumun insanları, kariyer, başarı, para, sosyal statü, saygınlık ve prestij için, birbirleriyle rekabet mücadelesi içindedirler. Rekabet ilkesi, en geç çocuğun ilkokula başlamasıyla birlikte her yerde ve her zaman geçerli olmaktadır. Öğrenciler de, öğretmenin yakınlığını kazanmak ve iyi not almak için birbirleriyle rekabete girerler. Kızlar, en güzel elbiseler, en hoş görünüş ve etkileyici erkek arkadaş uğruna rekabet ederler. Toplumda yükselme peşinde koşanlar, en iyi uzmanlık ve teşvik imkanları elde etmek için rekabete girerler. Tüketiciler, daha güzel bir otomobil ve daha iyi bir elbise; ev kadınları da, daha zarif bir çiçek tarhı ve daha pırıl pırıl bir temizlik uğruna birbirleriyle rekabettedirler.

Rekabet ilkesi, kapitalizmin daha önce sözü edilen üç karakteristik niteliğinde başlangıç olarak zaten yer almıştır: Meta ilişkilerinde, yabancılaşmada ve başarı ilkesinde. İnsanlar, kendi niteliklerini ve yeteneklerini, kısacası karakter maskelerini meta olarak, insanlararası ilişkilerin pazarına çıkarırlar. Karakter maskelerinin sosyal değerlendirilişi, ancak diğer insanların karakter maskeleriyle bir karşılaştırma halinde gerçekleşir. Kendi karakter maskesi, diğerlerininkinden ne kadar farklıysa (ne kadar daha akıllıysa, güzelse, ahlaklıysa, erkekçeyse, kadıncaysa ya da daha

ne varsa), o kadar daha çok değer kazanır. Öyleyse, insanlar, karakter maskelerinin daha yüksek değişim değeri (saygınlık, sempati, hayranlık, vs.) uğruna rekabet içindedirler. Sempati, saygınlık ve statü elde etmek için karşılıklı girişilen mücadelede birbirlerinin rakibi olmuşlardır. Karakter maskelerini pazara taşıyarak, birbirlerine ve kendi kendilerine yabancılaşırlar.

b) Korku Kaynağı Olarak Rekabet İlkesi

İnsanların rekabet ilişkisinde bulundukları yerde, kaybetme tehlikesi de süreklidir. Kâr kaybına uğrarlar, işyerlerini kaybederler, toplumsal saygınlıklarını kaybedebilirler ya da beğenilme ve sevgi kaybını yaşarlar. Aslında bu tehlike, zaten rakiplerin varlığı nedeniyle ilk işaretlerini vermektedir. Bir rakip (ki bu, kapitalist toplumda genel olarak çevremizde yaşayan her insandır) insanın imkanlarını elinden alır. Bundan dolayı, kendisinin herhangi bir yolla devre dışı bırakılması ya da yenilgiye uğratılması şarttır. Yani, burada insan, insanın düşmanı olmaktadır. Karşılıklı olarak duyulan düşmanlık ve korku, bütün insan ilişkilerinde yer etmiştir.

Yabancılaşmayı, korkunun kaynağı olarak tanımıştık. Bu bağlam içinde şimdi rekabetin de, korkuyu şiddetlendiren bir faktör olarak insanların yabancılaşmış ilişkilerine nasıl etki yaptığını bir kez daha görelim:

Yabancı toplumsal güçlere, kurumlara ve düzenlere köle olmuş insan, yabancılaşmış bir insandır. Yaşaması sırasında kendisine ölçüt olarak aldığı normların ve değerlerin içinde kendini değil (yani kendi isteklerini, görüşlerini ve hedeflerini değil), dışardan empoze edilen ve yabancı olanı gerçekleştirir. Dışardan zorla kabul ettirilen normlara uygun olarak yaptığı ne varsa, bu, yabancılaşmış bir eylemdir. O bunu, kendi ihtiyaç ve görüşlerinden dolayı yapmaz; eylemi, amaca yönelik araçtır. Belli bir değişim değeri olan metadır. Para kazanmak, kariyer sahibi olmak ya da sempati toplamak için yapar. Bu ödülleri verenler ise,

her zaman, kendisi değil başkalarıdır. Dolayısıyla bu başkaları, onun üzerinde iktidar sahibidirler. Ancak o, bu insanlardan ödüller alan tek kişi değildir, onun kardeşleri, arkadaşları ve meslektaşları vardır. Bunlar, sempati, saygınlık, statü ve para elde etme mücadelesinde birer rakiptirler. Burada işaret edilen karşıtlık durumu, rekabet ilkesi aracılığıyla insanlık dışı bir keskinliğe ulaşır. İnsanlık dışıdır, çünkü, basit mantık gereği, rekabette bulunan insan, diğerlerinin (bunlar arkadaşları ya da meslektaşları olsa bile) başarısızlığını dilemek zorundadır. Çünkü, diğerlerinin başarısızlığı, otomatik olarak kendi başarısının, kendi yeteneğinin, yani kendi karakter maskesinin sosyal değerini yükseltecektir.

Bu dileğin bilinçte çıplak olarak durmadığı açıktır. Böyle bir şey "yakışık almaz." Ama belki biri ya da diğeri, okul ödevlerinde iyi olmakla kalmayıp, başkalarından daha iyi olmasının ne hoş bir duygu verdiğini hatırlayacaktır ya da başkasının (belki bir bayan rakibin) öyle gizlice korkulduğu kadar güzel olmamasının nasıl bir rahatlık verdiğini düşünecektir. Rekabet toplumunda yabancılaşmış bir insan için başkası, ilke olarak başarısının kendisi için başarısızlık, zayıflığının da kendisi için güçlülük anlamına geldiği kimsedir. İnsanların birbirlerine karşı duydukları kuşkunun, kıskançlığın, nefretin önemli bir açıklaması bu noktada yatmaktadır; aynı biçimde, insanlar arasındaki entrikaların, zorbalıkların, acımasızca sürdürülen kariyer kavgasının ve öncelikle, gizli ve açık korkunun açıklaması da burada yatmaktadır.

Rekabet düşüncesinin ruhunda yatan düşmanlığın ve korkunun insanı bütün yanlarıyla hangi ölçüde esir aldığını anlayabilmek için, söz konusu rakiplerin yalnız somut günlük hayatta değil, tasarımlarımızda ve rüyalarımızda da bulunduğunu düşünmek zorundayız. Herhangi bir rekabette rakibimiz karşısında başarı kazandığımız ya da kahraman olarak düşmanlarımızı yen-

diğimiz veya etkileyici hayali tartışmalar sürdürdüğümüz fantezilerimiz ve gündüz rüyalarımız vardır. Daha da önemlisi, düşman rakiplerle sürdürdüğümüz ve tamamen bilinçdışı cereyan eden çatışmalarımızdır. Bu bilinçdışı bölüm, korku nöbetleri, kâbuslar, iştahsızlık, depresif rahatsızlıklar ve nevrotik iş görme yeteneksizliği gibi, mümkün olan bütün semptomlarda kendini açığa vurur; başka bir deyişle, görülür bir nedeni ya da belli bir içeriği olmayan duygusal keyifsizliklerde kendini gösterir. Örneğin depresif bir öğrenci, kendini daha dikkatlice gözlemlediği zaman belki de fark edecektir ki, yaptığı ödevi profesörün reddedeceğini ve kıskanç arkadaşlarının da beğenmeyeceğini içinden çok önceden düşünmüştür; bu yüzden, çıkıp ödevini okumak kendisine son derece zor gelmektedir. Böyle bilinçdışı olaylardan, düşünsel çalışmalar özellikle olumsuz yönde etkilenmektedir; birçok insanda saptanan iş görebilme yeteneksizliği ve nevrozların, içselleştirilmiş korku ve düşmanlık ilişkilerinin sonucu olduğu gayet kesindir. Kendini kanıtlama ve rekabet durumlarının içselleştirilmesi, başka insanların düşmanlıklarıyla içselleştirilmiş karşılaşmalar, kapitalist toplumun insanında, onun iç dünyasında sürekli kalan bir kulis oluşturur; bu kulisin önünde cereyan eden her şey, çoğu kez acı veren, depresif ve nevrotik bir darbe yiyecektir.

7. Sonuç: Kapitalist Toplumun İnsanları Birbirlerinden Korkarlar

Kapitalizmi, içinde insanların ekonomik bağlantıları nedeniyle tamamen belli, kendine özgü kapitalist ilişkiler halinde birlikte yaşadıkları bir toplum düzeni olarak tanımıştık. Bu ilişkilerin sosyal-psikolojik yanını, ekonomik yanından yola çıkarak açıklamaya çalıştık. Sosyal-psikolojik açıdan, içinde insanların birbirleriyle ilişki halinde olduğu kapitalizme özgü bir temel bağıntıdan söz edebiliriz. Bu temel bağıntının, ekonomik alandan türeyen farklı açıları bulunmaktadır: Egemenlik açısı, meta açısı, yaban-

cılaşma açısı, başarı kazanma açısı ve rekabet açısı. Bu açılardan hiçbiri, diğerlerinden ayrı düşünülemez. Ancak korku, her birinden doğar. Bu durumda, kapitalist toplumun insanlarının arasındaki temel ilişki, korkularla doludur. Kapitalist gelişme içinde, insan ilişkilerinin ekonomik belirtileri, hayatın bütün alanlarına yayılmış ve (altyapı-üstyapı ile nesnel-toplumsal ve öznel-bireysel faktörlerin diyalektik ilişkisi sonunda) toplumun bütün kuruluşlarıyla insanların psişik hayatlarında tam karşılıklarını bulmuştur. İnsanın gerçekleştirdiği hiçbir faaliyet, hiçbir insan ilişkisi, hatta bir resmin seyredilmesi ya da yataktaki cinsel ilişki bile bunlardan arınmış değildir bugün.

Bu her yerde var olan köklü korkuyu şöyle belirlemiştik: İnsanlar birbirlerinden korkmaktadır ve bu sırada biri diğerine, üstün bir güce sahip, yabancı ve düşman bir dünyanın temsilcisi gibi görünür; anonim bir yargı gücünün kişileşmiş yasası, bu yargı gücünü uygulayan kimse olarak gelir. Bölüm I'de, bu yargı gücünün içselleştirilmesine yol açan psişik mekanizmaları tanımıştık. "Başka insanlar"ın temsil eder gibi göründüğü yabancılaşmış, üstün, güçlü ve düşman dünya, önce anne ve babada temsilcisini bulmuştu. Bu dünya, üstbenin oluşmasıyla içselleştirilir. Daha sonraki yıllarda (öğrenimde, meslek hayatında ve giderek artan bir dozda da boş zamanı değerlendirirken), anonim kalan "başkaları" tarafından dışarıdan temsil edilir; başkaları, genel egemenlik, meta ve rekabet yapısı içinde dışardaki korku kaynağını oluştururlar. Üstben yansıması sonucu, bu "başkaları", ceza verme gücüne sahip anababa mercii olarak bilinçdışı yaşanır. Dıştaki korku kaynağı, bu yolla içtekiyle birleşir ve toplumsal baskının hem içten, hem de dıştan sürekliliğini sağlar. İnsanlar arasındaki ilişkilerin dıştaki toplumsal yapısı, bireysel psişik hayatın iç yapısıyla birleşir ve böylece nevrotik korkunun sonu olmayan bir kaynağı haline gelir. Bu korku kendini istediği gibi maskelesin (örneğin "varoluş korkusu", "tanrı korkusu" ya da

savaştan, hastalıktan veya gelecekten duyulan korkular gibi), gerçekte insanların birbirlerinden duyduğu korkudur. Ancak, rastgele insanların değil, kapitalist toplum düzeninde yaşayan insanların korkusudur.

III. BÖLÜM

Kapitalist Toplumda Korkunun Ortaya Çıkmasının ve Yeniden Üretilmesinin Daha Ayrıntılı Anlatımı

Bir önceki bölümde, korkuyu, genel olarak kapitalist toplumun beş özelliğinden yola çıkarak açıklamıştık; bu beş özellik, aynı zamanda, bizim insan ilişkilerimizin de niteliklerini sergilemektedir. İnsan ilişkilerimizin bu ekonomik ve sosyal-psikolojik karakteri, zamanla kurumlaşmış ve "şeyleşmiştir". Bu özellikler tarafından belirlenmiş ve sonra da ilişkilerimize ve bizzat bize damgasını vuran tamamen belli toplumsal kurumlar gelişmiştir. Kapitalizmde bugünkü insanın bireysel hayat hikayesinde korkunun nasıl üretildiğini incelemek istiyorsak, bu kurumların merkezi bir rol üstlendiklerini unutmayalım; çünkü onlar, insanın içine doğduğu çevreyi belirler; insan bu kurumlar sayesinde, korku üreten beş özelliği somut olarak algılar. Kapitalizm de, insanın karşı koyamadan ve hatta çoğu kez hiç farketmeksizin edindiği bu özelliklerle onun üzerinde egemenlik kurar. Bunların içinde en önemlileri, eğitim, öğretim ve meslek sistemiyle ilgili kurumlar ve aynı biçimde, norm ve değer sistemi (hukuk ve ahlak) ve ideolojidir. Şimdi çeşitli başlıklar altında, bu toplumsal kurumların nasıl korku üreterek insanın hayatına karıştığını inceleyelim.

1. Küçük Ailede Korkunun Doğuşu

a) Egemenlik İlişkilerinin Küçük Ailede Yeniden Üretilişi

Kapitalizmde korkunun ortaya çıkışı konusunda tutarlı ve açığı olmayan bir teori geliştirmek istiyorsak, aslında şu yöntemi uygulamamız gerekir: Tıpkı daha sonra ahlakta, ideolojide, okulda, kilisede ve meslekte yapacağımız gibi, adı geçen kurumlarda korku üreten beş özelliğin olup olmadığını ve bunun bireye ne derece aktarıldığını şimdi küçük ailede göstermek zorundayız. Böylece, söz konusu özellikleri, ele alacağımız her örnekte somutlaştırmış olacağız. Sonra da, korkunun doğuşunu, bu somutlaştırılmış özelliklerden yola çıkarak açıklamamız gerekir. Ne var ki, bu yöntem bir hayli külfetli ve dolambaçlı görünüyor.

Bunun yerine daha basit bir yola girelim: Toplumsal altyapıyla üstyapının birbirinden ayrılamayacağını söyleyen marksist teorinin doğru olduğunu varsayıyoruz. Kökleri ekonomik bağıntılarda olan insan ilişkileri, üstyapı kurumlarında yeniden şeyleşmiş olarak dile gelmektedir. Yani, bu durumda, insan ilişkilerimizin tüm ekonomik ve aynı zamanda tüm sosyal-psikolojik nitelikleri tarafından belirlenmemiş hiçbir toplumsal kurumun olmadığını varsayıyoruz. Küçük aileyi ele alalım: Küçük ailede egemenlik ilişkileri yeniden üretilmekle kalmaz; burada, kapitalizmin ahlakı ve ideolojisi de yeniden üretilir. Ahlak ve ideolojide yeniden üretilen ise, başarı ve rekabet ilkesidir; bunların hepsinde de meta karakteriyle yabancılaşma yeniden üretilir. Kurumlaştırıldığı sıkı yapılar halinde, yazılı olarak belirlenmiş hukuk (yurttaşlar yasası) ve birbirine geçmiş dişliler gibi değişmeden duran düşünce sistemi halinde dondurulduğu kadarıyla bütün bu özellikler şeyleştirilmiştir. Bu önkoşulu kabul ediyorsak, o zaman, o beş özellikle kurduğumuz sıkı bağları yavaş yavaş çözebiliriz; toplumsal üstyapının çeşitli kurumlarından, korkunun üretilmesi bağlamında özellikle önem taşıyan ya da özellikle bilimsel bakımdan sağlam temellendirilmiş bakış açılarını tutup ortaya çı-

karabiliriz. Küçük ailede bu, eğitimde esas alınan egemenlik ilişkileri ve ahlaktır.

Küçük aile, anne, baba ve çocuklardan oluşur; devlet içindeki en küçük hücredir. Bu hücrelerden milyonlarcasında günbegün, kapitalist sistemin ayakta durmasına yarayan yapı ve ideoloji yeniden üretilir. Sermayenin emek karşısındaki üstünlüğünde gerekçesini bulan ve bütün insan ilişkilerinin temelinde yatan kapitalist egemenlik ilişkisi, anababanın çocuk üzerindeki mutlak egemenliğinde kendini yeniden bulur. Çocuk, anne ve babanın kayıtsız şartsız mülküdür; otomobilleri ya da mutfak takımları kadar onlara aittir. Anne ve babanın çocuk üzerindeki egemenliği, yurttaşlar yasasının aile hukuku bölümünde, öncelikle, "kişinin bakımı" denilen bölümünde (Fed. Alman Yurttaşlar Yasası, Madde 1626 v.d.) yasal olarak belirlenmiştir. Kişinin bakımına, "velayet hakkı"da dahildir (Madde 1631). Bu hak sayesinde veli, direktiflerinin yerine getirilmesi için uygun terbiye yollarına (örneğin uyarma, bazı istek ve ayrıcalıkların geri çevrilmesi, hatta dayak) başvurur. Bu direktiflerin yelpazesi hayli geniştir. "Kişinin bakımını üzerine almış kimse (veli), rüştüne ermemiş o kişinin boş zamanlarını nasıl değerlendireceğini de ve özellikle, hangi kişilerle dostluk kurabileceğini ve mektuplaşabileceğini de belirler. Akrabalarla kurulacak ilişkiye izin verip vermemek de buraya dahildir. Üçüncü kişilerle olan ilişkinin belirlenmesi hakkı, çoğu kez kız çocuğun erkek arkadaşları konusunda çatışmalara yol açmaktadır. Bunlara karşı, kişinin bakımını üstlenen kimse, yersiz gerekçesiyle geri çevrilmesi de mümkün olan müdahalenin men'i davası bile açarak önlem alabilir. Kişinin bakımı hakkından bir denetim yükümlülüğü doğmaktadır; buna göre, nesneler ve insanlardan kaynaklanan tehlikelerin, rüştüne ermemiş kişiden uzak tutulması gerekmektedir."[37]

Daha yakından bakılırsa, aile hiyerarşisinin iki değil, üç ba-

37 Horst Link: Eho— und Familienrecht. 1969.

samaklı olduğu anlaşılır. Baba, anneyle birlikte çocuk üzerinde egemen olmakla kalmaz, ayrıca ailenin reisi olarak anne üzerinde de egemendir. Yine yurttaşlar yasasından bir örnek: Kadının, esas itibariyle herhangi bir meslek icra etme hakkı vardır (Madde 1356 I 2); oysa, bu hakka, ancak mesleği evlilik ve aile içindeki görevleriyle bağdaşabildiği sürece sahiptir. Öte yandan, erkeğin gelirinin ailenin geçimini sağlamaya yetmediği durumda da, mesleki faaliyet yükümlülüğü ortaya çıkabilir (Madde 1360). Çoğu kez, erkeğin işinde ya da mesleğinde birlikte çalışma yükümlülüğü bulunmaktadır (Madde 1356 II).

Erkeğin kadın üzerindeki, anababanın çocuklar üzerindeki bu egemenliği, aile hukukunda yasal olarak saptandığı gibi, yalnızca ailenin dışsal yapısında değil, içsel psişik yapısında da şeyleşmiştir. Yukarıdan alınan zor, psikolojik mekanizmaya göre, aşağıya aktarılmaktadır; bu mekanizma, kapitalist egemenlik sisteminin en küçük hücresinde zorunlu olarak bir egemenlik eğimi kurar. Bu eğim üzerinde ast durumunda olanlar (kadın ve çocuklar), üstten alınan zorun boşaltıldığı kolay nesneler haline gelmektedir.

Kapitalist toplumun yabancılaşmış, baskı altına alınmış ve gözü korkutulmuş insanı, çocuklarına ne yapacaktır? Anlamsız bir çalışmadan yorgun düşmüş, esir eden baskılardan yıpranmış bir durumda evine gelen işçi, hizmetli ya da memur ne yapar?

Yasalar ve yasaklardan oluşan bir dünya, evdeki insanlara aktarılacak, baskı aşağıya doğru uzatılacaktır. Ücretli emekle sermaye arasındaki temel çelişkide kurallaşmış ve egemenliğin güvence altına alınmasıyla ilgili her şeyi kapsayan sistem içinde çoğaltılmış emir verme ve boyun eğme, küçük ailede ister istemez temel iletişim ve eğitim ilkesi haline gelmektedir.

Ailede böylece oluşan atmosfer, çatışmalardan uzak kalmaya ya da onları dayanışma içinde bitirmeye elverişli değildir; burada ne çocuğun güven ve sevgiye olan temel ihtiyaçları giderilir, ne de ona korkudan uzak bir gelişme sağlanabilir. Çocuk açısından

travma yaratan bu çıkış pozisyonu, küçük aile yapısının onun ruhsal hayatına yaptığı çok özel bazı etkileme tarzlarıyla daha da kötüleşmektedir.

b) Dürtüler Açısından Çocuğun Anababaya Olan Saplantısı

Küçük çocuk çevresini, önce sadece iki güçlü insanın suretinde, yani annenin ve babanın figüründe tanıyıp öğrenir. Onlar, çocuk için, dürtülerin tatmininde baştan itibaren en önemli kaynaktırlar. Çünkü, onu besleyen, ona bakan, onu ısıtan, koruyan ve okşayan hep onlardır. Bundan dolayı çocuk onları sever. Ancak çocuk, anababasına yalnızca bu istekleri yöneltmekle kalmaz, onlar karşısında yavaş yavaş açık cinsel ihtiyaçlar da geliştirir. Bu, çocuğu cinsiyetsiz bir varlık olarak ele alan burjuva ideolojine uymamaktadır. Oysa bu ideolojinin yanlış olduğunu kanıtlamak gayet kolaydır. Amerikalı psikolog çift, Sears'lar, süt çocuklarının bulunduğu bir yuvada bebekleri gözlemledikten sonra şu saptamada bulunmaktadır: Erkek bebeklerin cinsel organları, gözle görülür bir zevk almayla bağlantılı olarak sertleşmektedir. Psikoanaliz uzmanı Nelly Wolfheim, "Çocuk Yuvası ve Psikoanaliz"[38] adlı kitabında, üç ile beş yaşlarındaki çocuklar arasındaki heteroseksüel ve homoseksüel aşkları anlatır; bu aşklar, her seferinde güçlü şefkat ve cinsellik duygularıyla iç içe olmuştur. Birçok çocuk, üçdört yaşına kadar ilk kendi kendini tatmin aşamasını yaşarlar. Genel olarak çocuklar, bizim cinsellik düşmanı ahlak anlayışımız nedeniyle, kendi aralarında tensel yakınlıklara dayalı ilişkiler kuramazlar; oysa, bu ilişkiler içinde kendi cinsel meraklarını ve ihtiyaçlarını tatmin edebileceklerdir. Onların ihtiyaçlarını gidermeleri, burada da yine esas olarak küçük ailenin çerçevesi dahilinde cereyan etmektedir. Bu durumda, anababalarıyla olan temaslarına, giderek daha belirgin ve daha güçlü dozda cinsel duygulanmalar karışacaktır. Erkek çocuk annesine, kız çocuk babasına aşık olacaktır.

---

38. N. Wolfheim: Kindergarten und Psychoanalyse. München/Basel 1966.

Dürtülerin gelişmesiyle konumuza devam etmeden önce, burada kısa bir ara verelim ve bir başka düşünceye yer açalım: Çocuğun anababaya yönelik çok yönlü ve hemen hemen topyekûn saplantısı dolayısıyla onlar, çocuk üzerinde muazzam bir iktidar kurarlar; çünkü çocuğun tatmin olması, mutluluğu, hayatı sadece onların elindedir. Bu iktidar, aslen yabanıl olan çocuktan "mazbut" ve "ahlaklı" bir varlık yapmak, yani çocuğu toplumsal normlar sistemine uydurmak için, sonuna kadar uygulanır. Daha önce belirtildiği gibi bu uyum, anne ve babanın yargılayan gözlerinin önünde tamamlanacaktır. Bu yargı merciinin tüm gücünü ve yargıçların kendisi hakkında iyi düşündüklerine dair çocuğun sağlam bir garantisi olmadığı sürece, bu merciin müthiş bir tehdit ifade ettiğini, şimdi daha iyi anlayabiliriz.

c) Oedipus Durumu

Oedipus kompleksi denen durumda, çocuğun anababanın karşı cinsten olanına duyduğu sevgi, belirgin seksüel dürtü itkileri içerir. Çocuk gelişmesindeki bu kritik dönem, aşağı yukarı üçbuçuk ile beş yaşları arasına rastlar. (Ne yazık ki, psikoanalizle ilgili yayınlarda —gördüğüm kadarıyla— kız çocuklardaki Oedipus durumu, son derece eksik anlatılmıştır. Bu nedenle, aşağıdaki açıklamalarda hemen hemen tamamen erkek çocuklarının durumuyla ilgilenmek zorundayım. Burada "işte yine tipik bir erkek teorisi" söz konusu olduğu için, kadın okurlardan beni bağışlamalarını rica ediyorum.)

Freud'un psikoanalizinde anlatıldığı haliyle klasik Oedipus durumunda, erkek çocuk, annesine olan aşkı nedeniyle, babasıyla düşmanca bir rekabet ilişkisine girer. Ama bu sırada baba, çok daha güçlüdür ve çocuğu korkunç bir cezayla, yani iğdiş etmekle tehdit eder.

Bu kastrasyon tehdidi de ne demektir? Burada psikoanalizle ilgili bir masal mıdır söz konusu olan?

Önce şunu söylemek gerekir: Klasik Oedipus durumunun, bazı ortodoks psikoanalizcilerin buna yükledikleri kadar son derece büyük önem taşıyıp taşımadığı gerçekten bilinmiyor. Ama bazı noktaları, örneğin aşağıdakileri kesinlikle ifade edebiliriz:

Her erkek çocuk, bu ilk cinsellik aşamasını geçirir. Bu sırada, erkek ve kadın cinsel organlarına belirgin bir ilgi gösterir. Kendi penisiyle oynar ve yatakta annesinin yanında yatmayı sever. Baba hakkında çocukca sözler sarf eder; bu sözlerden, kendisinin babasının yerini almak istediği açıkça anlaşılır. Kendisini, çocuksu-eğlendirici bir tarzda annesinin kocası olarak nitelendirir. Psikoterapide karşılaşılan olaylar ve rüyaların analizi göstermektedir ki, böyle sözler, çocuğun içindeki son derece ciddi ve dramatik çatışma durumlarının birer ifadesi olmaktadır.

Yine kesinlikle şunu söyleyebiliriz: Hemen her erkek çocuk, cinsel itkileriyle, cinsellik düşmanı anne ve babasında bastırılmış ya da açık durumda bulunan nefret ve tiksintiye çarpmaktadır. Çocuk, bunları kaydetmekte ve kendi cinselliğinin aslında çok pis ve kötü bir şey olması gerektiğini fark etmektedir. İçlerinden gelen kendi nefretlerini derhal baskı altına almış anne ve baba da, —az ya da çok şaka anlamında— bazı karşılıklar vereceklerdir: "Senin pipini keseyim mi?" "Rahat bırak nesneni, yoksa kesilir ha!" "Pipini kesersem, kız olursun"...

Şimdi burada, çocuğun ironiyi ya da şakayı anladığını varsayabilir miyiz? Hele, cinselliğin kötü bir şey olduğunun çoktan farkına varmasından sonra, böyle bir şeyi bekleyebilir miyiz? Böyle pipi kesme şakaları, çocuk üzerinde sadece korkunç tehditler olarak etki yapabilirler. Kaldı ki çocuk, bu tehdidin ciddi olarak ifade edildiğine dair de belli bir kanıta sahiptir: Çünkü, kızların gerçekten (artık) penislerinin olmadığını keşfetmiştir. Bir de bu arada annesiyle babası arasındaki cinsel ilişkiye şahit olmuşsa, babasının zorbalığı ve acımasızlığı konusunda bir kanıt daha elde etmiştir; çünkü, bu sırada annenin, babanın altında yattığını görmüş ve inlediğini duymuştur.

Yetişkin bir insan olduğunda, bu durumları artık hatırlamayabilecektir. Psikoanaliz, bunun nedenini bize şöyle anlatır: Bu durumlar o kadar korkunçtur ki, hemen hepsi geriye itilmiş, bastırılmıştır. Sigmund Freud, eski hastalarından biri olan "küçük Hans"ı ondokuz yaşında tekrar gördüğünde, çocuğun beş yaşındayken yaşadığı o korkunç şeylerden hiçbirini hatırlamadığını anlatır.[39] Ancak birçok yetişkin insan, rüyalarında, birtakım karanlık figürlerin, ellerinde sopalar ya da bıçaklarla üstlerine geldiğini görür. Yine bu rüyalarda, kara köpeklerin ya da başka canavarların saldırılarına uğrarlar, herhangi bir biçimde sakat bırakılırlar ya da bırakılmaları gerekir. Bütün yok etme rüyaları bu türdendir. Psikoanalize göre, burada, bilinçdışı iğdiş edilme korkularının işlenmesi söz konusudur. Kısacası, çocukluğa özgü (infantil) iğdiş edilme korkusu, yetişkinlik dönemine kadar canlı kalmıştır. "İğdiş edilme korkusu" yerine, genelleştirip "cezalandırılma korkusu"nu kullanırsak, yukarıdaki cümle, toplumumuzda yaşayan bütün erkekler ve muhtemelen hemen hemen bütün kadınlar için de geçerlidir. Hemen hepimiz, infantil cezalandırılma korkusunu çekmekteyiz. Bu önemli iddiayı gerekçelendirmek için, Oedipus durumunu ve çocuğun bu durumun üstesinden gelmesini yakından inceleyelim.

Erkek çocuk, babaya karşı yalnız sevgi ve gizli kıskançlık değil, aynı zamanda güçlü nefret duyguları da geliştirir. Baba, sadece güven veren ve koruyan merci değil (bu, zaten çoğu kez annedir), baskı uygulayan bir taş yürekli ve ceza verici de olmuştur. Baba, çocuğun anne ve babadan gelen isteklerin esiri olması, kendi isteklerini bastırması ve boyun eğmesi için çaba harcamıştır. Şimdi bütün bunlara, bir de çocuğun cinsel itkileri katılmaktadır; bu itkiler de, babadan kaynaklanan tehdit ve cezaların bir nedenidir her zaman. Demek ki, erkek çocuğun babasına olan

39 S. Freud: Beş Yaşındaki Bir Çocuğun Fobi Analizi Bkz. Bütün Eserleri. VII. Cilt.

bağı, sevgi, korku ve nefretle belirlenmiştir. Nefret, sonuna kadar yaşanamaz; çünkü çocuk, bu durumda, ceza verici baba tarafından ortadan kaldırılabilir. Nefret duygusu, bu nedenle bastırılmalıdır, bastırılacak, ama bilinçdışı bir itki olarak başka korkuların kaynağı durumunu koruyacaktır.

Kız çocukta da, ilke olarak ana-babaya karşı bir sevgi-nefret-korku ilişkisi vardır; ancak, bu, anababa açısından kısmen başka bir rol dağılımı ve başka bir ağırlık taşır. Kesilecek penisi olmadığından iğdiş edilme korkusu kız çocukta muhakkak ki o kadar büyük önem taşımaz. Bu nedenle, cezalandırılma korkusu genel olarak biraz daha azdır ve kız çocuğun daha sonraki hayatındaki otorite sorunsalı, bir çok erkekte olduğu kadar acil, korku dolu ve merkezi olmayacaktır. Öte yandan, psikoanaliz, kadınlarda da zaman zaman güçlü iğdiş edilme korkularının ortaya çıktığını göstermektedir. Ayrıca, (küçük kızken, tamamlanmış bir iğdiş ve değersizleştirme olarak yorumlanan) penissizlik nedeniyle kadınlarda, genel düzeyde aşağılık kompleksleri daha güçlü olabilmektedir. Ancak, bildiğim kadarıyla, bu konuda ayrıntılı incelemeler henüz yoktur.

d) Oedipus Durumunun Üstbenin Oluşturulması Yoluyla Yenilenmesi

Çatışma ve korku dolu bu durumda çocukta, (birinci bölümde tanıdığımız) bir korkuya karşı savunma mekanizması oluşacak, çocuk kendini anababasıyla özdeşleştirecektir. Onların normlar ve değerler dünyasını, onların düşüncelerini, ahlak yargılarını, kurallarını ve yasaklarını benimseyecek ve içselleştirecektir. Kendi vicdanını, kendi üstbenini oluşturacaktır. Vicdanın oluşmasıyla, uyum süreci şimdilik kapanmıştır. Çocuk artık topluma sokulacak hale gelmiştir, çünkü artık kendi bekçisini, kendi içinde taşımaktadır. Bu çocuk, artık isyan da etmeyecektir, çünkü kendini, ona baskı uygulayanlar ve bunların temsil ettiği kapitalist dünya ile özdeşleştirmiştir.

Oedipus kompleksinin bu yolla yenilenmesinin, çocuğun ve

yetişkinin bundan sonraki hayatı için hangi psikolojik sonuçları vardır?

Bastırılmış ihtiyaçların, infantil ve denetim dışı haliyle bilinçaltında yaşamaya devam ettiğini ve bilinçdışı güdüler olarak daha sonraki davranışlarımızı büyük ölçüde belirlediğini biliyoruz. Oedipus durumunda baskı altına alınması gereken ihtiyaçlar ve dürtüler hangileridir?

Birincisi: Cinsel ihtiyaç ve özellikle anababanın karşı cinsten olanına yönelik dürtülerdir. Bunun kaçınılmaz sonucu, yetişkin olarak daha sonraki seksüel ilişkilerimizde bilinçdışı ve infantil dürtülerimizden kendimizi kurtaramamamızdır. Erkek, karşısındaki kadında annesini sevecek; kadın da, kocasına karşı pasif, mazoşist (tıpkı, daha önce babasına karşı olduğu gibi) bir ilişki geliştirecektir.[40] Oysa, bunların her ikisi de son derece katı biçimde yasaklandığı için, bu yasak istekleri yeniden canlandıran yetişkin yaştaki cinsel ilişki, güçlü korku duygularıyla yüklü olacaktır.

İkincisi: Saldırganlık ihtiyaçları. Bu noktayla ilgili sorunsal, kuşkusuz, erkek açısından, kadına göre daha büyük ölçüde geçerlidir. Erkek çocuk, babanın karşısında nefretini bastırmak zorunda kalmıştır. Yani, bu duyguları hayatı boyunca bilinçsiz olarak içinde saklayacaktır. Ama ne zaman ki otorite nefreti yerinden oynayacaktır, işte o zaman derhal büyük bir korkuyla tepki gösterecektir. Çünkü bu infantil nefret, onu, şimdi artık vicdanında içselleştirdiği üstün güçlü babasıyla hemen bir çatışmaya sokmaktadır.

Görüyoruz ki, vicdanın oluşması, gerçekte anababanın ceza verici gücünden bir kurtuluş değildir; aksine, bu güç üstbenimizde sürekli bir nevrotik korku ve suçluluk duygusu kaynağı

---

40 Bu konuda, örneğin, Helene Deutsch'un "Der feminine Masochismus und seine Bezichungen zur Frigiditaet"deki açıklamalarına bakılabilir.

olarak yaşamaya devam eder. Demek ki, üstbenimiz bizi korkudan kurtarmıyor, sadece canlı korkuyu konserve edip insanı hayatı boyunca, tehditkâr yargı merciinin kölesi yapıyor.

Yetişkinler arasındaki insani ilişkilerde irrasyonel (yani, hiçbir gerçek tehlikeye dayanmayan) korkuların her çıkışında (veya hemen hemen her çıkışında), bunların, çocukluktan kalma korkular olduğunu söyleyebiliyoruz. Bu sırada, güncel ve korku yaratan yargı merciinin, kendisini sonradan anababa otoritesi olarak algıladığımız somut bir insanda vücut bulup bulmadığı ya da onun, bizim üstbenimiz olup olmadığı önem taşımamaktadır. Dıştaki otorite ile üstbeni ayırmak zaten kolay değildir; çünkü onlar, birinci bölümde anlatıldığı üzere, sürekli olarak karşılıklı ilişki içinde yaşarlar.

Görüyoruz ki, vicdanın oluşması, gerçekte anababadır. Çocuğumuz, bu infantil korkuyu, kapı çalındığı zaman yaşar; birisinin geldiği söylenirse; birisi bizimle konuşmak istediği zaman; tartışmada, birisinin bize karşı gayet kararlı biçimde konuştuğu zaman; burnumuzu karıştırırken birisi bizi görürse; bize, hâlâ neden sınavı vermediğimiz sorulduğu zaman; herhangi bir iş durumuyla ilgili olarak telefon etmek gerektiği zaman; doktor, hasta kağıdını neden bu kadar geç getirdiğimizi sorduğu zaman; ustabaşı omuzumuzun üzerinden bizi izlediği ya da sadece ortaya çıktığı zaman; patron, her zamanki gibi "Günaydın!" demediği zaman; bir kira sözleşmesi ya da parayla ilgili bir anlaşma yapmak zorunda olduğumuz zaman; geç kaldığımız zaman; birisini dansa kaldırmak istediğimiz zaman; birisinden bir iyilik yapmasını istediğimiz zaman; aşık olup da sevgilimizin kapısını çaldığımız zaman; "yırtık pırtık" bir elbiseyle pazar günü bir pastaneye gidildiği zaman; otomobil sürücüsü olarak trafikte yanlış bir davranışta bulunulduğu zaman; bir dükkanda yapılan alışverişten dolayı şikayetçi olmak gerektiği zaman; yaptığımız işin yetersiz olduğu söylendiği zaman; evin yöneticisinin, merdivenleri bizim mi böyle kirlettiğimizi sorduğu zaman; vs., vs.

İnfantil otorite korkusunun hayatımızda nasıl bir rol oynadığını gösterebilmek için, kasten böylesine "banal" örnekler seçtim. Bu durumların her birinde, karşımızdaki insan (kendisinin gerçekte ne olduğu burada hiç fark etmez) geçici olarak bir otorite figürüne dönüşür; çünkü, bu sırada kendi üstbenimizi ona yansıtmaktayızdır. Her irrasyonel korku, bizim duygusal olarak (yani, duygu ve dürtülerden kaynaklanarak) çocukluğumuzun ana-baba-çocuk bağlarıyla zapt edilmiş olduğumuzun bir işaretidir. Kapitalist toplumda insanlar arasındaki bütün ilişkiler, eski yıllardaki ana-baba-çocuk ilişkisinin psikolojik zemininde cereyan eder. İnsanlar arasındaki çatışma durumlarında, bu zemin ansızın ön plana çıkabilir. O zaman insanlar, infantil korkuyla, infantil saldırganlıklarla ya da korunma ve yakınlığa yönelik infantil taleplerle tepki gösterirler.

Burada yine duralım ve bir sonuç çıkaralım: Çünkü, şimdi Oedipus durumunu anlatarak en önemli noktaya ulaştık; bu noktada, nesnel toplumsal yapı, öznel psişik yapıyla rastlaşır ve ayrılmaz biçimde birleşir. Toplumsal zor, bu andan itibaren insanların üstbeninde yaşamasını sürdürecektir. Üstbenden geçen bu yolla söz konusu zor, son derece kendine özgü olan ve kapitalist toplumun insanına damgasını vuran yaşantı niteliğine kavuşur. Artık kendisi, şimdiye kadar dev boyutlardaki baba gibi, karşı konulmaz ve tehdit edici bir güç olarak algılanmaktadır. Küçük çocuğun baba ile ilişkisinde, onun daha sonra toplumla kuracağı ilişki oluşmuştur. Üstbende içselleştirilmiş ve her zaman ve her durumda var olan baba, kendini gösteren çatışma anında, üstbenin yansıtılmasıyla toplumu, dev boyutlarda tehditkâr bir güç haline getirir. Bireyin çevresine, topluma ve kendi eylemine yabancılaşması, böylece psikolojik açıdan tamamlanmış demektir; artık kendi özgüllüğü içinde, öznel planda yaşanacaktır. Yani, çocuğun, büyük yetkilerle donatılmış yabancı güçlere teslim edilmişliği olarak yaşanacaktır. İnsanın kendi psişik güçleri yabancılaşacak ve karşı konulmaz derecede üstün hale gele-

cektir: Saldırganlık ve cinsellik, toplumsal ceza verici zor ile kalıcı olarak birleşmiş; bizzat yabancı, bilinçdışı ve tehditkâr güçlere dönüşmüştür. Bu andan itibaren insanın kendi eylemi, yabancıların yönetiminde olacak ve hep, üstün güçlü yargıçların vereceği karara bakılacaktır.

2. Kapitalizmin Ahlak Öğretisi Aracılığıyla Korkunun Üretilmesi

a) Moralin Moral Dışı Temeli

Kapitalist toplumun kendine özgü ahlak bilgisini yakından incelemeden önce kısaca soralım: Etiğin genel olarak önemi nedir? Toplumun bütünüyle ilgisi nedir? Etikte "şeyleştirilmiş" olan insan ilişkileri hangi türdendir? Dikkatlice gözlemlediğimiz zaman, burada garip bir çelişikliğin olduğunu anlayacağız:

Aynı zamanda etiğin en mükemmel ve en arı biçimi olan Kant'ın kategorik emri, asla insanın toplumsal bir içgüdüsü değildir; çünkü o, tam da doğal, organik birey üstü bir gerekçenin bulunmadığı yerde etkisini göstermelidir. Yoksa, böyle bir şeyi ifade etmeye hiç gerek yoktu. Sıkı duygusal bir bağlantının olduğu yerde, böyle bir moral yükümlülük ifadesi ortaya çıkamaz. Birbirlerini spontane seven insanlar, kendilerini karşılıklı olarak moral açıdan bir yükümlülük içinde hissetmezler; çünkü onlar, birbirlerinden ayrılmış değillerdir. Demek ki, kategorik emir, tek tek bireylerin birbirlerinden ayrı, yalıtılmış durumda yaşadığı bir toplumu öngörmektedir.

Ancak tek başına bu yalıtılmışlığın da morale ihtiyacı yoktur. Moral, insanların kendi aralarında, birini diğerine düşman eden ilişkiler kurdukları noktada gerekli olmaktadır. Dolayısıyla bir ahlakın insaniliği, onun temelinde yatan insan ilişkilerinin insanlık dışı olması durumuyla çözülmez biçimde bağıntılıdır. Bu ilişkilerin insanlık dışı olduğunu, önceki bölümde ekonomik bağıntılardan yola çıkarak beş açıdan ortaya koymuştuk.

Paschukanis, bu konuda şunları yazıyor: "Öte yandan, tamamen doğru olarak Kautsky, 'Çevrendeki insanı, kendiliğinden amaç olarak gör!' kuralının, bir insanın diğeri için fiilen bir araca dönüştürülebildiği yerde anlam taşıdığını söylemektedir. Ahlaki tutku, toplumsal pratiğin ahlaksızlığıyla sıkı sıkıya bağlıdır ve ondan beslenir. Kendi başlarına etik öğretiler, dünyayı değiştirme ve iyileştirme iddiasını taşırlar; oysa, aslında bunlar, gerçek dünyadaki bir görünüşün sadece reforme edilmiş bir sureti olmuşlardır. Söz konusu görünüş de, insan ilişkilerinin değer yasasının emri altında olduğunu gözler önüne sermektedir."[41]

İnsan ilişkilerinin, değer yasasının emri altında olmasının sosyal-psikolojik açıdan ne anlama geldiğini, önceki bölümde açıklamıştık. İnsanlar birbirleriyle, birbirlerine karşı düşmanca bir mesafe içinde yaşıyorlar; ahlak da, bu düşmanca mesafenin bir ifadesi oluyor. Bu mesafe, kendi başına, korkunun besleneceği iyi bir ortamsa (ki, burada ne yakınlıktan ne de dolaysız güvenden söz edilebilir), ahlak aracılığıyla, korku üreten boyutta ek bir şiddet kazanır; çünkü, söz konusu mesafe, ahlak kodeksiyle eksiksiz olarak düzenlenmekte ve denetlenmektedir. Bu sırada, denetleyici rolünü üstlenen, insanın kendi üstbeni ve her seferinde somut olarak karşısında gördüğü diğer insandır. Çünkü, üstbenin özellikleri bu diğer insana yansıtılmaktadır.

İşte ahlak, sözde amacına, yani insan ilişkilerinin daha insani hale getirilmesine zorunlu olarak böyle ters etki yapmaktadır. Ahlak, insanlar arasındaki düşmanca mesafenin bizzat ifadesi olmakta, bu mesafeyi, insanları birbirlerinin yargıcı durumuna yükselterek derinleştirmektedir. (Ahlak, dürtülerin bastırılması ve korku arasındaki bağlara burada değinmeye gerek yok; çünkü

41 Eugen Paschukanis: Allgemeine Rechtslehre und Marxismus Frankfurt 1969.

onları daha önce anlatmıştık. Zaten aşağıdaki bölümlerde de aynı sorun, kapitalizmin ahlakı örneğinde yeniden ele alınacaktır.)

b) Kapitalizmin Cinsellik Etiği:

Gerçi kapitalist toplumun ahlak değerleri, kısmen kapitalizmden daha eskidir; ancak bunlar, onun ekonomik ilişkilerinden sürekli olarak beslenir ve ayrıca, bu toplum düzeninin, insanın insan üzerindeki sömürücü egemenliğinin ayakta tutulması, haklı gösterilmesi ve üstünün örtülmesi için seçkin hizmetler sunarlar. İşte zaten bundan dolayı iyi saklanmışlardır; onlar olmadan, kapitalizm çökerdi. Dolayısıyla kapitalizmin etiği, toplumumuzun bütün eğitim ve öğretim kurumlarında acımasızca örgütlenmekte ve uygulanmaktadır. Cinselliğin etiği, çalışmanın ve mülk edinmenin etiği, bunun en önemli parçalarıdır. Seksüel etiğin psikolojik sonuçları hakkında bazı noktalar belirtilmişti. Küçük ailenin cinsel hayat karşısındaki düşmanlığı, çocuk yuvasında, okulda, öğrenci yurdunda, tatil kampında, işyerinde, büroda, yani her yerde sürmektedir, bunu biliyoruz. Başka türlü, kapitalist toplumun insanının çocukluk yıllarındaki Oedipus kompleksinin damgasını, böyle belirgin olarak hayatı boyunca neden taşıdığını anlayamazdık. Kapitalist toplumdaki seksüel baskı, onun egemenlik işlevi ve birey açısından sonuçları hakkında o kadar çok şey söylendi ve yazıldı ki, burada tekrarlardan kaçınmak istiyorum.[42]

c) Kapitalizmin Çalışma Etiği:

Kapitalizmin çalışma etiğine öncelikle şu erdemler dahildir: Temizlik ve düzen, boyun eğme, dakiklik, verilen görevi yerine getirme, ehliyet, başarı.

Temizlik ve Düzen:

Etik ve korku, tek yanlı bir nedensellik ilişkisi içinde olmayıp, karşılıklı olarak birbirlerini belirleyen ve yeniden üreten çok daha

42 Bu konuda W. Reich'ın şu kitaplarına bakılabilir: Orgazmın İşlevi / Faşizmin Kitle Psikolojisi / Cinsel Ahlakın Çöküşü. Ayrıca, A. Plack'ın Die Gesellschaft und das Böse (1967) ve D. Hacnsch'in Repressive Familienpolitik (1969) adlı kitapları.

karmaşık bir ilişki içinde bulunurlar. Ancak, anlaşılır olmayı kolaylaştırmak için, ikisinden biriyle -bu durumda, etikle- işe başlamak ve buradan yola çıkarak diğer bağıntıları göstermek gerekiyor. Belki açıklamalar bu yüzden mekanik bir tek yanlılık görünümünden kurtulamayacak. Bundan kaçınmak için, ne yapmam gerektiğini bilmiyorum.

Temizlik eğitimi, çocuğun ortalama birbuçuk ile ikibuçuk yaşları arasında katettiği ilk yoğun ve sistematik eğitim devresidir. İyinin, kötünün, güzelin ve çirkinin ne olduğunu çocuk bu devrede son derece etkili bir biçimde öğrenir. Zamanında lazımlığa gitmek iyidir. Lazımlıkta oturmak ve bir şey çıkıncaya kadar orada kalmak da iyidir. Orada çıkan şeyin kendisi "Ööö!"dür, küloduna yapmak kötüdür. Kakayla oynamak da kötüdür.

Bu eğitimin arkasında yatan temizlik ahlakının ne kadar zalimce olduğunu, zamanında bezden kurtulmamış çocukların gördüğü muameleyi düşünürsek anlayacağız. "Küloduna yapan" çocuk, yetişkinlerin ve oyun arkadaşlarının alaylarına ve küçümsemelerine insafsızca terkedilmiştir.

Çoğu kez katı olan temizlik eğitiminin, çocukta belli bir korku potansiyelinin doğmasına yol açacağı, zaten bellidir. Çocuk burada anababasını ilk defa, sonradan içselleştireceği bir yargı mercii gibi gayet yoğun olarak yaşar. Ama bunun dışında ahlaki temizlik eğitiminde hangi psikolojik tehlikelerin yattığını, bize psikoanalizin dürtü öğretisi göstermektedir. Çocuğun idrar ve dışkısını boşaltmasında söz konusu olan, sadece mekanik ve bedeni bir durum değildir; burada "libido kaynaklı" birtakım olaylar cereyan etmektedir. Çocuk, bu sırada belli bir zevk almaktadır. Bu zevkin, kesin olarak cinsellikle bir ilişkisi vardır. (Örneğin bu durum, yetişkin bir erkeğin yalnızca anüs ve dışkı aracılığıyla orgazm olabildiği bazı sapıklıklarda ifadesini bulmaktadır.) Psikoanaliz, bu noktada, çocuğun seksüel gelişmesinin "anal aşaması"ndan söz eder. Çocuğun bu anal zevkinin baskı altına alınması, (tıpkı Oedipus durumunda cinselliğin ve saldırganlıkların baskı altına alınması gibi) cinsellik dürtüsünün, bilinçdışı olarak

bu infantil dönemde saplantı halinde kalmasına yolaçar. Yetişkin çağdaki cinsellik de böylece rahatsız edici bir hal alır; cinsel enerjinin bir bölümü, bilinçaltındaki anal dürtü artıklarına bağlanıp kalmıştır. Anal ihtiyaçlar, zamanında bastırıldığı için, bunlar, daha sonra da tatmin edilemez, çünkü onların yerini, korku ve iğrenme almıştır. "Anal açıdan bozuk" insan, pis olan, düzensiz, cıvık cıvık ve çürük olan her şeye tiksinti ve zorunlu bir karşı koymayla tepki gösterir. Birçok ev kadının temizlik terörünü, bir çok bürokratın çalışma masasındaki zorunlu düzeni yakından tanıyoruz. Onları, düzenlemelerinde engellemeye kalkarsak, bunaltıcı bir korku duygusuyla tepki vereceklerdir. Yani kurdukları düzen, korkuya karşı koyma işlevini taşımaktadır. Bu korkunun kaynağı, şimdiye kadar sözünü ettiklerimizin aynısıdır; vicdan korkusudur, bir zamanlar dış dünyada, anne ve babada vücut bulan, ama sonradan içselleştirilen yargı mercii korkusudur.

Katı temizlik ahlakı, korkuyu üretmekte; bu korku da insanı, aynı ahlakı kendisine ve başkalarına karşı geçerli kılmaya tahrik etmektedir. Bir zorunluluk olarak duyulan temizliğe daha az sahip olan insanlara karşı gösterilen çoğu kez acımasız hoşgörüsüzlük (örneğin, yabancı işçilere, solcu öğrencilere, evini ancak haftada bir defa temizleyen komşu kadına karşı), insanın kendine karşı gösterdiği hoşgörüsüzlüğün yalnızca bir tekrarıdır.

Partilerin programlarından ya da seçim konuşmalarından (öncelikle, Hıristiyan Demokrat Birlik ve Hıristiyan Sosyal Birlik partileriyle NPD —Fed. Almanya'daki faşist parti— Ç.N.) alınacak büyük bölümlerin psikolojik açıklaması işte buradadır. "Pis" olan herkes, onlara göre "suç işlemeye müsait"tir aynı zamanda. Yine bu anlamda, parlamento dışı muhalefet (APO) hakkında yanlış haberler yayımlanmakta ve asla işlemedikleri suçlar (örneğin bir mobilya mağazasının yakılması gibi) onların üzerine atılmaktadır. Faşizmin günah keçisi yansıtması, kendi bilinçdışı anal ihtiyaçlarının ne kadar güçlü bir biçimde defedilmesi gerektiğinin bir kanıtıdır.

Boyun Eğme:

Bizde, boyun eğen çocuk iyi bir çocuktur. Övgüye değer bir öğrenci, öğretmenleri ve okul yönetmeliği karşısında söz dinleyen ve boyun eğen tavrıyla (eh, körü körüne itaat" değil, "eleştirici" boyun eğme anlamında elbette, değil mi ya!) dikkati çeker. Yasalar ve polis karşısında boyun eğmek de, iyi bir yurttaşın tabii ki ilk görevidir. Fabrikadaki çırağın boyun eğmesi, sınavı kazanabilmesi için ilk şarttır.

Boyun eğmek, egemen olanların isteklerine karşı çıkmamak ve yerine getirmek, kendi kararlarından, kendi isteklerinin karşılanmasından, kendi kaderini belirlemekten vazgeçmek demektir. Kısacası, boyun eğme, çocuğun babaya olan bağımlılığını korumak ve böylece, sözünün dinlenmesi gereken kimselerden duyulan infantil korkuyu da saklamak anlamına gelir. Ancak, boyun eğmek, şiddetli korkuların yumuşatılmasına yarayan bir çaredir de aynı zamanda; çünkü, boyun eğen kimsenin, en azından reel bir cezalandırmadan korkmasına artık gerek yoktur.

Bir ahlaki değer olarak boyun eğmek, egemenliği güvence altına almak için gayet kurnazca bir yoldur. İnfantil kölelik burada öyle bir ahlak anlayışıyla örtülmektedir ki, bunun sayesinde, en çok ezilen insan bile, kendi uşak gibi boyun eğişini, ahlaki sorumluluğun belirtisi olarak yorumlamaktadır. Bu yolla kendi köle karakterini göremeyecek kadar kör olan, mükemmel derecede uyruk kişinin, başkaldırmak ve kendini kurtarmak için bir nedeni yoktur.

Dakiklik, Çalışkanlık, Verilen Görevi Yerine Getirme,

Başarı, Verim:

Performansa dayalı kapitalist toplumda bu çalışma erdemleri, bir insanı değerlendirmede en önemli ölçütlerdir. Bunlar, insanın kafasına, en geç ilkokula başlamasından itibaren günbegün sokulur. Başarı ve rekabet ilkesini ikinci bölümde anlatmıştık. İnsanlar birbirleriyle gizli ve açık bir yarış halindedirler; bu yarışta bir insan, diğerinden rakip olarak gizlice korkmaktadır.

Çalışmayla ilgili erdemler kataloğuna, burjuva toplumun her yerinde rastlarız. Bundan kurtulmak mümkün değildir; basitçe uzaklaşıp görevlerin ve çalışmanın olmadığı bir yere gitmekle de, kendimizi bundan sıyıramayız. Çünkü bu ahlak, beynimize zor yoluyla öylesine katı, öylesine sürekli ve tutarlı olarak sokulmuştur ki, çoğumuz onu bir kaya gibi içselleştirmişizdir. Kendimizi kurtarmayı istesek bile, içimizdeki bekçi, derhal bize eziyete başlayacaktır. Sabahleyin uyanıldığı zaman duyulan vicdan azabını ve suçluluk duygularını tanımayan var mıdır? "Ev ödevleri"ni her nasılsa yapmamış olmanın verdiği yakıcı duygu, çoktan yetişkin olmuş insanlara bile işkence eder. Bu vicdan azapları, ceza korkusu karakterlerini çoğunlukla gayet anlaşılır biçimde korumuşlardır. Bunlar kolaylıkla genişleyebilir ve iştahsızlık ve depresyonlar içeren genel bir yaşama bıkkınlığına dönüşür. İnsan, bütün dünyanın kendisine tehdit dolu talepler yönelteceği duygusuna kapılır. Elbette, egemenler bize gerçekten bazı talepler yöneltirler; ancak, bunların irrasyonel tehditkârlığı, Oedipus durumunun bitmesinden itibaren bizzat içimizde kurduğumuz o egemenlik acentesinden gelmektedir: Yani, kendi üstbenimizden, içimizdeki babamızdan gelmektedir; tıpkı bir zamanlar kendi fiziksel babamızdan korktuğumuz gibi, içimizdeki babadan da infantil bir korku duyarız. Fiziksel babamız, içselleştirme ve yansıtma mekanizmalarıyla bütün dış "babalar"da, yani bizden görevimizi yerine getirmemizi, dakik ve başarılı olmamızı bekleyen herkeste yaşamaya devam eder.

Birçok solcu öğrenci, özellikle de "baş yoldaşlar", kapitalizmin bu çalışma ahlakını, aslında kendileri de hiç farketmeden, bir hayli acımasız uygularlar. Çalışacak durumdadırlar ve bundan dolayı da görece olarak korkudan uzaktırlar. Babalarına, profesörlerine korkusuzca karşı çıkarlar; çünkü, çoktan bu babaların saygısını —çalışma disiplinleriyle, çalışkanlıkları ve başarılarıyla— gizlice satın almışlardır. Bu bilinçdışı boyun eğmenin soldan bir belirtisinin olması, psikolojik açıdan rol oynamamaktadır. Ama

şimdi bu baş yoldaşlar, kendi saflarında birer baba olurlar; çünkü onlar, bizim, burjuva çalışma ahlakının baskısı altında içselleştirmek zorunda kaldığımız özellikleri canlandırmaktadırlar. Bu nedenle, üstbenimiz için ideal bir yansıtma nesnesidirler. Bu yansıtmayla onlara, daha önce anababaların, öğretmenlerin vs. sahip oldukları bütün yargı zoru ve ceza verme gücü öznel olarak aktarılmaktadır.

Solcular, temelde burjuva ve infantil olan ruhsal hayatlarında esaslı bir devrim yapmadıkları sürece, irrasyonel otoriteyle infantil korkunun zorunlu iç içeliği ve etkileşimleriyle birlikte burjuvazinin bütün psiko pisliği aralarında cirit atmayı sürdürecektir. (Çalışma disiplinin ortadan kaldırılması, soruna bir çözüm getiremez; çünkü, politik mücadele yoğun çalışma ister.)

d) Kapitalizmin Mülkiyet Etiği

Kapitalist toplumda insanlar, diğer özelliklerinin yanı sıra, mülkiyet sahipleri olarak karşılaşmaktalar. Bu sahip olma yüzünden, birbirlerinden ekonomik, hukuki ve ideolojik açıdan sınırlarla belirgin bir biçimde ayrılmışlardır. Bu sınırlanma, çocuğa daha çocuk yuvasındayken aşılanmaktadır: "Bu elmayı öyle alıp yiyemezsin, o, senin değil, onun!" Görülüyor ki, burada cinsellik ve temizliğin yanı sıra, çocuğun ne yapıp yapamayacağını çok etkili biçimde öğrendiği bir başka alan söz konusudur. Böyle emirler ve yasaklar bir araya gelip mülkiyet ahlakını oluşturur; bu ahlak da tek başına korku üretmeye yetmektedir; çünkü insan, ihtiyaçları nedeniyle bu ahlakla hep çatışmaya girmektedir. Bu ahlak, hem onun dışında hem de içinde, ceza zorunu elinde tutan bekçiler tarafından temsil edildiği için, bu tür çatışmalar otomatik olarak korkuyla bağlantılı olmaktadır.

Ancak, mülkiyet ahlakının korku verici etkisi daha da ötelere uzanmaktadır. Tamamen müstakil evlerden oluşan modern bir küçük burjuva sitesi düşünelim. İnsanların aralarındaki sınırlar, burada çitlerle optik olarak da anlaşılacak biçimde çekilmiştir. Ya

da çok büyük bir apartman binasının içini gozumuzun onune getirelim; birbirinden sınırlarla ayrılmış küçük küçük hücreler vardır burada. Bu hücrelerin her birinde bir aile yaşar, her komşu hücrede de bir başka aile oturur. Böyle komşuluklardaki gündelik hırgürler bize yabancı değildir. Bu kavgalar, insanların birbirlerine karşı koyduğu ve mülkiyetin belirlediği sınırlamalarla bir ilişki içinde değil midir?

İnsanların birbirlerine karşı sınır çekerken kullandıkları çit, duvar ya da perde, ilişkilerindeki mesafenin ve düşmancalığın şeyleşmiş bir ifadesidir yalnızca. Bunların hepsine önceden değinmiştik. İnsanlar birbirlerinden yalıtılmışlardır, "başkaları" ya da yabancılar olarak karşı karşıya gelirler. Mülkiyet sahipleri olarak, tıpkı meta sahipleri gibi, birbirlerine karşı kendilerini güvence altına almak zorundadırlar. Potansiyel düşmanlar olarak bakarlar birbirlerine; yoksa, bütün o hukuki garantilere ve mülkiyet ahlakına hiç gerek yoktur. Mülkiyet etiği, bir insanı, diğerinin ahlak bekçisi yapmasıyla, korku üreten düşmanlığı daha da şiddetlendirmektedir. Bu, karşılıklı üstben yansıtmalarından doğmaktadır.

Muhtemelen, mülkiyet kavramını "maddi temelinin" —yani maddi mülkiyetin— sınırlarının dışına taşırmak ve "özel alan" ve "intim (ya da mahrem) alan" kavramlarını da buraya dahil etmek zorundayız. Özel mülkiyetle intim alan arasındaki bağlantıyı kesinlikle ileri sürebilmek için, elimde tarihi bilgiler yok. Ancak, intim alanda söz konusu olan, insanların karşılıklı olarak kabuklarına çekilmesinin öylesine belirgin ve öylesine olumsuz sonuçlara sahip biçimidir ki, en azından şu tahmin akla yakın geliyor: Burada, belli tarihi üretim ilişkilerinin kendine özgü bir üstyapı görüntüsü olabilir. Özgür, sınıfsız bir toplumda, birbirlerinden korkacak bir şeyleri olmayan insanlar, neden karşılıklı olarak kabuklarına çekilmek ve saklanmak zorunda kalsınlar ki?

3. Düşünce Yasakları ve Uygarlaştırılmış İrrasyonellik Aracılığıyla Korku Üretmek

a) İrrasyonel İdeoloji

Kapitalist toplumda insanın kendi ürünlerine ve onun üzerinde ve ona karşı bir güç olarak beliren çevresine yabancılaşması, o insanın görüşlerinin irrasyonelliğinde yansımaktadır; kendi toplumsal hayatını, analitik ve rasyonel bir yolla ayrıntılı olarak düşünmek yetersizliğinde de bu yabancılaşma yansımaktadır. Yabancılaşmış nesne, o insan için (düşünsel planda bile olsa) işe yararlıktan çıkmıştır artık. Hayatı, ahlakı ve toplum düzeni hakkında rasyonel açıklamalarda bulunabilme konusundaki yetersizliği, kendisinin özne olmaktan hangi oranda vazgeçtiğini gün ışığına çıkarır. Onun kendi ürünleri, kendi düşünceleri, ahlaki, dini, toplumsal bir karakter kazandıkları ölçüde ondan ayrılmış, bağımsızlaşmış ve mutlaklaşmışlardır. Onlar, bu insan için mutlak geçerlilik taşımaktadırlar. Bu nedenle onları, irrasyonel insanın hoşgörüden uzak tipik mutlaklık iddiasıyla savunur. Ve kalkıp da ona nedenini sorarsak, çoğu kez, "Bu böyle işte"den başka söyleyecek bir şeyi yoktur.

Kapitalist toplumda bilgi ve bilinç, esas olarak okul ve meslek kitapları; gazete, radyo, film ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarıyla yayılır, egemen düşünceye göre standartlaştırılır. Bu sırada bilgi, çoğunlukla iki farklı nitelik halinde verilmektedir:

Birincisi: Tamamen "nesnel" ve "konuyla ilgili"; anlaşılabilir toplumsal bir bağlam içinde olmayan ve dolayısıyla toplumsal-eleştirici etkileri bulunmayan, son derece yalıtılmış enformasyon olarak. Bilgi malzemesinin seçimi, eleştiri ve huzursuzluktan kaçınmak için gereğinden fazlasını yerine getirmektedir.

Alman okullarında kullanılan sosyal bilgiler kitaplarının içerikleri hakkında bir çalışma yapmış olan Volker Nitzschke, bu noktayı onaylayan bir sonuca varmıştır: "Meslek okullarındaki kitaplar, genel olarak, son derece çok sayıda konuyu ele almaktadır. Devletin organizasyonu konusunun yanı sıra, bu kitaplarda

örneğin, boş zamanların düzenlenmesi, sağlık ve -ideolojik olarak süslenmiş- zanaat ve tarım da anlatılmaktadır. Toplumumuzun ve modern endüstri üretiminin sorunları ise, geri planda kalmaktadır."[43] Kullanılagelen toplum bilgisi kitaplarında, sendikalar hakkındaki bilgilerden çok, miras hukuku konusunu işleyen bölümlere rastlarız. Toplumsal-politik açıdan bu tür sözde aydınlatmanın gerçekten kendisinden beklenilen başarıyı verdiğini, öğrencilerin bu konudaki bilgileri ve sorunsallık bilinçlerinin türü ve boyutları hakkında yapılan ampirik araştırmalar göstermektedir. Böylesine bir aydınlanma, öğrencilerde, önemli toplumsal-politik gerçekler hakkında topyekûn denebilecek bir cahillikten başka bir şey bırakmamaktadır.[44]

İkincisi: Normatif yanı ağır basan bilgiler; değer yargısını da hemen içine katan ve böylece ahlaki açıdan doldurulmuş bir ideolojinin yarı doğruları haline gelmiş kısmi enformasyonlar. Ahlakla enformasyon arasındaki bu bağ, yalnızca seksüel ve dini alanda değil, tarihi ve toplumsal alanda da neredeyse tek başına belirleyicidir. Pedagoglarımızın yayınlarında, bunu şöyle okuyoruz: "Devlet, büyük bir ahlaki misyon olarak kavranmalıdır." Yurttaşlık bilgisi dersinde de söz konusu, "vicdan ve zihniyetin oluşmasıdır... asla sadece haberdar olma ve bilgi zenginleştirmesi değildir."[45] Ya da: Politik eğitimin amacı, "mümkün olduğu kadar çok sayıda yurttaşa, temel davranış biçimlerini sağlam alışkanlıklar olarak aşılamaktır."[46] Enformasyon, etik ve ideolojik tahrifattan oluşan bu karışıma en güzel örnekleri, Klett ve Dies-

43 V. Nitzschke: Alman Sosyal Bilgiler Kitapları, Bkz. Der Politologe. 22/1967.

44 Örneğin, Frankfurt'ta yapılan "Zur Wirksamkeit der politischen Bildung" adlı araştırmasının birinci bölümü. (1966). Bundan başka, M.Teschner. Politik und Gesellschaft im Unterricht (1968); ve Bergmann/Becker/Herkomer: Erziehung zur Anpassung?

45 E. Spranger: Yurttaşlık Eğitimi Üzerine Düşünceler. Bkz. Schriftenreihe der Bundeszentrale für Heimatdienst. Bonn 26/1961.

46 Th. Wilhelm: Paedagogik der Gegenwart. 1960.

terweg'in hemen bütün Fed. Alman liselerinde okutulan tarih kitapları vermektedir. Bir alıntı: (Prusya mutlakiyetçiliğinin, Rusya'dakinin aksine, dini ve ahlaki sorumluluk bilinci nedeniyle diktatörlük haline gelmediği belirtildikten sonra) "Son derece dindar, her türlü şatafata karşı olan ve devlete fedakarca hizmet eden kral, bunların aynısını uyruklarının her birinden bekleyerek... ve kitlenin iyiliğini isteyerek, halkı sert ve disiplinli bir devlet zihniyeti yolunda eğitebilmiştir; bu zihniyet, kanaatkar bir yaklaşımla, onurunu, yerine getirilen görevlerde aramayı bilmiştir... Düşman ateşi altında sağlanan birliği birarada tutabilmek için, orduda aman vermeyen katılıkta bir disiplinin uygulanması gerekliydi. Bu disiplin, devlet otoritesi karşısında boyun eğme ve saygı duyma olarak sivil hayata geçmiştir... Böylece, bütün memur ve subay kadrosu, Prusya'ya içten bir enerji sağlayan devlet zihniyetinin fidanlığı haline gelmiştir."[47]

Klett yayınevine göre, Alman halkının yükselişi, "rasyonalizme, akla olan inanca ve laikleşmeye karşı direnmesi; yürekten ve duygudan kaynaklanan irrasyonel güçler... ve Alman ruhunun irrasyonelliğinde gerekçesini bulan bir kendi-bilinç sayesinde" olmuştur.

Bu boyutlarda aktarılan ideoloji, eleştirici düşünmeye artık yer bırakmamaktadır. Tersine, söz konusu ideoloji, duygusal mutlaklık iddiasıyla ortaya çıkmakta ve kendisine uygun düşmeyen ne varsa, hepsini otomatik olarak reddetmek ve karalamak anlamına gelmektedir. Karmaşık gerçeklikler, ilkel stereotipler halinde basitleştirilmekte; bilgi, bağnaz bir inanç olarak dejenere edilmektedir. Bilgi aktarımı, nesnel enformasyon ve tanıtlama yoluyla değil, aksine bozucu bir yöntemle yapılmaktadır; görüşler ve yorumlar karıştırılmakta, küçük sıfatlar eklenmekte ve bazı ko-

47 Gertrud Bienko: Tarih Kitaplarımızda Değişmeden Kalanlar. Bkz. Blaetter für deutsche und internationale Politik 6/1968. (Burada yapılan alıntı için bkz. Ernst Klett: Grundriss der Geschichte für die Oberstufe der höheren Schulen.)

nular dışarıda bırakılmaktadır. Bu tür bilgi aktarımı sırasında gerekli entellektüel süreçlerin, mantıki düşünceyle artık pek ilgisinin kalmadığını, burada ayrıca vurgulamak şart değil; ne var ki, bütün bunların doğurduğu vahim bir sonucu, mutlaka bilmek gerekiyor: İnsanlar, daha sonra edindikleri yeni ve eleştirici bilgileri, kendilerinin önceden var olan ve dogmalarla önyargılar ve stereotiplerden oluşan sistemlerine mantıklı bir biçimde yerleştirmekte topyekûn yetersiz kalıyorlar. (Rasyonel gerekçelerin, böyle kimselerde hiçbir işe yaramaması da buradan ileri geliyor.)

Bu söylenenler, kitle iletişim araçlarının çoğu için de geçerlidir; burada ilk önce akla gelen de Springer basın konserni tabii. Redaksiyon sanatının bütün kurallarına göre, insanın erginliği (yani, onun kendi başına düşünme ve karar verme yeteneği) titizlikle boykot edilmektedir: Okur, önemli düşünce alternatiflerinden rahatlıkla yoksun bırakılmakta, bu alternatiflerle ilgili olgular, tahrif edilmekte ya da yok sayılmaktadır. (İçyüzü düzenli olarak devre dışı bırakılan) öğrenci olayları, Küba; Demokratik Almanya Cumhuriyeti, Vietnam, İran vs. hakkındaki "bilgiler", bu yöntem için inandırıcı örneklerdir.

"Savaşın bitiminden beri anlamıştım ki, Alman okuru bir şeyi asla istemiyordu, yani, kafa yormayı. Ve ben, bütün gazetelerimi bu hedefe yönelttim."

Axel Springer'in bu sözleri, bir düşünce tembelliğini belgelemektedir. Bu tembellik, tarih, felsefe ve Almanca kitaplarında Alman ruhunun özü ve kaynağı olarak övülen irrasyonellikle birlikte, entellektüel karşıtı bir atmosfer oluşturmaktadır. Böyle bir atmosfer içinde, toplumsal ve bireysel sorunları rasyonel yolla çözmeye kalkmak bile, Tanrı'ya karşı çıkan ve insana yakışmayan bir davranış olarak ya da "sol bakteri bulaşmış" olarak değerlendirilmektedir.

b) İrrasyonelliğin Endüstri Aracılığıyla Uygarlaştırılması

Kapitalist toplumun eleştirici rasyonel düşünmenin engellenmesinde çıkarı olduğunu, olgulardan, yani, eğitim ve öğretim sistemimizin gerçek içeriğinden ve yapısından anlıyoruz. Söz konusu toplumun böyle bir çıkarının bir zorunluluk olduğunu hemen kavramamız gerekir. Birdenbire halkın büyük bir kısmının toplumsal bağlamlar, kapitalist sömürü sisteminin işleyiş tarzı ve yeni sosyalist bir toplumun teknolojik düzeyimiz sayesinde var olan tarihi imkanları üzerinde rasyonel olarak kafa yormaya başladığını düşünelim; neler olurdu o zaman? Tabii ki, insanlar, üzerilerindeki baskının daha uzun süre kalmasını kabul etmeyeceklerdir.

Ateşli bir biçimde irrasyonelliği savunan Springer'in "Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Hizmet Nişanı yıldızına haiz büyük Hizmet Haçı"yla ödüllendirilmesi, muhakkak ki, bir tesadüf değildir.

Ve tarih kitaplarındaki irrasyonelliğin, başka yerlerde yine ortaya çıkması da, bir tesadüf değil tabii. CDU/CSU partilerinin 1965 yılında Düsseldorf'taki ekonomi konferansında yapılan konuşmalar, buna bir örnektir. Toplumun biçime sokulması ve biçimsel demokrasimizin muhtemelen "daha dengeli" bir rejime dönüştürülmesiyle ilgili planlar, ilk kez bu toplantıda açıkça dile getirilmiştir. Basından kaynaklanan bilgilere göre, orada şöyle bir konuşma yapılmıştır:

"Entellektüel, rasyonel noktadan yaklaşmaktadır; ekonomi alanı ise, büyük ölçüde irrasyoneldir. İnsanların arasındaki ilişkileri belirleyen, hesaba kitaba gelmeyen, ölçülemeyen olandır. Entellektüellerin egemenliğine, onların sık sık felaket getiren egemenliğine karşı, modern dünyamızda ideale yönelik gücü yeniden sağlayabilirsek önlem alabiliriz."[48]

48 R. Opitz: CDU'nun Büyük Planı - "Biçime Sokulmuş Toplum". Bkz. Blaetter für deutsche und internationale Politik. Yıl: 10.

Aynı toplantıda, Düsseldorflu bir konsolos olan Piekert, "Dini alanda manevileştirme"nin zorunluluğundan söz etmektedir. Biçime sokulmuş toplum düşüncesinin önde gelen savunucularından Götz Brief, insanın onurunu, zamanın, mekanın ve maddenin dışında görmektedir:

"Belki de... halk için yeni bir afyon ortaya çıktı; çıplak mekan ve zaman içinde büyülenip kalmış insanın, esenliği mekan ve zaman içinde bulabileceğini, bulması gerektiğini söyleyen afyon. Şunu unutmayalım: İnsan ve toplumla ilgili şeyler, çıplak mekanla çıplak zamanın ötesinde bir boyuta sahiptir. Kurtuluş yalnızca mekan ve zamanda aranırsa, toplum, kişi olarak insan onurunun kazandığı saygınlığın altında kalacaktır. Bu, ekonominin dikkate alması gereken oldukça yüksek bir değerdir. (şiddetli alkışlar)"[49]

Daha sonra gösterileceği gibi, ekonominin eğitim ve öğretim sistemimiz üzerinde çok yönlü bir etkisi vardır. Ekonomiye göre, bu alanların görevi şudur:

"Birer eğitim ve öğretim alanı olan okul ve işyeri, birbirine ters düşmemek ve birbirini tamamlamak zorundadır. İşyerlerindeki hayatın gerçekliği, ahlak ve dünyaya bakışla ilgili kategoriler olmaksızın insani ve toplumsal sorunların üstesinden gelemez. İş hayatına hazırlamada okul, en önemli temel bilgileri ve deneyimleri aktaracak durumdadır. Okul, aynı zamanda, bazı bağları ve değerleri de sağlar ki, işyerindeki yetkinleşme, çalışma hayatı dışındaki eğitim kurumlarının katkısıyla bu değer ve bağlar üstüne kurulur."[50]

Devlet ve ekonominin, eğitim, öğretim ve çalışma hayatıyla ilgili sorunlar karşısında, her vesileyle ortaya koydukları dindar ateşlilik, iktidar politikası açısından amaca uygundur ve anlam-

49 F.C. Delius: Wir Unternehmer - Dokumentenpolemik (1966).
50 Walter Raymond Vakfı (Alman İşveren Dernekleri Federal Birliği Eğitim Bölümü), Wirtschaft und Schule (1965).

lıdır. Bu anlamın ne olduğunu, aynı toplantıda konuşan fabrikatör Klingsporn'un sözlerinde de bulabiliriz:

"Kendisine (işçiye) şunu demek zorundayız: Ancak kendi yaşama ilkelerini, hayatın Hıristiyanca sürdürülmesinden alan insan, istediğini yapacak durumda olacaktır. Gerçek özgürlük, insanın 'yapması gerekeni' yapabilmesidir... Önce bunu kabul edelim, işte o zaman galip geleceğiz!"[51] Kısacası: İnsan, yapması gerekeni, yani egemenlerin kendisinden istediğini, "yüksek değerler" aracılığıyla gönüllü olarak yapacak hale getirilmelidir. Din ve Hıristiyanlığın değerleri, nesnel bakımdan egemenliğin araçları olarak belirmektedir. Bu işlev, söz konusu değerlerin insanı, kendi kullanımının ve eleştirisinin tamamen dışında bulunan bir gücün emrine soktuğu zaman, özellikle açığa çıkıyor:

"Mevcut olmayan bir şeyle kurulacak güven verici bağın taşıdığı eşsiz önem, her çocuğun ve yeni yetişen neslin dini eğitimini gerekli kılmaktadır."[52]

Böyle eğitilen uyruk insan, artık kafa tutamayacak haldedir. Egemenlerin "Mecbursun" sözü, onun için ilahileşmiş ve etik anlamda "Yapmam gerekir" anlamına gelmiştir. Ona uygulanan zor, kendisinin gözünde, ahlaki suçu için haklı bir cezaya ya da kaçınılmaz kadere dönüşmüştür. Burada bir de teselli edici bir ek vardır: "Tanrı'yı seven insanlara, her şey, en iyi biçimde hizmet edecektir."[53]

Bu insan, dayanılmaz olana katlanarak, Tanrı'nın sözünü dinlemektedir. Egemenlerle olan ilişkisi, "Mevcut olmayan bir şeyle, kurulmuş güven verici bağ" haline gelmekte ve tatlılaşmaktadır. Yabancılaşma, bundan daha iyi ifade edilebilir mi?

---

51 Delius, aynı yer.

52 Alman Eğitim ve Öğretim Sistemi yetkili komisyonunun tavsiyeleri ve raporları. Dizi 6.

53 İlkokul öğrencileri için hazırlanan, İncil'den Sözler adlı kitaptan.

c) İrrasyonellik ve Korku

Sigmund Freud, toplumumuzda rasyonel düşünme yeteneğinin geri kalmışlığının, çocukluğun erken dönemlerindeki cinsel baskıyla yakın bağıntı içinde olduğuna tekrar tekrar işaret etmektedir.[54] Cinsel yasaklarla, çocuğun merakına ve bilme dürtüsüne dar sınırlar çekilmiştir. Kafasındaki sayısız soruya mantıklı bir cevap bulmada, yetişkinler, çocuğa çoğu kez yardımcı olamazlar. Herhangi bir cevap verdikleri zaman da, bu, ya irrasyonel ya da konu açısından yanlış bir cevap olur; çoğunlukla da, ahlaki bir aksanı vardır. Sözümona çocukları getiren leylek, küçüğün fantezisini irrasyonel bir masal dünyasına sokmaktadır; sonra, buradan yola çıkıp gerçeklikle düşünsel bir bağ kurabilmek hiç de kolay değildir.

Dini alan için de aynı şey geçerlidir. Çocuklar, dünyanın başlangıcı, kendilerinin bu dünyadaki yeri gibi felsefi sorunlara son derece yakın ilgi duyarlar. Burada da, yetişkinler, sevgili Tanrı ve onun meleklerini anlatan dini masallarıyla çocuğun öğrenme ihtiyacını kolaylıkla boğarlar. Ya da, onu irrasyonel yollara saptırırlar; böyle bir yolda, söz konusu sorunun cevabı, bilgide ya da üzerinde düşünmede değil, sadece inanmada vardır.

Böyle bir davranış, çocuktaki rasyonelliğin gelişmesi açısından üçlü bir engel oluşturmaktadır. Birincisi: Çocuğun soruları çok acele cevaplandırılır; kendi zihinsel çalışması içinde soruşturmaya devam etme imkânı elinden alınır. İkincisi: Çocuğun düşüncesi, irrasyonel yollara saptırılır; burada onun rasyonelliği, yani, kendi mantıklı düşünme yeteneği gelişemez. Üçüncüsü: Çocuğun düşüncesine karşı verilen cevaplar, çoğu kez herhangi bir biçimde normatiftir; yani, içlerinde birer değer vardır. Çocuğun nesnel olarak öğrenmek istediği belli şeyler "kötü"dür, "pis"tir, "fena"dır ya da "iyi"dir, "güzel"dir ve "hoş"tur. Bu ah-

54 "Bir İllüzyonun Geleceği" adlı makale. Bkz. Freud: Das Unbewusste - Schriften zur Psychoanalyse. Frankfurt a. M. 1963.

laki değerlendirmeler, çocuğun korkmadan her şey hakkında düşünebilmesini ve konuşabilmesini engelleyecektir.

Rasyonel düşünme, insanın en önemli araçlarından biridir, bununla doğayı egemenliği altına alır. Elinde bu imkânı yoksa, o zaman doğa, onun üzerinde ve ona karşı, kaçınılması mümkün olmayan bir kader olarak yükselir. Çevresindeki her şey, doğal ve kaderle ilgili bir karakter kazanır. Kendi hayatı, o insana yabancı ve kavranamaz olarak gelir. Cinsellik, komünizm, Çin Halk Cumhuriyeti, iktidar, gelecek, teknik, politika, ağır suç, toplama kampları, savaş gibi şeyler, o insan tarafından korku uyandıran, anonim ve doğal durum ve olaylar gibi algılanır. İnsanın egemenliğinden çoktan çıkmış, düşünsel olarak kavranamayan bu durum ve olaylar, kişiye yabancı ve endişe verici görünmektedir. İnsan, kendisini onların elinde hissetmektedir artık. Bu durum ve olayların tümü, kişi için karanlık bir ufuk oluşturmaktadır; hayatında korku uyandıran şeylerden yana ne edindiyse, hepsini bilinçdışı olarak ve durmadan bu ufka yansıtacaktır. Bu felaketler ufku, onun mahkemesi olmuştur. Daha çocukken kaçınılması mümkün olmayan bir yargı mercii gibi yaşanan çevre, zor ve tehditten oluşan bir hayalet halinde yoğunlaşmaktadır. Çocukken babadan duyulan ilk korku (ki bu, şimdi kaderden, savaştan, dünyanın batışından ya da diğer felaketlerden duyulan korkular halinde ilahileşmiştir), bu noktada sürekli olarak beslenmektedir. Bu, yabancılaşmış insanın hayat korkusudur.

Rasyonel olarak bu karanlık durumlara nüfuz edemeyen insan, pasif bir halde, onlar tarafından yutulacaktır. Hummalı bir görünümde yaygınlaşan aktiflikleri, onun bir zordan kaçış girişimlerinden başka bir şey değildir; ne var ki, bu zordan kurtulması, hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Rüyalarında, birdenbire ortaya çıkan korkularında, suçluluk duygularında, kendisinin sürekli izlenmesi gibi kapıldığı kuruntularında ve depresyonlarında bu zor, durmadan kendini belli edecektir.

Bu insan, korkunun kendisini bile, kader kurbanı olarak eline

düştüğü bir yabancı güç olarak algılamaktadır. Onu bu rahatsızlıktan yavaş yavaş kurtarması mümkün olan rasyonellik kendisine yasaklanmıştır; yoksa, insan bu gücü olduğu gibi tanıyabilse, yani, her zaman hazır ve nazır olan, tarihi açıdan haklı çıkarılması artık mümkün olmayan ve bu nedenle de politik anlamda mücadele edilmesi gereken toplumsal baskının bir ifadesi diye kavrayabilse, kendini bundan kurtarabilecektir. Ne var ki, bunun yerine, insan söz konusu baskıyı, teslim alınmış olmanın öznel duygusu içinde yaşamaktadır; kapitalist toplumun insanı için, bu duygu tipiktir. Bu duygu, hayatta derin bir pasiflik içinde bulunmak demektir; toplumsal bakımdan örgütlenmiş birtakım yedek eylemlerin muazzam repertuarıyla, bu pasifliği aşmak imkânsızdır.

4. Çocuğun Korkusunun Okulda Yeniden Üretilmesi

Teorimiz açısından bu bölüm, temelden yeni bazı bakışlar getirmiyor. Buna rağmen, bence hayli önemli; çünkü, hepimiz zamanında okula gittik ya da hâlâ gidiyoruz. Hepimiz orada, aynı aptallaştırmanın, köleleştirmenin ve korku üretmenin mekanizmalarına terk edildik. Kapitalist toplumun okulundan geçen kimse, çoğu durumda belli bir kalıba girmiştir. Bundan dolayı okul, her devrimci strateji içinde önemli bir aydınlatma ve ajitasyon alanı olmak zorundadır.

İster ilkokul olsun, ister meslek okulu ya da lise, kapitalist toplumdaki korku üretiminin şimdiye kadar anlatılan faktörlerini, özellikle belirgin biçimler halinde okulda bulmaktayız. Okulun görevinin, "topluma uygun" insanlar yetiştirmek olduğunu düşünürsek, bunun bir mucize olmadığı anlaşılır. Kapitalizmde okul belli bir toplumsal misyon üstlenmiştir: Gençliği o biçimde eğitmeli ve ona öyle bir öğretim vermelidir ki, sonradan bu kitle, çatışmalara yol açmadan topluma uysun ve onun için çalışsın. Kapitalist topluma uydurmak demek, zorunlu olarak insan ilişkilerinin belli bir sistemine uyum sağlatmak anlamına gelir. Yani, insanların birbirine karşı yalıtılmış halde, korku ve düşmanlık içinde yaşadığı; insanların bir bölümünün diğeri üzerinde, tarihi

bakımdan zorunluluğu çoktan ortadan kalkmış bir egemenlik uyguladığı belli bir sisteme gençliği sokmak söz konusudur.

Okulun bu misyonu gerçekten yerine getirdiğini, şimdi aşağıdaki bölümlerde kanıtlayalım. Ama bu kanıtlama sırasında, okulun korku üreten karakterinin gösterilmesi esas noktayı oluşturacaktır.

a) Kapitalizmin Ahlak Öğretisi, Cinsel Ahlak:

Aslında, okuldaki cinsellik düşmanı eğitim konusunda çok şey söylemeye pek gerek kalmamıştır. Buraya kadar bunu görememiş kimse, daha bu bölüme gelmeden çok önce, elinden bu kitabı bırakmış olacaktır. Dolayısıyla burada, cinsellik konusundaki düşmanlıklarla ilgili birkaç örnek vermekle yetineceğim.

Okullarda seksüel aydınlatma için, sözde şimdiye kadarki en ilerici ve en nesnel eser olan "Cinsel Bilgi Atlası", biyolojik anlamda üreme konusunda bilinmesi gereken ne varsa içeriyor. Ancak, bu üremenin engellenmesi, cinselliğin psikolojik boyutu hakkında bilinmesi gereken hiçbir şey yok bu atlasta, seksüel korku ya da seksüel zevk hakkında bir kelime bulamazsınız burada. İnsanların cinsel organlarıyla ilgili topu topu iki fotoğrafın birinde, kadının doğum sırasındaki vajinasını, diğerinde de, frengili bir erkeğin çıbanlar içindeki penisini görebilirsiniz. Bu atlası hazırlayanların cinsellik düşmanlığı, burada bilinçdışı olarak, ama gayet belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Almanca, tarih ve toplum bilgisi ya da yurttaşlık bilgisi derslerinde hemen hemen hiç bir kitap yoktur ki, cinsellik düşmanı bu ahlak korosuna katılmasın. Lise müdürü Bay Ernst Mattern'in yazdığı, bugün birçok meslek okulunda yurttaşlık bilgisi derslerinde kullanılan "Ben ve Biz" adlı kitabı alalım örneğin: "(Daha önce, sigara ve alkolün tehlikeleri, etkileyici sayılarla anlatıldıktan sonra) Şimdi de, uyarılmamız gereken daha büyük bir tehlikeye, yani karşı cinsle zamanından önce kurulan ilişkiye değinelim. Sizi günün birinde en büyük hayat mutluluğuna ulaştırması gereken bir ilişki, böyle bir durumda mahvolmanıza yol açabilir.

Doğanın ve ahlakın koyduğu sınırları parçalamakla, buna neden olabilirsiniz. Şimdi, bütün enerjinizi vücudunuzu çelikleştirmeye ve ruhunuzu geliştirmeye harcayın; günün birinde, tamamen yetişkin ve olgun insanlar oluncaya kadar bekleyin."[55]

Ancak, daha kibar tarzda uygulanan cinsellik düşmanlığına da rastlamak mümkün. Goethe'nin "İphigenie" adlı eseri, düşmanlığın "asil" türü ve aynı zamanda, üstünün kutsallıkla örtülmüş hali için güzel bir örnektir. İphigenie, liselerdeki Almanca derslerinde, hâlâ "yüce insanlık" değeri dolayısıyla övülmektedir. Bu değeri, aslında, Kral Thoas'la yatmayı reddetmesinden ileri gelmektedir.

Böylesine bir cinsel ahlak, okulda övülmekle kalmayıp, aynı zamanda uygulanmaktadır da. Ve işte burada —her ahlakta olduğu gibi— cinsel ahlak da, öteki yüzünü, yani mutlak acımasızlığını gösteriyor. Okulda "seksüel bir suç işlemekle" suçlanan öğrencilerin başına gelenleri, birkaç kelimeyle anlatmak zordur; ama, böyle olayları az duymadık. "Hafif bir kız"ın, öğrenci arkadaşlarının ve özellikle de öğretmenlerin nasıl acımasız alayları ve küçük görmeleriyle karşı karşıya kalacağını biliyoruz.

Çalışma Ahlakı:

Çalışmak! Çalışmak! Pınarı bolluğun,
çalışmak, bir söz ki, büyüleyen,
çalışmak, mutluluğu ruhun!
Çalışmak, bir yuva ki, huzur veren!
Yalnızca çalışmak kurtarır bizleri,
yalnızca çalışmak kırar zincirleri,
Çalışmak, özgür kılar halkları!

Bu şiire, toplum bilgisi dersleri için hazırlanmış başka bir kitapta rastlıyoruz.[56] İnsanları, insafsız bir endüstrinin kontrol sa-

55 E. Mattern: Ich-Wir. Stuttgart 1966 (23. Baskı).
56 G. Scholz: Bürger in einem Staat. (1961)

atlerine göre ayarlanmış ihtiyaçların esiri yapmak, elbette onların ailede ve okulda iyi hazırlanmaları halinde başarılı olacaktır. Bu hazırlama, her zaman yukarıda yazıldığı gibi, tatlı ve törenli yapılmaz, süslenmez. Her türden okulun yönetmeliğinde, böylesine hazırlıklar biraz gaddarca yapılmaktadır. Yönetmelikler, kışla üslubuyla yazılmış direktifler ve düzenlemelerle doludur: "Yerine getirilmelidir ... herkes mecburdur... derhal uyulmalıdır... terkedilmelidir... yasaktır... düzen... temizlik... selamlamak... yazılı bildirmek..."

Bütün sosyal bilgiler kitaplarında, uzun uzun listeler ve çoğu kez de şu cümleyi buluyoruz: "Ancak boyun eğmeyi öğrenmiş kişi, ileride emredebilir!"[57] Emretme ve boyun eğme ilkesi burada, daha sonra iş hayatında sürtüşmelere yol açmayacak kadar derin olarak kafalara işlenir. Bunun dışında, yukarıdaki cümlede, şüphesiz bu sözün sahiplerinin bile fark etmediği psikolojik bir gerçek saklıdır. Boyun eğmeyi öğrenmiş kimsenin içine, infantil otorite korkusu, zaten iyice sokulmuş demektir. Ve ancak aslında infantil ve korkak kalmış insan, daha sonra emir vermekten zevk duyacaktır. Aradaki bu bağlamı, dördüncü bölümde daha yakından ele alacağız.

Almanca, tarih, toplum bilgisi ve hatta Latince kitapları, otoriter erdem kataloglarıyla da doludur.

Ortaöğretimin ilk sınıfları için hazırlanan "Temel Latince" kitabı, her türden ahlaki desteklerle doludur. "Herkül Yolağzında" başlığını taşıyan ve Herkül'ün erdemle kötülük arasında bir seçim yapmak zorunda olduğunu anlatan hikâye, bu noktada tipik bir örnektir. Erdem Tanrıçası, ona şu sözlerle seslenmektedir: "Tanrılar, iyi ve güzel olanı yalnızca çalışkan ve yararlı insanlara ayırmışlardır. Tanrılara dua et! Vatanını sev!" O zaman Herkül, müteşekkir bir ifadeyle tanrıçanın ellerine sarılır...

57 Daha ayrıntılı açıklamalar için bkz. Nitzschke, aynı yer.

Mülkiyet Ahlakı:

Bu konuya derinlemesine girmek boşuna olacak. Okulda birisi birşey çaldığı zaman, nelerin olduğunu gayet iyi biliriz. Burada da yine ahlakla acımasızlık arasındaki bağlantının yasası geçerlidir. Hırsızlık yapan kişi, bunun kefaretini, kovuşturma, sorguya çekme ve cezalandırmadan oluşan korkutucu silsileyle ödemekle kalmaz sadece; uzun süre okulda, hırsız diye de damgalanır ve öğrenci topluluğunun dışına itilir, yani "aforoz edilir".

b) Düşünce Yasakları ve Uygarlaşmış İrrasyonellik

Bir lise öğrencisi, "Demokrasimizde İnsanın Hangi Özgürlükleri Vardır ve Bunların Sınırı Nedir?" konulu bir kompozisyon yazar da, birtakım psişik zorlamalardan söz ederse, öğretmen, kâğıdına "Konu yanlış anlaşılmış" notunu düşecek ve "zayıf" verecektir. Çünkü, öğrenci yazısında, irrasyonel bir ahlak ve tarihe aykırı (anakronik) egemenlik ilişkileri sonucu, bireyin söz konusu zorlamaların esiri olduğunu belirtmektedir.

Biberach kentinde "Venceremos" başlıklı ilerici öğrenci gazetesi, cinsel baskının psikoanalitik incelemesini basarsa, o gazete de yasaklanacak ve sorumlulardan "ahlak dışı yayın" gerekçesiyle hesap sorulacaktır.

Mannheim'daki Kurpfalz Lisesi'nde bir öğrenci, komünist düşünceyi benimsediğini açıklarsa, öğretmen Bay Knipp gelecek ve çocuğun başına eliyle on kadar darbe indirecektir. Başka bir öğretmen de, olağanüstü hal yasalarının ikinci kez görüşülmesi nedeniyle eyleme geçen öğrencilerin boykotunu desteklerse, disiplin kovuşturmasına uğrayacaktır.

Bir öğrenci, kalkar da marksizmin çok yüzeysel olarak ele alınışına karşı çıkarsa, adı komüniste çıkacaktır. Yeni ve eleştirici görüşler, "Şimdi de okullara bulaşmış olan SDS basilleri"nden başka bir şey değildir. (SDS: Altmışlı yıllarda aktif olan Sosyalist Alman Öğrenci Birliği —Ç.N.)

Bu örnekler, açıktan açığa ve gaddarca uygulanan dolaysız

düşünce yasaklarını gösteriyor. Buna karşılık, söz konusu yasakların çoğu böylesine açık değildir, ancak dolaylı yollardan ortaya çıkar. Örneğin, mantık kompozisyonları denilen yazıların nasıl kaleme alındığını düşünelim: Belli bir tezle yazıya başlanır; bu tez, öylesine aşırı formüle edilir ki, daha baştan inandırıcılığı yokolmuştur. Sonra onun karşısına, yine aşırı ve aptalca bir antitez konur ve bir "sentez" oluşturulur. Bu, "diyalektik model"e göre söz konusu yazıların çoğunda uygulanan gerçekliği bulmanın alışılagelmiş yoludur. Aslında, gerçekliğin nerede olduğu daha başından bellidir: Gerçeklik ortadadır. Kendi başına sahip olduğu sahte vasfını bir yana bırakırsak, bu yöntem tipik bir düşünme direktifi (yani, başka düşünce tarzları karşısında düşünme yasağı demektir bu) içermektedir. Gerçekliğin, ortada bir yerde bulunduğu ilkesi savunulmaktadır. Herhangi bir gerçekliğin, örneğin politik gerçekliğin, en aşırı uçta da bulunabileceği, rahatlıkla göz ardı edilmektedir. Tarih ve toplumsal politika alanında tek yanlı ve kısmen baştan aşağı yanlış bilgiler, bunun dışında psikoloji ve ekonomi gibi çok önemli alanlara hiç girilmemesi, eleştirici düşüncenin kesinlikle doğmaması için, gereğinden fazlasını yerine getirmektedir. Tabii ki, "eleştiri"ye izin verilmekte, hatta böyle bir durum hoşa gitmektedir — ama yalnızca, okulun izin verdiği çerçeve içinde!

Okul, insan varlığını irrasyonel olanda arayan ve ilan eden bir ideolojiye hâlâ sıkı sıkıya bağlıdır. Klett'in tarih kitabından verdiğimiz örneği hatırlayalım. Bu, eleştirici analizin yerine önceden hazırlanmış dünya görüşünü koyan, düşünmenin yerine inanmayı ve hissetmeyi, ayrıntıları göz önüne alınmış gerçeğin yerine klişeleri ve biçimsellikleri tercih eden bir ideolojidir.

Okuldaki eğitimde din, eskiden olduğu gibi yine önemli bir faktördür. Ekonomi çevrelerinden (örneğin Walter Raymond Vakfı'ndan) yayınlanan yazılarda, durmadan okuldaki ahlaki ve dini eğitimin zorunluluğu vurgulanmaktadır.

Burada bir de, Götz Brief'in sözlerini hatırlayalım: "... Kurtu-

luş, yalnızca mekân ve zamanda aranırsa, toplum, kişi olarak insan onurunun kazandığı saygınlığın altında kalacaktır..." Toplumumuzda dinin taşıdığı nesnel anlam, bu sözlerde kendini açığa vurmaktadır: İnsanlar, kurtuluşu mekânda ve zamanda, yani bu dünyada aramamalıdır. Çünkü, toplumsal ilişkiler nedeniyle onu burada bulamayacaklardır. Burada mekân fabrikadır, zaman da çalışma saatidir. İnsanlar, öteki dünyadaki kurtuluşa inanarak, bu dünyadakinin yerini tutacak bir yedek kurtuluşa kavuşmalıdırlar. Öğrenci, din dersinde, öteki dünyadaki yedek kurtuluşa inanarak bu dünyanın kötülüklerine daha kolay katlanmaya hazırlanmaktadır.

Din, irrasyonel değerler ve tasarımlar, mutsuz ve can sıkıcı bir hayatın sonucu olan derin memnuniyetsizliği uyuşturmaya yaramaktadır. Bunlar, gerçekliği çekilir hale getirmeli ve böylece, aslında dayanılmaz olan durumların ayakta kalmasını sağlamalıdır.

Bizim bütün Batı kültürümüz ve coşkuyla yüceltilen okul eğitimi, bu yollarla, baskının ve sömürünün yerleşmesi ve üstlerinin örtülmesi için son derece etkili birer araç işlevi görmektedir. Herbert Marcuse, "olumlayan kültür" derken, işte tam da bunu kastetmektedir. Şöyle tanımlıyor Marcuse bu kültürü:

"Olumlayan kültürden, burjuva çağının kültürü anlaşılmalıdır; bu kültür, kendi gelişmesi içinde, zihinsel-ruhsal dünyayı başına buyruk bir değer alemi olarak uygarlıktan ayırmış ve onun üstüne çıkarmıştır. Onun belirleyici karakteri, genel anlamda yükümlü kılan, mutlaka olumlanması gereken, daha iyi ve daha değerli oluşunu sonsuza kadar sürdüren bir dünya tezini savunmasıdır. Günlük varoluş mücadelesinin gerçek dünyasından farklı bir dünyadır bu. Ancak bu dünyayı, her birey 'içinden', hiçbir gerçekliği değiştirmeksizin, kendisi için gerçek kılabilir... Yalıtılmış bireyin sıkıntısına bu dünya, genel insaniyetle, bedeni

sefalete ruhun güzelliğiyle, dıştaki uşaklığa içsel özgürlükle, insafsız egoizme de görevin erdem alemiyle cevap verir."[58]

c) Otoriter Yapı (Egemenlik İlişkileri)

Okulun otoriter yapısı, müdür, öğretmenler ve öğrencilerden oluşan hiyerarşide, okul yönetmeliklerinde ve eğitim bakanlığının genelgelerinde, kendini dışarıdan o kadar belirgin bir halde göstermektedir ki, bunu ayrıca anlatmaya gerek yoktur. Burada daha önemli olan, öğretmenlerle öğrenciler arasındaki günlük ilişkilerin otoriter yapısıdır. Bir lise öğretmeninin, kendi pedagojik davranışıyla ilgili olarak anlattıkları, konumuza canlı bir örnek sağlıyor:

Bu öğretmenin dersinde, dördüncü sınıf öğrencisi bir kız diğerine bir mektup yazmaktadır. Öğretmen, kız öğrenciyi bu sırada yasaklar ve mektubu alıp gelmesini söyler. Ancak (diğer öğretmenlerin yaptığının tersine, bu noktayı da öğretmen vurguluyor), mektubu okumak amacıyla öğrencinin elinden almaz; onun yerine, kendisine, mektubu çöp kutusuna atmasını söyler.

Öğretmenin dediğine göre, bu, ceza vermeyen ve otoriter olmayan bir hocanın davranışı için örnek olmalıymış. Ne var ki, burada unutulan, kız öğrencinin psişik halidir. Kızın, öğretmenin yanına giderken duyduğu korkuyu ve kağıt sepetine yöneldiğinde duyduğu rahatlamayı zihnimizde canlandırmaya çalışalım; öğretmenin bütün bu olay sırasında, öğrencinin psişik hali üzerinde topyekûn bir tasarruf zoru uyguladığını anlayacağız.

Okullardaki sistem, işte öğretmenin öğrenciler üzerindeki bu tasarruf zorunu, herhangi bir ciddi demokratik denetleme olmaksızın kurumlaştırmıştır. Öğrencinin ne yapması gerektiğini öğretmenin belirlemesi gayet "tabii"dir; Hiçbir zaman bunun tersi olmaz. Övgüde bulunan, azarlayan, not veren ve geleceği hakkında olduğu kadar, öğrencinin şimdiki iyiliği hakkında belirleyici kararları veren hep öğretmendir. Öğretmen, belki kendisine

58 H. Marcuse: Kultur und Gesellschaft. Frankfurt 1965.

kapının açılmasını bile beklemektedir. Aynısını bir öğrenciye yapma fikri, ona son derece saçma gelecektir. Öğretmen, öğrencilerinin karakter özellikleri hakkında fikir yürütür; ancak, bir öğrenci aynısını kendisi hakkında yapsa, gerçekten fena halde bozulacaktır. Bir öğrencinin, derste, öğretmen hakkında açıktan açığa ve yüksek sesle alaylı bir nükte yaptığını düşünelim, neler olmaz ki o zaman! Ama aynısını öğretmen yapabilir ve bu sırada öğrencilerin attığı kahkahalardan da hoşlanabilir. Hangi öğrencilerin? Sınıf arkadaşlarından birinin öğretmen hakkında patlattığı alaylı şakadan şoke olmuş aynı öğrencilerin!

Uyruk ruhu, burada kendini en ince biçimiyle göstermektedir: Çoktan içselleştirilmiş olan teslimiyet, "gayet doğal" olduğu için, artık teslimiyet olarak (yani, kölelik olarak) fark edilmez ve algılanmaz. Sürtüşmelerden uzak ve "demokratik" havada işleyebilmek için, kapitalist egemenlik sisteminin ihtiyaç duyduğu uyruk ruhu işte tam olarak budur: Sohbet ettiği için, Müdür Bey'i sevimli bulan uyruk ruhu; üst sınıflara sigara içme izni verildiği için, bir okulu "liberal" bulan uyruk ruhu (ki, ona armağan edilen özgürlük alanının sınırları üzerinde hiçbir denetleme hakkı olmadığını görmez bu ruh); kendisine yüklenmiş görevlerin her hafifletilişini, hak edilmemiş bir armağan gibi karşılayan uyruk ruhu.

Okul, çocuğun zorlama olmadan hiçbir başarı göstermeyeceğini ileri sürerek kendi otoriter karakterini haklı çıkarmak ister. Anlaşılan, otoriter eğitim anlayışının hiçbir ampirik gerçekle sarsılmayan, bükülmez bir temel ilkesi burada söz konusudur. Bu ilkenin ne kadar yanlış olduğunu, aşağıdaki iki örnek gösteriyor:

Amerika'da bazı çocuk yuvası denemeleri vardır; burada çocuklar, Skinner yöntemine göre (uygulamalı öğrenme teorisi), en küçük bir zorlamaya tabi tutulmadan okumayı ve yazmayı öğrenmişler, ayrıca kendi (çocuk yuvası) gazetelerini çıkarmışlardır.

İngilizlerin Summerhill'le yaptığı okul denemesinde de çocuklar, her türlü zordan uzak tutulmuştur. Öğretim programı ve dersler, yalnızca öğretmenler için bağlayıcı olmuş, karne ve not gibi belgeler kaldırılmıştır. Okuldaki düzen de bizzat öğrenciler tarafından belirlenmiştir. Ve bu okul işlemiştir. Üniversiteye devam etmek isteyen öğrenciler, normal yaşlarında giriş sınavlarını vermişler ve bilinen okullardan gelen öğrenciler kadar da başarılı olmuşlardır.[59]

d) Rekabet ve Başarı İlkesi

Öğrencinin başarısını değerlendirmede mutlak bir ölçüt yoktur. Ölçüt olarak, çoğu kez sınıf ortalaması alınır. Yani, bir öğrencinin başarısının değerlendirilmesi, diğer öğrencilerin başarılarına bağımlıdır. Dolayısıyla, ister spor dersinde, isterse sanat ya da matematik dersinde olsun, öğrenciler birbirlerinin kazandığı başarıyı kıskanırlar. Birbirleriyle gizli ya da açık bir rekabet mücadelesi içindedirler. Bu mücadele, okuldaki prim sistemiyle daha da kızıştırılır. İyi notlar, öğretmenlerin yakınlığı, "övgüler"in ve "ödüller"in bitirme törenlerinde herkesin gözü önünde dağıtılması, okuldaki primlerdir.

Bu sırada, öğrenci, başarının kendi başına bir değer olduğunu ve karşılıklı rekabet mücadelesinde kazanmak için bir araç olduğunu öğrenir. Rekabet durumu, kendi başına başarıyı (bu başarının içeriğinden tamamen bağımsız olarak) diğerlerinin karşısında galip gelmek ve bir iç güven duyabilmek için bir şart haline getirmektedir. Buna göre, hiçbir anlam taşımadığı ortada olsa bile, okulda sağlanan başarının bir değeri olmaktadır. Örneğin, bir aşk şiirinin ezbere okunması, ya da Tuna Nehri'nin sol yan kollarının ezbere bilinmesi, bu tür başarılardır. Başarının içeriğinden böylesine çözülmesi, daha sonra meslek hayatında, anlamsızlığı ve gereksizliği açık olan işlerin yapılması için, belirleyici bir şarttır.

59 A.S. Neill: Antiotoriter Eğitimin Teori ve Pratiği-Summerhill Örneği.

Okul ve Korku:

Okulun, şimdiye kadar anlatılan korku üretici faktörlerin tümünü gerçekten ne dereceye kadar içerdiğini gösterdik. Bu faktörlerin (yani, ahlak, irrasyonellik, otorite ve rekabet ilkesinin) ne suretle korku doğurduğunu da, geçen bölümlerde gördük. Bunları, burada tekrar etmeyelim. Kısaca söylemek gerekirse, okul, korkunun üretildiği bir kurumdur: Çünkü, okul, çocuğun anababa evindeki korku uyandırıcı psikolojik durumlarını tekrarlar, böylece, çocuğun otorite korkusunu devam ettirir ve beton kalıplara döker.

Öğrenci terden ıslanmış avuçlarıyla kara tahtanın yanında durduğu zaman, titreyen bir sesle İngilizce bir metni okulduğu zaman, yazılı sınavdan önce iştahının kesildiği zaman, sabahları uyandığında rahatsız edici bir vicdan duygusuna kapıldığı zaman, tatilin son günlerinde okulu düşünüp de içini hoş olmayan bir huzursuzluk ve depresyon doldurduğu zaman, öğretmen çağırdığında nabzının hızlandığı zaman, bu korku kendini gösterir.

e) Okul ve Ekonomi

Okulla ilgili bölüme başlarken, bu kurumun, toplumla uyum sağlayacak insanlar yetiştirme görevini üstlendiğini ileri sürmüştük. Şimdi görüyoruz ki, okul bu görevi gerçekten yerine getiriyor. Ama muhakkak bazı okurlar, okula bu görevi kimin verdiğini ya da bu görevin yerine getirilmesi için kimin çaba harcadığını soracaklardır. Bu, aslında pek doğru sorulmuş bir soru değildir. Mekanik bir toplum imajının ürünüdür: Bir yanda iktidar sahipleri, öte yanda ezilenler; ve iktidar sahipleri, komplocu bir çete gibi, bütün ipleri ellerinde tutuyor, her şeyi planlıyor ve iktidarını ve servetini güvence altına almak için her şeyi yapıyor. Bu tür bilinçli bir hedef alma ve planlamanın, marksist toplum teorisiyle pek bir ilgisi yoktur. Planlanmış ya da planlanmamış, kapitalizmde okul, kapitalist toplumun ekonomik bağıntılarında kurallaşmış insan ilişkilerinin nesnel ifadesidir. El-

bette, bu kurallaşma, bugünden yarına olmamış, uzun tarihi gelişmeler içinde gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler sırasında, toplumsal üstyapı ve insanın ruhsal hayatı, ekonomik ilişkilerle durmadan uyum sağlamıştır. Ekonomik temel, toplumsal üstyapı ve insanın ruhsal hayatı arasındaki diyalektik bağlam, hiç de öyle sır dolu ve açıklanması mümkün olmayan bir şey değildir. Bu bağlam içinde olan her türlü etkileme tarzı, iki organ arasındaki her türlü bağlantı, somut ve esasta ampirik olarak gözden geçirilecek biçimde gerçekleşir. Bu nedenle, ekonomik çıkarları okula ileten somut dağıtım anahtarlarının nerelerde olduğunu sormak, son derece haklı bir sorudur. Ne var ki, bu soruyla, okul ve ekonomi arasındaki genel bağlamın yalnızca küçük ve teorik açıdan görece bir önemsizlik taşıyan bölümüne parmak basılmaktadır. Endüstrinin çıkarlarının, okulu fiilen etkilemesi için hangi birliklerin, kişilerin ve kurulların çaba harcadığını kanıtlamak çok zordur; birçok olay kulislerin arkasında cereyan etmekte ve kamuoyunun bundan haberi olmamaktadır. Friedhelm Nyssen, "Kapitalizmde Okul" adlı kitabında, bu konuda bazı incelemeler yapıyor.[60] Gerçi kendisi burada, aşağı yukarı bilinen noktaların sistematize edilmesinden fazla bir şey yapmıyor; ancak, bu arada verdiği somut bilgiler, okulla ekonomi çevreleri arasındaki işbirliği gerçeğini belgelemektedir.

Nyssen'e göre, ekonominin okula olan etkisi, ekonominin çıkardığı "pedagojik" yayınlar ve kişisel ilişkiler üzerinden gerçekleşmektedir. Kişisel bağlantılar, işbirliğinin aşağıdaki biçimlerine yolaçmıştır:[61]

Okul-ekonomi çalışma çevreleri.

Öğretmenler ve öğrencilerle işyeri sondajları

Gelecekteki öğretmenler için endüstri kursları.

Öğretmenler için işyeri kursları.

60 F. Nyssen: Schule im Kapitalismus. (1969)
61 Walter Raymond Vakfı'nın yayınları. (1965)

Öğretmen eğitimi-ekonomi çalışma çevreleri.

Öğrenciler için işyeri kursları.

Josef Spieler de, kitabının "Çalışma ve Araştırma Çevreleri, Okul/Ekonomi Seminerleri" başlıklı bölümünde, okulla ekonomi kesimi arasındaki bağlantılara katılan kurumları sıralamaktadır.[62] Aşağıda görüldüğü gibi, bu kurumlar işveren örgütlenmeleridir:

Walter Raymond Vakfı

Alman Endüstri Enstitüsü

Merkezi İşveren Dernekleri Federal Birliği

Alman Ulusal İktisat Topluluğu

a) İktisadi Kadro Akademisi

b) Öğretmenler İçin İktisat Akademisi,
Bad Harzburg

c) Yaygın Öğretim Akademisi,
Bad Harzburg
Ettling Çevresi

Baden-Württemberg Odaları ve Dernekleri Gençlik ve Öğretim Komisyonu

Aşağı Saksonya Endüstri ve Ticaret Odaları Birliği, Schleswig-Holstein Eyaleti Endüstri ve Ticaret Odaları Birliği, Hamburg Ticaret Odası ve Bremen Ticaret Odası Öğretim ve Uzman Yetiştirme Topluluğu.

"Alman İşveren Dernekleri Federal Birliği'nin Yıllık Raporu - 1968" den alınan ayrıbasımda, bu noktaya yüzeysel olarak değinilse bile, konumuz açısından anlamlı ve yararlı bilgiler vardır. "Sosyal-politika Açısından Gençlik ve Öğretim Çalışması" başlıklı bu yazıda şu satırlar yer alıyor:

"Tüm eğitim sistemimiz içerisinde ekonominin öğretime sağladığı randımanın kapsamı ve önemi, raporun ele aldığı zaman

62 J. Spieler: Wirtschaft und Schule. (1966)

diliminde, gelişen bir ilgi bulmuştur. Bir öğretim yeri olarak işyerinin boyutları ve çok yanlılığı, yalnız devlet tarafından değil, toplumumuzun eğitim politikası sorunlarıyla uğraşan diğer kurum ve grupları tarafından da, artan bir dikkatle göz önüne alınmaktadır. Federal birliğin ve ona üye derneklerin gösterdikleri çabaların, son yıllarda ... hatırı sayılır bir başarı kazandığı, bu noktada ortaya çıkmaktadır."

Aynı ayrıbasımdan alınan başka bir bölüm, bu çabaların yöntemi hakkında bilgi veriyor:

"1967 yılının sonunda bitirilen, öğretim ve ekonomide sesli-görüntülü alıştırmalar dizisi'nin ikinci konusu, 'Yerlerinizetamam-haydi! Rekabet neden zorunludur?' başlığını taşımaktadır. Bu program, raporun kapsadığı dilim içerisinde yalnız işyerlerinde ve birliklerde değil, okullarda ve gençlere ve yetişkinlere yönelik diğer eğitim kurumlarında da, büyük bir ilgi toplamıştır. Böylece, gençlik ve öğretim komisyonuyla onun 'öğretim ve ekonomide sesli-görüntülü alıştırma' çalışma grubunun beklentileri, memnuniyet verici biçimde haklı çıkmıştır. Bu ikinci sesli-görüntülü çalışmayla da, ekonomik ve sosyal bilgiler alanında enformasyon sağlanması için (ki, adı geçen programda, ekonomimizdeki rekabet ilkesinin sorunları ele alınmıştır) yine etkili bir optik ve akustik yardım gerçekleştirilebilmiştir."

Endüstri, kendisinin, okulun üstüne aldığı görevleri "doğru olarak" yerine getirip getiremeyeceğine bağımlı olduğunu çok iyi bilmektedir. Örneğin, Walter Raymond Vakfı'nın yayınları arasında bulunan "Ekonomi ve Okul" da (beşinci cilt), bu konuda şöyle yazılmaktadır:

"Girişimci, yani ekonomi, görevlerini yerine getirirken, eğitim sisteminin gelecekte kendisinin mesai arkadaşı ve yurttaşı olacak genç nesle sağladığı bilgilere, yeteneklere ve becerilere, düzenle ilgili görüşlere ve davranış ilkelerine (!) bağımlıdır. Gençlerin hayatlarını kendi başlarına yönlendirebilmeleri için hazırlanmasında, okul, özel bir sorumluluk taşımaktadır: Okul, öğrencileri,

meslek hayatlarında varolmaları için gerekli çalışma ve yaşama teknikleriyle ve temel bilgilerle donatmak göreviyle karşı karşıyadır; gençlerin işyerlerindeki mesleki eğitimi, onların okulda edindikleri temel bilgilerin üstüne kurulabilir. Okul, genç insanları, toplumda ve devlette birlikte çalışmaya ve birlikte davranmaya, sorumluluklara hazır olmaya ve kurulmuş düzen içinde (kimin tarafından kurulmuş?) özgürce işbirliği yapmaya eğitmekle yükümlü ve yetkilidir. Bu eğitim ve öğretim çabasına, kilisenin ve gençlik örgütlerinin yanı sıra, öncelikle ailenin katkısı bulunmaktadır."

Eğitim ve öğretimin bütün alanlarını, ekonominin çıkarlarına göre (bunlar, sonuç olarak büyük konsernlerin kâr çıkarlarıdır) yönlendirme eğilimi apaçık ilan edilmektedir. Bu alanlara tabii ki, kilise de dahil oluyor.

5. Çocukta Korkunun Kilise Aracılığıyla Yeniden Üretilmesi

Daha önce alıntı yaparken kullandığımız ayrıbasımda yer alan son bölüm olan "Kilise/Ekonomi"de şunlar yazılı:

"Geçtiğimiz yıllarda, eyaletlerdeki derneklerin eğitim bölümlerini yönetenlerle yapılan merkezi görüşmelerde ve kilisenin merkezi büroları ve eğitim kuruluşlarıyla olan temaslarda, kiliseyle ekonomi arasındaki işbirliğinin uygun düşen ağırlık noktaları, federal birliğin eğitim dairesi tarafından saptanmıştır. Şimdi, bunların ışığında tutarlı ve sürekli olarak genişleyen bu tür bir işbirliği; öncelikle eyaletlerde gerçekleşmektedir.

Geçen yıl, federal birliğin hazırlıkları, özellikle 5 ile 8 Eylül 1968 günleri arasında Essen'de düzenlenen bu yılki katolikler toplantısının biçimlendirilmesi üzerinde yoğunlaştı. Bu sırada, 'Öğretim Aracılığıyla Yükselme' konulu konuşma, hazırlıkların ön planında yer almıştı.

Ruhbandan olmayan katolik örgütleriyle, ekonomik ve sosyal politikayla ilgili merkezi seminerler düzenlenmiştir; bunlar, daha sonra eyaletlerde düzenlenecek benzeri seminerler açısından, gelecekteki çalışmalar için önem taşımaktadırlar.

Protestan kilisesi ve onun kuruluşlarıyla sağlanan çeşitli merkezi ilişkilere de burada değinmek gerekiyor. Almanya'daki İşçi Sorunları İçin Protestan Eylem Topluluğu'nun Nürnberg'te toplanan bu yılki genel kuruluna aktif olarak katılınmıştır. Ayrıca, bütün federal eyaletlerde sosyal çalışma yapan Protestan kilisesinin ileri gelen temsilcileriyle, planlanan bir kolokyum için hazırlık görüşmelerinin yapılmış olduğuna da burada değinmek gerekiyor. Yüksek öğrenim ve ekonomi arasında, başka bir yerde adı geçen işbirliği çerçevesinde, Protestan öğrenci rahiplerinin bu yılki konferansına —gerek konuşmacılar göndererek, gerekse de çalışma malzemesi sağlayarak— aktif biçimde katılma gerçekleştirilmiştir."

İki farklı toplumsal alan arasındaki işbirliği için, bu alanlarda personel bakımından sağlanan iç içelik de gayet anlamlıdır. Nitekim, Alman katoliklerinin merkez komitesinde, ekonominin parası bol patronları oturmaktadır. Deutsche Bank'ın yönetim kurulunda uzun yıllardır başkanlık yapan ve çeşitli yerlerde denetim kurulu başkanı olan Federal Almanya'nın en güçlü ekonomi menajeri Hermann Josef Abs, bu patronlardan biridir.

Kilisenin kapitalizmde önemli bir ideolojik işlev taşıdığı, birçok kez söylenmiştir. Korkuyla özel bir bağlantı içinde bulundukları için, bu ideolojinin dört unsurunun burada bir kez daha belirtilmesi gerekiyor:

Birinci: Varoluşun, "çıplak mekânla çıplak zamanın ötesinde"ki alanlara genişletilmesi ve bununla bağlantılı olan irrasyonellik. İkincisi: "Mevcut olmayan bir şeyle kurulmuş bağ" ve bununla ilişkili olarak kendi acizliğini duyma. Üçüncüsü: Toplumsal zorun mutlak ve tanrısal bir yargı zoru halinde ilahileştirilmesi ve buna bağlı olarak infantil otorite korkusunun "Tanrı korkusu"na yüceltilmesi. Dördüncüsü: Kilisenin cinsellik düşmanlığı. Ve buna bağlı olarak, hayatta yedek teselliye muhtaç zavallı ruhların üretilmesi.

Toplumumuzun cinsellik düşmanlığını, kilisenin belirlediği

aydınlatma broşürlerindekinden daha coşkulu ve aynı zamanda daha insafsızca başka hiçbir yerde göremeyiz. Cinsellik konusunda bugün yapılan bilgilendirme yayınları içinde, kiliselerin dağıttıkları broşürler, milyonları bulan baskılarıyla en ön sıradadır. Cizvit rahibi Pereira'nın "Bize gerçekliği kim söyler?" başlıklı aydınlatma alfabesindeki, "İffetlilik Duası" buna bir örnektir.

"Yüce Tanrım, sen beni kendi tasvirine göre yarattın. Yetenekleriyle ruhum, güçleri ve güdüleriyle vücudum — hepsi senin armağınındır. Cinsel gücüm karşısında duyduğum huşu hiç kaybolmasın! O, büyük bir amaç için belirlenmiştir, bunu biliyorum; onu kötüye kullanamam. Ama, tam da bu yıllarda üzerime gelen çatışmaları çok iyi biliyorsun. Her zaman galip gelmem için bana güç ver; ve karanlık bir saatte zayıflık gösterirsem, — beni kendine yönelt! Biliyorsun, kötü olmak istemiyorum, senin çocuğun kalmak istiyorum."

Bu dua, bir cinayettir. Bununla, cinsel olgunluğa erişmekte olan milyonlarca gencin başına getirilen felaketi düşünelim. Sonradan onları yiyip bitirecek ve gerçekten hasta edecek mastürbasyon korkuları, burada ortaya çıkmaktadır. Ağır suçluluk duyguları ve evhama dayalı endişeler, burada belirmektedir. Ve yine burada, daha sonraki cinsel rahatsızlıkların temeli atılmaktadır. Kilisenin cinsel ahlakıyla psişik sefalet arasındaki bu bağlantıyı sonuna kadar anlamışsak, sosyalist psikoterapist ve politikacı Wilhelm Reich'ın, neden büyük bir öfkeyle kiliseye karşı ateş püskürdüğünü de anlayabiliriz:

"İnsan toplumu bugün, dini böylesine beceri ve şaşaayla kullanmasını bilen papazlarla banka prensleri tarafından yönetilmese; cinsellik bilimi sermayenin hizmetinde olmasa; bu bilim, deneyimlerini, doğru ve tutarlı olarak toplumun eleştirilmesinde kullansa, o zaman, gayet tabii olan bir sonuca varılacaktır: Maddi bakımdan sömürülenler üzerindeki doğrudan ve gerici etkisi bir yana, kilise, gençliğin cinsel hayatına yaptığı etki nedeniyle sınıflı devletin sağlığa en zararlı kurumlarından biridir; neden oldukları

felaketi genellikle çok iyi bilen bazı kimseler, anlatılması mümkün olmayan cürümlerini cezasızca işleyebilmekle kalmıyorlar, hatta buna karşılık, kendilerine gayet iyi ücretler de ödeniyor. Bu insanlar için, hiçbir ceza yeterince ağır değildir."[63]

Çizilen manzarayı tamamlamak için, şimdi, çocuğun korkusunun meslek hayatında yeniden üretilmesinin ele alınmasına sıra geldi. Ancak, daha önce söylediklerimizi burada tekrar etmekten ileri gitmeyeceğimiz için, bunu artık gerekli görmüyorum.[64] İkinci bölümde incelediğimiz bütün toplumsal korku faktörleri, meslek sisteminin tümüne ve her türlü mesleki faaliyete damgasını vurmuştur; bu, başından beri bellidir. Ne var ki, birey, aile, okul ve uzmanlık denilen eğitim değirmenlerinden geçtikten sonra, korkuyu işleyen ve yeniden üreten mekanizmalar öylesine törpülenip incelmiştir ki, kişi, onları artık bilinçli olarak yaşayamaz. En anlamsız çalışmaya bile bir haklılık kazandıran ve insanın kendini bireysel kavrayışından nevrotik korkuyu çoktan çıkarmış olan ideoloji, şimdi kesin olarak hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Baskı, artık baskı olarak algılanmamaktadır, sistem işlemektedir. Nevrotik çocuklar olarak yetişkinler, her türlü uyuma hazırdır.

6. Sonuç: Yabancı Güçlerin Belirlediği İnsan

Egemenlik ilişkileri, meta ilişkileri, rekabet ve başarı ilkesiyle kapitalist toplumun sakatlanmış insanı; azınlığın özel kâr çıkarları uğruna, bireyselliğini ve özerkliğini terk etmek zorunda kalan insan; yabancı güçlerin eline terk edilmiş ve korkudan zaman zaman fenalaşan insan. İşte bu tamamen yabancılaşmış insan,

---

63 W. Reich. Gençliğin Cinsel Mücadelesi.

64 İş yerindeki psikolojik sorunsal açısından, bir mesleki ve sınıfsal ayırım yapmak, muhakkak ki gerekmektedir. Ancak, işyerinin psikolojik bakımdan çok az araştırılmış olması, bunun şimdilik yapılamayacağını gösteriyor. Ayrıca, bu noktada toplumsal sınıfa özgü ayrıntılı açıklamalar yapabilmek için gerekli olan kavram cihazını, psikoloji henüz geliştirmemiştir. İdealist tarzına uygun olarak burjuva psikolojisi ve psikoanalizi, zaten emek olgusundan pek anlamamaktadır.

sefaletini çocuklarında yeniden üretecektir. Bu çocuklar, küçük aile yapısının ve ahlakının içine doğmakta, toplumu önce, kudretli anababasında yaşamaktadırlar; ama, bu anababanın sefaletinden hiç haberleri yoktur. İçsel olarak, bu anababa zorundan hiçbir zaman kurtulamayacaklardır. Eğitimde, stajda ve meslekte beliren otoriter yapılar, çocukları, çocukluk rollerinde kıskıvrak bağlı tutmaktadır. Onlar için, her türlü toplumsal kurumda, anababanın zoru ve karşı konulamayacak kadar güçlü yargıç mercilerinin tehditleri yaşamaktadır. Kısmen üstbende içselleştirilmiş, kısmen de dış otoriteler aracılığıyla temsil edilen bu yargı mercii, çocuklar için, bütün hayatlarının yabancı ilgi noktası durumuna gelir. Davranış ve düşüncelerini, kendileri tarafından belirlenmeyen, kendilerine, söz konusu yargı mercii tarafından zorla benimsetilen esaslara göre ayarlarlar. Kendi kararlarıyla bu esasları tanımamak ya da yeniden ve özerk olarak kabul etmek amacıyla, onlarla kendileri arasına içlerinden bir mesafe koyacak durumda değildirler. Hayatlarındaki düzenleme ve kuralları, asla bilinçli olarak benimsememişler; zorun baskısı altında otomatik olarak, körü körüne ve bilinçdışı yolla, çoğunlukla da, çocukluğun ilk dönemlerindeki içselleştirmeler biçiminde kendilerine mal etmişlerdir. Onlar adına bağlayıcı kararlar alan, her zaman başkaları olduğu için, onların özgürce karar vermelerine de gerek yoktur. Anababa, Tanrı, okul düzeni, ceza yasası ve firma gibi yabancı güçler, ahlaki ve entellektüel kararlarını, sorumluluklarını ve özgürlüklerini ellerinden almıştır. Sorumluluk ve ahlak, hayatlarında daha önceden belirlenmiş esaslara ve görüşlere boyun eğerek uymak biçiminde dumura uğramış, belli kuralların doğru olarak yerine getirilmesi halinde körelmiştir.

Yabancı güçlerin belirlediği bir hayatın kendisine esas aldığı normlar, dış zor aracılığıyla içselleştirilmiştir. Kaynağında zaten yabancı olan bu normlarda, yalnızca katı kurallar ve ahlak yasaları söz konusu değildir; burada çoğu kez de, bir hayli inceltilmiş ve belki hiç dile getirilmemiş direktifler bulunmaktadır. Bunlar,

doğa, aşk, acı, sanat, vs. gibi şeylerle bireysel davranış arasındaki ilişkiyi belirler. Yani, yabancının belirleyici gücü, insani "içselliğin" derin alanlarına kadar uzanmaktadır. Yabancı güçlerin belirlediği insan, kendisine, herhangi bir otoritenin (belki bir sanat kitabının) "güzel" ya da "iyi" diye içselleştirmediği estetik örneklere rastlamadığı zaman, bir tabloyu bile kolay kolay güzel bulamayacaktır. Bu insan, otoritelerin gücüyle içselleştirilmiş tasarım ve imajlarına uymadığı zaman, hiçbir insanı sevemeyecektir.

Yabancı güçlerin belirlediği insanın, konumuz açısından en önemli belirtisi, başkalarının kendisi hakkında verdiği karara olan bağımlılığıdır. Çok yukarılarda bulunan herhangi bir merci (tanrı, kayzer, bir idol vs.), geri kalan bütün yabancılaşmaları hiçe sayan bir yabancılaşma bağı yoksa, bu insan başkalarının "kendisi hakkında ne düşünebileceğine" son derece bağımlıdır. Başka insanların bakışları ve düşünceleri, hayatının belirleyici bir parçası olmuştur. Örnekler: Ağız kokusu gibi bir derdi vardır insanın ve bu yüzden başkalarıyla konuşmaya cesaret edemez (Böyle bir durumu, basitçe, "karşısındakine saygı" diye rasyonalize edemeyiz!). Güzel bir elbise satın alınmıştır ve daha giymeden, başkalarının hayran bakışlarının zevki çıkarılır. İnsanın özel bir cinsel isteği olur, ama, eşinin kızmasından korkarak bu isteği bastırır. Bir toplantıda, birden arka taraflarda oturan bir kızın kendisine baktığını farkeder: İnsanın hareketleri, başının duruşu, kalemi ya da kâğıdı tutuşu, bütün bunlar, hemen kadın bakışları önünde, korkan ve narsist temsillere dönüşür.

Bütün bu örneklerde, normal olarak, özel bir durum gözümüze çarpmayacaktır; ve her zaman da, duruma uyan açıklamalarımız hazırdır. Ama, kendimizi daha yakından gözlemlediğimizde, aslında böyle durumlarda ne kadar zor altında ve bağımlı olduğumuzu fark edeceğiz. Bütün bu örnekler, ileride "Ben-Kaybı" konusunda anlatılacak durumların çekirdeklerini de içermektedir: Duymak, düşünmek, eylemde bulunmak, özgürce ve özerkçe ce-

reyan etmemekte, başkalarının bakışları ve yargıları tarafından (yabancı güçlerce) belirlenmektedir.

Bu belirlenme, karakteristik görünümünü, yabancı güçlerin yönettiği insanın **rol-davranışında** bulur ve orada donmuş davranış örneklerinin çıkmasına yol açar. Burada "rol", ilke olarak her zaman eleştirici gözlerle bakan bir çevrenin önünde oynanan davranış biçimleri demeti anlamına gelir. Roller, esas olarak, ceza verme zorunu elinde tutan bir çevrenin bakış alanı içinde vardır yalnızca. Rol, sosyolojik bir kavramdır ve insanın başkaları tarafından belirlendiğini tanımlamaya yarar. Sosyal (ya da diğer insanlarla birlikte olan) hayatımızın bütün alanlarında roller bulunur: Anababa rolü, meslek rolü, cinsel rol, vs. Rolle birlikte, insanın başkaları tarafından belirlenmişliği (egemenlik altına alınmışlığı), bireysel hayatın derinliklerine kadar taşınır ve özel alanlara göre sınıflanır.

Rolün, yabancılaşmanın tipik bir ifadesi olduğunu ve bundan başka, kapitalist egemenliği güvence altına alan sisteme dahil olduğunu biliyoruz. Oysa burjuva sosyal-psikolojisi, bütün uyum ve yabancılarca belirlenme süreci gibi, rolü de doğal ve normal bir şey olarak değerlendirmektedir. Bunu, sanki başka bir imkân yokmuş gibi tanımlar. Nitekim, örneğin, yoğun bir yabancılaşmanın sonucu olan kişilik ürününü, basitçe insanın "kendisi" diye kabul eder.[65] Burjuva felsefesi için de, aynısını söyleyebiliriz. Bu "bilimler" pozitivisttir; var olanı doğa yasası düzeyine çıkarırlar ve onu, tarihi ve toplumsal bağıntıları bakımından asla incelemezler. Ve bu noktaları dışarıda bırakarak, aynı zamanda gerici bir pozisyona girerler; çünkü, var olanın değişebilir olması, onların görüş alanlarına uğramaz bile.

Yabancı güçlerin belirlediği insan, kendisini çoğu kez başkalarının bakış alanı içinde hissetmektedir. Başka insanlar, onun

65 Bir karşılaştırma için, Secord a. Backan: Social Psychology. Mc Graw - Hill Book Company, 1964.

hakkında görüşlerini oluşturmakta ve onu mahkemeye çıkarmaktadırlar; en azından o insanın kendisi, bunları böyle algılar. O insan, daha çocukken, sürekli olarak bir takım yargı mercilerine teslim edilmiş olmanın deneyimini yaşamıştır; şimdi de, bu nesnel olguyu içselleştirmiş durumdadır: Yaptıkları ve düşündükleri, kendisi için öznel ve otomatik olarak yargı merciinin önündeki eylemlere dönüşür. Bu insan, bizzat yargılayan gözleri de içselleştirmiştir. Yani: **Kendisini artık, başkalarının gözleriyle görmektedir.**

Yabancı bakışları insanın kendine katışı, türlü varyasyonlarda ortaya çıkar. Yıldız kendini, başkalarının hayran bakışlarıyla görür. Narsist kendini, başkalarının onu sevdiği ya da vaktiyle sevdiği gibi sever. Algılanmasının korkuya dayalı bir deformasyona uğraması nedeniyle, ürkek kişi kendini, taptığı insanların küçümseyici ve isteksiz bakışlarıyla görür; bu deformasyon o kadar güçlüdür ki, bu bakışların gerçekte ne kadar iyilik dolu olduğunu bile korkudan fark edemez.

Başkalarının bakışının, hangi boyutlarda yabancılarca belirlenen bir hayatın ilgi noktası haline geldiğini, kendi kendini gözlemlemeyi pek bilmeyen bile anlayacaktır; yeter ki, günlük hayatın sözde sıradan ve normal anlarını yakalamayı ve bilinçle kaydetmeyi bilsin. Örneğin, şu sözlere dikkat edelim: "Bu kıyafetle milletin içine çıkamam!"; "Sonra elalem ne der!" Ya da başkalarının yanında kendine güven duyma ihtiyacına yönelik, çok çeşitli reklam çağrılarını düşünelim; bunlar, aynı zamanda, kabul görme, hayranlık uyandırma ve prestij ihtiyaçlarına da gönderilen mesajlardır. Ama her şeyden önce, başkalarının gözünde başarı kazanmak zorunda olan çoğu insanın duyduğu güvensizlik dikkati çekmektedir. Başkalarının yanında yemek yeme ya da idrarını etme sırasında beliren tutukluklar gibi bilinen durumlar da buraya dahildir.

Kapitalist toplumun insanının tümüyle nevrotik olan karakter yapısı, başkalarının yargısına olan bu bağımlılık üstüne kurulmaktadır. Şimdi bu tür insanın iki özelliğine, yani prestij ihtiyacı ve ben-kaybına burada değinmek istiyoruz; bunlar, yukarıdaki açıklamalarımızdan çıkan doğrudan sonuçlar olarak görülmelidir.

Prestij ihtiyacı:

"Kendi başına" bir prestij yoktur; prestij, yalnızca diğer insanların bakışları ve düşünceleri sayesinde vardır. İnsan, ancak başkalarının gözünde prestij sahibi olur. Başka bir deyişle, öznel bir değer olarak prestij, başkalarının yargıç işleviyle birlikte bulunur ve onlarla birlikte düşer. Buradan dolaysız bir sonuç çıkıyor: Sürekli olarak bu yargıç işlevine göre yaşayan (yabancı güçlerin belirlediği) insan için, prestijin yüksek bir öznel değeri olmalıdır.

Böyle bir insanın hemen hiçbir davranış biçimi, prestij ihtiyacından tamamen bağımsız değildir. Daha genel söylemek gerekirse: Başka insanların yargılarında iyi dereceler kazanma ihtiyacından bağımsız değildir. Sınavda alınan kötü bir notu itiraf etmek, neden zordur bir insan için? Daha iyi çalışma arkadaşını, daha iyi futbolcuyu, "daha iyi" sevgiliyi niye öyle kolayca kıskanıyoruz?

Yedek tatminlere yönelik ihtiyaçları olmayan tüketicilere hiç güvenmeyen bir endüstri için, prestij ihtiyacı önem kazanmaktadır. Prestij, tipik bir yedek tatmindir, meta olarak çok iyi satılır, tıraş losyonu, modaya uygun bir kostüm ya da spor araba biçiminde sembolleşir. Her zaman ve her yerde reklamlar, bizim prestij ihtiyacımıza çağrıda bulunmaktadır. Reklamlar, amaçlarına yönelik acımasız bir rasyonellik içinde, kendi elinde kalmış ürünlerinden kurtulmak isteyen endüstriye yardımcı olurlar. Reklamın gayri insani oluşu, yalnızca insana düşman üretim

ilişkilerine destek olmasında yatmaz; reklam, kâr için kullanılır hale getirmek amacıyla, psişik sefaleti de betonlaştırır: Tüketicilerin gözlerini boyayarak, onların psişik sakatlığından doğan yedek ihtiyaçların normal, doğal ve doğru olduğunu söyler.

Ben-Kaybı:[66]

Tıpkı prestij ihtiyacı gibi, benlik kaybı da (kendi hareket özgürlüğünün kaybı), başkalarının yargısına ve bakışlarına olan bağımlılıktan doğar. Sartre'ın daha önce, yabancılaşma bağlamında aktarılmış olan sözlerini, bir kez daha dinleyelim: "İlke olarak, başkası, bana bakan kimsedir... imkânlarımın saklı ölümü... görülmüşlüğüm, beni böylece, benim olmayan bir özgürlüğe karşı koyamayacak bir varlık olarak oluşturur. Bu anlamda, başkasına göründüğümüz kadarıyla, kendimizi köleler olarak kabul edebiliriz."

Bu sözler, ancak insanların birbirlerine düşmanca bir mesafe içinde yaşadıkları toplumda mümkündür. Bana bakan başkası, "imkânlarımın saklı ölümü" oluyor —ne demektir bu? Bu felsefi cümlede, gündelik ve gayet basit bir gerçek ifade edilmektedir: Başkasının beni seyrettiği anda, özgür olmuyorum ve değişik bir durumda yapabileceğim bir şeyi kaygısızca yapamıyorum. Hem kendiliğindenlik hem de sakince düşünme ve çevreyi kaydetme yeteneği rahatsız edilmiştir. Benzeri durumu, yukarıda değinilen yemek yeme ve idrar etme tutukluklarında görmüştük. Başkalarının bakışı, insanı, herhangi bir biçimde felce uğratıyor. Bunu, açık korku ve heyecana yol açan, başka insanlarla birlikte bulu-

66 "Ben-Kaybı" deyimi, psikiyatride dar ifadesini bulan belli bir olguyu anlatmaktadır. Oysa burada, bilinçli ve doğru olarak, "normal" ve "sağlıklı" denilen insanın ruhsal durumunu nitelendirmede kullanılmaktadır. Psikopatalojik kavramların aşırı nörotik ve psikotik durumlarda sınırlı olarak kullanılması, kapitalist dünyadaki hastalığın topyekûn karakterini gizlemeye ve bizi sağlıklılardan oluşan bir dünya ile aldatmaya kendi katkısını yapmaktadır.

nulan bütün durumlarda son derece güçlü olarak duymaktayız: Sınavlarda, üstlerin karşısında, insanlarla dolu bir salonda yürürken, cinsel yaklaşma girişimlerinde, vs. Böyle durumlarda, yabancı güçlerin belirlediği insan, başkalarının bakışlarında kendini kaybetmektedir; bu bakışlar, her şeye egemendir ve o insan da, kendini, bu bakışlara tamamen teslim olarak hissetmektedir. İnsan, bu bakışların ve bu bakışların arkasındaki düşüncelerin önünde bir sınav vermek ve kazanmak zorundadır. Kazanmak için de, diğer insanların bakışının kendisinden yapmasını istediği her şeyi zorunlu olarak yapacaktır. Başkası dostçaysa, o da dostça olacaktır; kendi görüşlerinde ve niyetlerinde ısrar etmeyi unutur, "ters döner". Özgür karar verme ve eyleme geçme yeteneğini, olup biteni nesnel olarak algılama yeteneğini, kendi istem gücünü kaybeder. Sonuçta, kendi benini kaybetmiştir. Davranış tarzları, artık özerk eylemler değil, başkasının ya da başkalarının beklentilerine ve davranışlarına gösterilen tepkiler olmuştur. Onun hareketlerini bunlar belirler. Böyle tanımlanan ben-kaybı, şimdiye kadar anlatılan yabancılaşmış hayatın mantıki bir görüngüsüdür. Böyle bir hayatın bütün belirtileri, ben-kaybı durumunda (yani, sosyal korku durumlarında) özellikle göze batmaktadır: Gizli yargıç gözleri, karşıdaki insanın bakışında yoğunlaşmakta; çevrenin gizli tehditkârlığı, karşıda oturan insanda vücut bulmakta ve onun ayıplamasından duyulan aşırı (çoğunlukla bilinçdışı) bir korku doğmaktadır. Başka bir halde saklı duran kanıtlama ve sınav verme durumu, şimdi bir hayli somut olmakta ve saklı duran korku patlamaktadır. Ben-kaybı, böylece, yabancılaşmış ve süreklilik kazanmış durumun aşırı biçimde sivrilmesidir.

Yabancı güçlerce belirlenmiş olmanın özneleri, önce hep başkalarıdır. Ama, bizzat onlar da, insanın karşısında başına buyruk olmuş anonim ve yabancı toplumsal güçlerin kişileşmesinden

başka bir şey değildir. Başına buyruk olma durumunu, ikinci bölümde, ekonomik ilişkilerden, metadan ve özel mülkiyetten yola çıkarak açıklamıştık. Bireysel hayatın asıl aktörleri işte onlardır; onlar, yabancı güçlerce yönetilmenin asıl ve nihai özneleridir.

IV. BÖLÜM

Korkunun Bireysel Sonuçları: Kapitalist Toplumun İnsanının Niteliksel Portresi

1. Milgram Deneyleri

Dış zorlamalar çok güçlü olmasa dahi, insanın kendisini iradesizce köle haline getirmesinin nedeni korkudur. Korku, bu nedenle, ideal bir egemenlik aracıdır. İnsanların korkusuyla ordular kurulmaktadır. Korkan insan, (ne kadar saçma ve canice de olsa) verilen bir emre kolay kolay karşı gelemez; çünkü, emri veren, onun için, üstesinden gelinemez bir otorite olmaktadır. Böyle cümleleri, burjuva bilinci anlayamaz ve kayrayamaz. Burjuva psikolojisi, böyle düşünceleri, ölçüsüz abartmalar diye derhal değersiz kılmaya bakar. Ne var ki, elimizde bu konuda, bilimsel bakımdan sağlıklı ampirik bir belge var: Milgram deneyleri.[67]

Amerika'da yapılan bu deney dizisinin temel sorusu şu olmuştur: Otoriter bir kişi, diğerine, bir üçüncü kişiye vücutça eziyet etmesi ve onu yaralaması için emir verirse ne olur?

---

67 Stanley Milgram: Einige Bedingungen des Autoritaetsgehorsams und seiner Verweigerung. Bkz. Politische Psykologie. 6. Cilt. Oldenburg Yayınevi 1967.

Deneyin Uygulanması:

Deneğe, burada bir öğrenme deneyinin söz konusu olduğu söylenir. Denek bir odaya sokulur; kendisi, yan odada bulunan bir başka kişiye belli öğrenme görevleri (çağrışım çiftleri) verecektir. Yan odadaki kişi, hata yaparsa, denek onu cezalandıracaktır; her hatadan sonra, verilecek ceza daha ağır olacaktır. Cezalandırma, elektrik çarpmasıyla gerçekleştirilecektir. Deneğin önünde, düğmelerle yönetilen bir cihaz vardır; herhangi bir düğmeye bastığı zaman, yan odadaki kişi, elektrik darbesine maruz bırakılmaktadır. Ayrı ayrı düğmeler, çeşitli ağırlıkta elektrik vermekte ve bunu, denek, düğmelerin üstündeki yazılardan bilmektedir. Verilecek cezalar, "zayıf şok"tan "tehlikeli şok"a kadar değişmektedir.

Ama deneğin bilmediği bazı noktalar vardır: Deneğin önündeki düğmeli elektrik cihazı işlememektedir. Yan odada bulunan kişi, deneyi yönetenin tanıdığı ve işin içyüzünü bilen biridir. Görevi, cezalandırıldığı zaman sanki vücuduna gerçekten elektrik verilmiş gibi inlemek ve çığlık atmaktır.

Deneyin yöneticisi, denekle birlikte aynı odada, bir köşede bulunmaktadır. Deneğin, kendisine anlatılanları yerine getirip getirmediğini, yani, giderek artan dozda cereyan verip vermediğini denetleyecek; denek, tereddüt ettiği anda, haşin bir emir tonuyla, kendisini görevini yapmaya teşvik edecektir.

Denek, yavaş yavaş elektrik akımını vermekte, bu arada yan odadan, önce bastırılmış çığlıklar, arkasından inleme ve sızlanmalar duymaktadır. Elektrik yüksek dozda verilirken, artık yan odadan hiçbir ses gelmemektedir; yan odadaki kişi, bilincini kaybetmiştir.

Burada oynanan oyunun, kullanılan denekleri tamamen ikna ettiği, onların psişik ve bedeni tepkilerinden anlaşılmıştır: Denekler ter içinde kalmış, titremiş, kekelemiş, inlemiş ve kısmen de garip gülme nöbetlerine tutulmuşlardır.

Sonuçlar:

Deneklerin %66'5'i doz ayarını gösteren cetvelin bütün basamaklarını kullanmıştır. Yani, deneye alınanların üçte ikisi, birisi kendilerine emir verdi diye, bir başka insanın vücuduna, onun bilincini yok edinceye kadar elektrik vermiştir. (Deney, daha sonra çeşitli değişikliklerle sürdürülmüş ve bu sırada, öncelikle denekle kurbanı arasındaki "psişik yakınlık" farklılaşmıştır.)

Aşağı yukarı bin kadar insan incelenmiş ve bunların, sadist ya da ruh hastası değil, gayet normal ve sıradan insanlar olmasına dikkat edilmiştir. Deneye tabi tutulanlar, genellikle işçiler, hizmetliler, öğrenciler, vs. olmuştur. Bir şok etkisi yapsa bile, bu deneyin sonuçlarını rahatlıkla genelleştirebiliriz: Toplumumuzda yetişkin insanların çoğunluğu, başkalarına acımasızca eziyet etmeye hazırdır. Yeter ki, bu eziyet, resmi bir meşruluk taşısın (ele aldığımız durumda, söz konusu olan, bilimsel bir deneydi zaten) ya da bu eziyet, bir otorite kişilik tarafından denetlensin. Deneklerimizin maruz kaldığı zorlama, yalnızca deneyi yönetenin ses tonundan ve emredici sözlerinden oluşmuştur. Denekler, bu deneyi zamanından önce kesselerdi, kendilerine hiçbir şey olmayacaktı. 4,50 dolarlık katılma ücretini, zaten daha deneye başlamadan almışlardı.

Bir de şu nokta ilgi çekmektedir: Uygulanan deneylerden önce, 40 kadar psikiyatristten, muhtemel sonuçlar hakkında, tahminde bulunmaları rica edilmiştir. Hepsinin yaptığı tahmin, sonunda tamamen yanlış çıkmıştır; çünkü hepsi, boyun eğmeyi büyük ölçüde küçümsemiştir. İşte burjuva insan anlayışıyla psişik gerçeklik arasındaki uygunsuzluk, burada kendini göstermektedir. Bu, Nazi Almanyası'nın psişik gerçekliğidir; Auschwitz toplama kampında, istemeden görevini yapan Hermann Höss'ün psişik gerçekliğidir. Vietnam'da emir üzerine, çocuklar ve kadınlarla birlikte bir köyü yok eden Amerikan askerlerinin psişik gerçekliğidir.

2. Korku ve Düşmanlığın Kısır Döngüsü

İnsanlar arasında, ilişkilerimize korku ve gizli düşmanlık sokan mesafeden tekrar tekrar söz etmiştik. Korkuyla düşmanlığı

birbirinden ayırmak mümkün değil. Bunlar, daha çocuklukta, baskı altına alan ve tehdit eden çevreye karşı tepki ya da tepki hazırlıkları olarak ortaya çıkarlar. Düşmanlığın kendisinin de baskı altına alınması gerekmektedir; yoksa, çevrenin, karşı konulamayacak kadar güçlü olan tüm ceza verme zorunu üstüne çekecektir. Kendi düşmanlığının insanı böylesine baskı altına almasının, çok tehlikeli psişik sonuçları vardır. Bunları, Amerikalı psikolog Karen Horney, şöyle anlatıyor:

"Baskı altına alma süreci sayesinde düşmanlık (ya da, onun dinamik karakterini belirginleştirmek için, hiddet diyelim, daha iyi), bilinçli bir fark edişle engellenmekte; ancak, terk edilmemektedir. Söz konusu kişilikten ayrılmış ve bu nedenle de onun kontrolünün ötesine geçmiş bir durumda, patlamaya ve dışarı çıkmaya son derece hazır, şiddetli ve ani bir heyecan olarak insanın içinde dönüp durmaktadır. Baskı altına alınmış bu heyecan duygusunun patlama gücü, özellikle büyümüştür; çünkü, bu güç, yalıtılmışlığı dolayısıyla, giderek büyüyen ve çoğu kez fantastik nitelik kazanan boyutlara ulaşmıştır...

Kişilikten çözülmüş olmasından dolayı, baskı altına alınmış düşmanlık zamanla, alışılmış bir biçimde, dış kaynaklar aracılığıyla artar. Örneğin, orta dereceli bir memur, kendisiyle daha önce hiç konuşmadan bazı düzenlemeler yaptığı için, amirine karşı kızgınlık duymaktadır. Kendisi, bu öfkeyi bastırdığı ve böyle bir davranışa hiç karşı çıkmadığından, emrinde bulunduğu kimse, her zaman onu yok sayıp böyle davranmaya devam edecektir. Böylece, durmadan yeni kızgınlıklar doğacaktır."[68]

Horney, daha sonra, insanın kendi düşmanlığını başkalarına yansıtmasını ele almaktadır; başkaları, bu yüzden bir anda, düşman kişiler olarak sayılmaktadır: "Şimdi, refleks tarzında bir ikinci süreç başlamaktadır: Düşmanca dürtüler, dış dünyaya 'yansıtılmaktadır'... İnsan, yıkıcı güçlerin, bizzat kendisinden de-

68 K. Horney: Der neurotische Mensch unserer Zeit. Stuttgart 1951.

ğil, aksine, dışardaki başka bir insandan ya da nesneden geldiği kuruntusuna kapılmaktadır. Kişinin düşmanca duygularına hedef olan insan, mantıki olarak kendisine bu duyguları yansıttığı insandır. Bundan şu sonuç çıkıyor: Bu insan, tasarımlarında dehşetli boyutlara varmaktadır. Bunun nedeni, kısmen, karşısındaki insana, kendi bastırılmış dürtülerinin sahip olduğu aynı acımasızlığı atfetmesindendir. Burada, kısmen de bir başka neden rol oynuyor. Her tehlikede, zor kullanan gücün derecesi, yalnızca fiili koşullara bağlı olmaz, insanın buna karşı aldığı tavra da bağlıdır. Kişi ne kadar çaresizse, başına gelen tehlike de o kadar büyük olur."[69]

Erich Fromm, "Otorite ve Aile" adlı kitabında, bir tehlikeye tepki gösterirken duyduğumuz korkunun, otomatik olarak o tehlikenin reel büyüklüğüne bağlı olmadığını açıkça saptamaktadır. "Bir çaresizlik ve pasiflik tavrı geliştirmiş olan birey, nispeten küçük bir tehlikeye bile korkuyla tepki verecektir." Daha önce görmüştük ki, yabancı güçlerin eline teslim olmanın verdiği çaresizlik duygusu, kapitalist toplumun insanının hayatındaki ana niteliklerden biridir. Onun korkmaya olan büyük eğilimi de, buna uygun düşmektedir.

Horney, korkuyla düşmanlık arasındaki bağlantı hakkında daha sonra şunları yazıyor: "Bazı durumlarda, yansıtma olayı, aynı hedeflere yönelik bir süreçle desteklenebilir: Misilleme korkusu, baskı altına alınmış dürtüye üstün gelebilir. Böyle bir durumda, diğer insanları yaralamak, aldatmak ya da kandırmak isteğini taşıyan bir kimse, diğerlerinin de, kendisi karşısında aynı isteği duymasından korkar. Şüphesiz, bu misilleme korkusu, nevrotik insanın içinde büyük bir rol sahibidir.

Bastırılmış düşmanlıklar yüzünden çıkan bu durumlar, korku sonucunu doğurmaktadır. Gerçekten, baskı, korku için tipik olan durumu eksiksiz olarak üretmektedir: Dışarıdan tehdit eden ve

69 Horney, aynı yer.

dayanılmaz derecede etkili olarak algılanan bir tehlike karşısındaki çaresizlik duygusu, işte böyle bir durumdur.

...Baskı altına alınmış düşmanca dürtülerin çoğu kez, gerçekten ait olduğu insana değil de, başka bir şeye yönelmesi, (bağlantıların görülmesini) zorlaştıran bir nedendir. Örneğin, Freud'un aktardığı olayların birinde, küçük Hans, anababasına değil de, beyaz atlara yönelik bir korku geliştirmiştir. Yine Freud'un genellikle çok mantıklı olan bir bayan hastası, kocasına karşı düşmanlığını bastırdıktan sonra, birdenbire, fayanslarla kaplı bir yüzme havuzunda bulunan sürüngenlerden korkmaya başlamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla, basillerden fırtınalara kadar, korkunun yapışıp kalmayacağı hiçbir şey yoktur. İlgili kişi, kendi düşmanlığını bastırarak, kendi tarafından gelen düşmanlığın her biçimini inkâr etmeye çalışmaktadır. Kendi bastırılmış düşmanlığını bir fırtınaya yansıtarak, karşı taraftaki düşmanlığı da reddetmektedir. Bazı mutlu evlilik illüzyonları, bu tarz bir devekuşu politikasına dayanmaktadır.

Düşmanlığın bastırılmasının, zorunlu bir mantıkla, korku üretimine yol açması demek, bu sürecin her oluşunda korkunun belireceği anlamını taşımaz. Korku, bir anda, koruma önlemlerinden biriyle de (korkuya karşı koyma davranışı!)... bastırılabilir. Bu durumdaki bir insan, örneğin, artan bir uyuma ve içme ihtiyacı geliştirerek kendini koruyabilir. Bastırılmış düşmanlıktan doğabilen korku biçimlerinin varyasyonları son derece çeşitlidir."

Bu açıklamalarla, korku ve düşmanlık arasındaki durmadan yükselen etkileşim, gözle görülür hale gelmektedir: Düşmanlığını bastırmış durumdaki endişeli insan, bastırdığı düşmanlığı nedeniyle daha büyük bir korku geliştirir. Bu korku içinde, kendisine, korktuğu insanlarla bağlantılı olan tehlike daha da büyük gelecektir. Böylece, söz konusu insanların öznel olarak algılanan düşmanlığı artmakta ve bu, sonra, o kişinin daha güçlü kendi (çoğunlukla bilinçdışı) düşmanlık tepkilerini doğurmaktadır. Şimdi de, artan bu düşmanlığın iyice baskı altına alınması ge-

rekmektedir; ne var ki, böylece kişinin korkusu da artacaktır. Ve bu durum, böylece sürüp gider.

Paranoya Algılama Bozukluğu:

İnsanın kendi korkusundan çıkan ve algılamaya yönelik etkilenmeler, korkuyla düşmanlık arasındaki gittikçe yükselen etkileşimin iyice anlaşılması için önemli bir noktadır. Korku içindeki kişi, çevresiyle belli bir beklenti durumu içinde karşılaşır; bu durumda, çevresinin düşmanca tavrını zaten varmış gibi kabul etmektedir. Başka insanların davranışı, bu öznel bekleyiş anlamında, sadece yorumlanmaz. Aynı zamanda, dolaysız olarak algılanır. Bu, karşıdaki insanda, düşmanlıktan eser yoksa bile, böyle algılanır... Deformasyona uğramış ve dünyada varolan hiçbir şeyle düzeltilemeyecek haldeki algılamayı, aşk ilişkilerimizden yeteri derecede tanımaktayız. Karşımızdaki insanın nesnel (yani, ne son derece sıcak, ne de sevimsiz olan) ses tonu, onu duygusuz ve şikayetçi bulmaya yetecektir. İnsanların çoğu, eşlerinin yüz ifadesinden ve bakışlarından duydukları korkudan bir türlü kurtulamazlar. Çünkü, bu bakışlarda, (bilinçli ya da bilinçsiz) bir düşmanlık (ya da kendini beğenmişlik veya alay) algılamaktadırlar; halbuki, gerçekte bunların hiçbiri yoktur.

Bu tür algılama bozukluğu için kullanılan çeşitli "paranoya ilişki ideleri", bir hayli yaygın bir adlandırmadır ve genellikle toplumumuzun önemli bir sosyal psikolojik özelliği olarak görülmektedir. Paranoya ilişki ideleri, insanın çevresinde olup biten her şeyi, şu ya da bu biçimde kendisiyle olumsuz ve düşmanca bir ilişkiye sokması demektir. Eve konuk gelmiş iki kişinin fısıldaşması, kız arkadaşımızın dargınlığı, şefin garip davranışı, insanların şaşkın bakışları, bütün bunlar, sanki kişinin kendisine yönelikmiş gibi algılanır ve böylece, kesintisiz bir korku kaynağı haline dönüşür. İnsan kendisini, tamamen gözü bağlı biçimde, saldırıya ve hakarete uğramış, aldatılmış, alaya alınmış ve itilmiş gibi hisseder, herkes kendisinden kaçıyormuş sanır. Bu algılamaya uygun biçimde tepki gösteren bu insan, korkak, sevimsiz

ve saldırgan olur, bununla karşısındakilere kendi "düşmanlığını" sergiler. Tabii böylece, karşısındakilerde, şimdi gerçekten düşmanca olabilecek tepkiler uyandırır, onları tahrik eder. Bütün bunlardan sonra, algılama bozukluğu nedeniyle beliren kuruntular (yani başkalarının düşmanlığı), gerçek olarak kendini onaylar. Burada, artan korku ve düşmanlığın bir kısır döngüsü başlamıştır.

"Washington Post"un bildirdiğine göre, psikolog ve psikiyatristlerden oluşan bir çalışma grubu, her beş polis adayından birinin tıbbi anlamda ruh hastası olduğunu saptamıştır. Grup, çalışmalarını Chicago'da yapmış ve araştırmanın sonuçları da, yine bu kentte çıkan olaylarla pratikte doğrulanmıştır. Demokratların parti kongresi sırasında yapılan yürüyüşlerde polis, gösterilere son derece acımasızca müdahale etmiştir. Söz konusu araştırma, "had safhada paranoyadan rahatsız polis sayısının arttığını" ortaya koymaktadır. Çalışmaya katılan Dr. Arnold Abrams, "Polisin iktidarında, insanların gayet özel bir türü için çekici gelen bir şey yatmaktadır"; diyor. "Bu, onlara, sadizmi ve insanda hasta olan ne varsa çoğaltma imkânı vermektedir." Çalışma grubunun yöneticisi Dr. Clifton Rhead, polis adaylarının "saldırgan ve atak davranmaya hazır, son derece kuşkulu ve her türlü otorite karşısında kayıtsız şartsız boyun eğmeye meyilli" olduğu açıklamaktadır. Dr. Rhead'a göre, "Bu insanlar, polis hizmetini etkili bir biçimde yerine getirmek için, bütün bu özellikleri taşımak zorundadırlar."[70]

Paranoya korku, insani ilişkilerimizin hemen hepsinde gizli olarak bulunmaktadır. Bu korku, "başkası"nın bilinçdışımızda bizim için ne olduğunu ele vermektedir. Başkası, dayanışma içinde olunacak bir arkadaş değil, aksine düşman bir yargıç ya da rakiptir. Ne onun karşısındaki saldırganlığımız ya da düşmanlığımız, ne de kendimizi beğenmişliğimiz, gerçekten ondan duyduğumuz korkuyu tamamen örtbas edebilir. Yahudi katili

70 14.9.1968 tarihli Berliner Extradienst.

Eichmann da korkuyordu. Kendisi hakkında şunları söylemektedir:

"Hayatım boyunca korktum. Ama, neden kortuğumu bilmiyordum. Tamamen özgür ve bağımsız olduğum dönemlerde de, bir iç güvensizlik duydum hep. Ellerim terlerdi. Kendimi ne zaman bir buluşmaya hazırlamak durumunda kalsam, kötü olurdu benim için. Çabuk unutuyordum; sonradan, ne hakkında konuştuğumu bilmiyordum."[71]

3. Zor Kullanma ve Barbarlık

Eichmann örneği, korkuyla zor kullanma ve barbarlık arasında bir bağlantının olup olmadığı ve bunun ne ölçüde olduğu konusunda düşünmek için bir geçiş sağlıyor.

Bunun cevabını, Karen Horney'in açıklamaları zaten vermektedir. Burada söz konusu olan, bilinç denetiminin aşağısında yaşayan bastırılmış olan düşmanlığın, patlamaya hazır, şiddetli ve ani heyecan halinde taşıdığı niteliktir. Büyük korkuya sahip kimsenin, kural olarak saldırganlığı da büyük olur; ama işte insan korktuğu için, bu saldırganlığı da bastırmalıdır. Kesintisiz olarak baskı altına alınmış saldırganlıklar, zamanla dev boyutlarda bir saldırganlık potansiyeli oluşturur; bu potansiyel her zaman, daha doğrusu, toplumsal engeller ve insanın kendi korkusu kalktığı her zaman patlayabilir. Bu durumda, gayet saf ve uyum sağlamış uyruk niteliğindeki insanların ne hale gelebileceğini, örneğin Üçüncü Reich'ın cinayet uygulamaları göstermektedir. 1963/67 yıllarında Frankfurt'ta bakılan büyük Auschwitz davası, tipik Nazi karakterlerini ortaya koymuştur:

"Temiz yürekli muhasebeciler, kurum yöneticileri, yönetim kurumlarında çalışan hizmetliler, mühendisler, hastabakıcılar, doktorlar ve eczacılar — bütün bu insanlar, Auschwitz'de gördükleri hizmetten ne önce ne de sonra, en küçük bir suç işleme-

71 Arno Plack: Die Gesellschaft und das Böse. (1967) Ayrıca, 18.12.1963 tarihli Der Spiegel.

mişlerdir hayatlarında. Bunlar, şimdiye kadar en masum bir tarzda bile hiç azgınlaşmamış yurttaşlardır."[72]

Bu cellatların vahşiliği, korku aracılığıyla eğitilmiş ve uyumları sağlanmış, ayrıca, korkularından dolayı, kendilerini ezenlere karşı (önce anne ve babalarına karşı) nefretlerini rahatlıkla gösterme imkânı bulamamış bütün insanların içinde, derinlerde yatmaktadır. Bu insanlardaki saklı barbarlık, patlamak için yalnızca bir fırsat kollar. Ve böyle bir fırsat da, ara sıra çıkmaktadır. Örneğin, Federal Almanya Cumhuriyeti'nde her yıl ortalama 90 kadar çocuk linç edilmekte (istatistikçe bilinmeyen durumlar hariç!) ve binlercesi işkence görmektedir.[73] Çocuklara uygulanan işkence yöntemleri şunlardır: "Başın duvara, kapıya ya da sobaya çarpılması ve vurulması; el, kol ve ayaklarda kırılma ve çıkmalara yol açmak; boğazını sıkmak ve boğmak; ısırmak, vücutta ezikliklere neden olmak; kusmuk ve dışkı yedirmek; geceleri uyutmamak (çocuklar, yatağın yanında ayakta durmak zorundadır); kaynar su dökerek vücutta yanıklara yol açmak."[74]

Bugün baskı altına alınanların elinde, zamanında toplama kamplarında gardiyanlık yapmış kimselerin imkânı olsa, neler olurdu diye bir düşünelim. Özel toplama kamplarının kitlesel yaygınlığı ve normları tanımayan ve toplum dışına itilmiş türlü insanlara karşı gösterilen geçerli nefret tepkileri, bugün nelerin olabileceğini hissettiriyor.

Zor kullanma ve barbarlığı, bugün toplumumuzdaki hiyerarşilerde ve emir verme-boyun eğmeye dayalı topluluklarda ince biçimleriyle buluyoruz. Amansız bir egemenlik iddiasıyla kendi küçücük alanını yöneten ve kendisini bu sırada uğruna çalıştığı kurumun bütün gücüyle çoğu kez özdeşleştiren hemen hemen bütün küçük memurların içinde baskı uygulama isteği yatmaktadır. Toplumumuzdaki ortalama insanın kesintisiz denetim ve yabancı

72 Aynı yer.
73 Aynı yer.
74 Konkret 4/1969. Bkz. a. Mergen: Die Kriminologie. (1967).

güçlerin belirleyiciliği altında ne kadar şiddetle yetiştirildiğini bir düşünelim; bu insanın, en ilkel ihtiyaçlarının tatmininden onu geniş ölçüde yoksun bırakan bir normlar ve roller sistemine nasıl tıkıldığını aklımıza getirelim; boyun eğmesi gerektiğinin, otoriter diyalog biçimleriyle nasıl durmadan bu insanın kafasına sokulduğunu, aralıksız aşağılamalarla nasıl içsel olarak kötürümleştirildiğini ve kendini gerçekleştirmeyle bunun sonucu olan kendine güvenden bir iz bile kalmadığını hesaba katalım. İşte bütün bunlardan sonra, bu uyruk ruhunun iktidara karşı hangi çelişkili ilişkiyi geliştirdiğini anlayabiliriz: Bu gücün altında ezildiği için, ondan nefret etmektedir; ama aynı zamanda, şimdiye kadar yalnızca fantezi ya da özdeşleştirme yoluyla pay alabildiği şeyi iktidar ona müjdelediği için, bu güç gözlerini kamaştırmaktadır. İktidarın ona müjdelediği, saygınlıktır, rütbedir ve üstünlüktür, korkudan kurtulma ve büyüklerle güçlülerin dünyasına katılmadır. Güç, ona yeni bir kendi-değer duygusu müjdelemektedir. Güç onun için, boyun eğen rolünden emir veren rolüne geçme, yani rol değiştirme anlamına gelir. Saldırıdan yana kendisinde depo etmek zorunda kaldığı ne varsa, şimdi onlardan narsist bir boşalmayla kurtulacaktır. Yukardan alınan zor, "objektif kaydırma" denilen basit bir mekanizmaya göre, aşağıya kullanılmaktadır.

Bunun sonuçlarını her yerde, ailede, okulda, hastanelerde, eğitim yurtlarında, tutukevlerinde, kışlalarda, fabrikalarda ve bürolarda görüyoruz. Otoriter kişi, başkalarını ezerek kendini "kurtarmaktadır". Bu tür insanlar, mekanizmayla uyum sağlamakta, genellikle kurumsal bir meşruiyete dayanabilen zora boyun eğmekte ve "kurtuluş" saati vuruncaya kadar beklemektedir. (Bu bekleyiş, özellikle Fed. Alman ordusunda, bir onbaşı, gedikli çavuş rütbesini alacağı zaman, gözle görülür bir hal alır.) Yukardan uygulanan zor, nefret üretmekte, nefret, aşağıya doğru boşalmakta ve orada yeniden nefret üretmektedir. Her gün gazetelerde manşetlere geçen münferit barbarlıklar, insanlık dışı bir toplumun gayet açık belirtileridir. Bireylerinin ihtiyaçlarını doğ-

rudan gidermeyi reddeden bu toplum, korku üreterek onları uyum sağlamaya zorlar.

Böylesi barbarlıkların psikolojik analizi, faillerin tipik **baskı sendromunu** düzenli biçimde göstermektedir. Bu sendrom, görünüş bakımından çok farklı iki nitelik dizisinden oluşur: Bir yanda korkaklık, çekingenlik[75], duygusallık ve mazbutluk; diğer yanda düşmanlık, sertlik, nefret ve zorbalık. Bu nitelik özelliklerini, özellikle cinsel suçlularda sık sık bulmaktayız (örneğin, Jürgen Bartsch'ın durumu). Psikolog B. Karpman, sadizm ve korku arasındaki bağlantı hakkında şunları yazıyor: "Sadizmin sapık görünüşü, iç gerilimle korkuyu yansıtır; eylem, bunlara karşı bir rahatlama getirsin diye gerçekleştirilir." (Bkz. "The Sexual Offender and His Offenses".) Ve şimdiye kadar, zor uygulayan birçok suçluyu incelemiş olan Amerikalı psikoanalizci Abrahamsen, onların belirgin duygusal nitelikleri hakkında şunu söylüyor: "Melankoli, depresyon, endişe ya da korku saptanmıştır."[76]

Ancak, dürtü düşmanı bir toplum sistemiyle yalnız tek tek suçlular değil, az ya da çok hepimiz ezildiğimiz için, bu baskı sendromu hepimizde en azından filizler halinde vardır.

Şimdi, içlerinde ne nefret ne de barbarlık duydukları için, samimiyetle öfkelenecek olan herkese şunu söyleyelim: Mastürbasyon sırasında ne gibi tasarımlarınızın olduğunu düşünün bakalım. Sevmediğiniz insanlara,hayalinizde neler yaptınız? Niye öyle zorbalıkların ve cinsel sadistliklerin gösterildiği filmlere gitmeyi ve gazetelerdeki dehşet haberlerini okumayı seviyorsunuz? Böyle insanlar, zorba suçlulardan ya da radikal solcu öğrencilerden gerçekten nefret edip etmediklerini, ediyorlarsa, bunun **yalnızca** nefret ya da bunun yanında, gizli bir hayranlık olup olmadığını

75 Çok katı bir katolik aileden gelen Himmler'in gençliğinde, kendisinin "kızlar karşısındaki aşırı çekingenliği" dikkati çekerken göze hoş geliyordu. (14.11.1966 tarihli Der Spiegel.) Bu çekingen Himmler, sırf kadın tutuklular dövülürken seyretmek için, sonradan birkaç kez Auschwitz'e geldi. (26.6.1964 tarihli Frankfurter Allgemeine Zeitung.)

76 D. Abrahamsen: The psychology of crime. (1960)

bir düşünsünler. Yukarıda değinilen iktidara karşı çelişkili ilişkiyle zora karşı çelişkili ilişki arasında bir uygunluk vardır. Baskı altında olan insan, zordan korkup yılmakla kalmaz, anlaşılmaz biçimde onun büyüsü altındadır aynı zamanda. Napoleon ve Hitler, Hıristiyan batı dünyasının hâlâ en büyüleyici kişilikleridirler.

Bu bağlamları açığa çıkarmaya yarayan bir belge de, BİLD gazetesinin psikoanalizidir. Bu analiz, bizzat Springer konserni tarafından, ilan müşterisi kazanmak amacıyla verilen sipariş sonucu yapılmıştır. Şu satırlar dikkati çekmektedir:[77]

"Bild, okurların gizli güdülerinin ve isteklerinin üstüne gitmektedir; bu, belli bir ölçüde sansasyon ve seks, kazalar ve işlenen suçlar sergilenerek yapılır. Böylece okur, kendi varlığını ve toplumsal yapıyı tehlikeye sokmadan, **asıl istemlerini yedekten tatmin etme** imkânına kavuşmaktadır ... Gazetenin etkisi ve gücü, cesareti ve kararlılığı, ayrıca kısmen acımasız ve aldırışsız tadılan katılığı ve nüfuzu, okura başka imkânlar da sağlıyor. **Okur, bu üstün güçteki saldırganla kendini özdeşleştirebiliyor ve kendisi tarafından gerçekleştirilmesi her zaman imkânsız olanı, BİLD'de bir gerçek olarak yaşıyor."**

Zayıf, engelli ve baskı altında olan insan, bu durumda, gözlerini kamaştıran güçlü ve acımasızla kendini özdeşleştirerek eksikliğini yeniyor. Bu özdeşleştirme bir boşalırsa, işte o zaman eyvah!...

4. Aşk İlişkilerinde Yeteneksizlik

Buradaki yeteneksizlikle anlatılmak istenen, yalnızca sık sık ileri sürülen orgazm zorlukları değil, genel olarak psiko-seksüel ilişkilerdeki yoğun rahatsızlıklardır.

Aşk ilişkilerinde yeterli olma ya da olamama durumu, insanların birbirlerine karşı gösterdiği temel davranışlarla ilgili bir sorundur. Kapitalist toplumun insanlarındaki bu temel davranışı,

77 Konkret 12/1968

gizli korku ve düşmanlıklarla dolu bir mesafe hali olarak tanımıştık. Yabancı güçlerin belirlediği insanın diğer insanları algılaması sırasında ortaya çıkan iki ayrı görüngü tarzını da açıklamıştık. Bunlardan birinde karşımızdaki insan, önünde sınavı kazanmamız gereken bir **yargıç** olarak; diğerinde de, yenilgiye uğratılması gereken bir **rakip** olarak algılanmaktadır. Her iki durumda da, karşımızdaki insan, bir tehdit anlamına gelmektedir. Tehdit edici bir unsuru sevmek kolay değildir; böyle bir insana, olsa olsa saygı duyulur ya da hayranlıkla bakılır veya herhangi bir biçimde ona karşı bir içsel bağımlılık geliştirilir.

Korkunun ortaya çıkışını anlatırken, bireyin çevreyle olan libido ilişkisini rahatsız eden iki faktöre değinmiştik: Çevrenin tehdit edici hali ve bunun sonucu olarak insanın çevre karşısındaki kendi düşmanlığı. Ya da, her iki faktörü aynı öznel düzleme getirmek için, şöyle diyelim: İnsanın çevre karşısındaki korkusu ve düşmanca tavrı. Bunların her ikisi de, aşkın amansız birer **karşıt**tır.

a) Eşten Duyulan Korkudan Doğan Korku Savunma Cephesi

Sevginin ortaya çıkması için ilk şart, şiddetli korku ve düşmanlığın olmamasıdır öyleyse. Ancak, bunun anlamı, karşıdaki insanın tehdit edici olmaktan çıkmasıdır. Karşıdaki insan, yargıç olarak algılanırsa, onu olumlu yönde etkilemek; karşıdaki insan rakip olarak algılanmışsa, bu sefer onu yenmekte başarı kazanmak zorunluluğu vardır. Bunların ikisi de başarılmışsa, o zaman bir korkusuzluk ve güven duygusu belirecektir. Elbette, burada son derece bilinçli hesaplar ve amaçlamalar söz konusu olamaz. Endişe içindeki birey, şiddetli korkudan sakınmak için, genellikle bir dizi korkuya karşı koyma teknikleri geliştirmiştir; bunlar, bilinçsiz ve otomatik olarak işlemeye başlar. Vücudun duruşu, konuşma tarzı, bir takım üsluplar, bir tür ilgi ve yakınlık gösterme gibi, söz konusu kişinin bedeni, düşünce dünyası ve karakteriyle ilgili avantajlı neyi varsa, hepsi karşıdaki insana birer başarı kazanma aracı olarak sunulur. Bunların tümü, korkuya karşı

savunmanın mümkün olduğu kadar sevimli görünen tarafını oluşturur. Bu savunma cephesini daha önce, meta ilişkilerini incelerken "karakter maskesi" adı altında ele almıştık. Endişe içindeki insan, başkalarının sempatisini kazanmak istediği zaman, bunu, hep bu karakter maskesiyle deneyecektir. Bu maske, karşıdaki insanın yargılayan gözü önünde kendini kanıtlama sınavını ona kazandırmalıdır. Kendisine yönelik bir sempatinin bu sınavdan bağımsız olabileceğini, hemen hemen hiç düşünmez bu kişi; çünkü, hayatında böyle bir deneyimi hiç olmamıştır ya da değişmez bir kesinlik haline gelemeyecek kadar ender karşılaşmıştır bu durumla. Kaldı ki bu insan, çevresini hep kendinden bir şey bekleyen ve onu tehdit eden bir şey olarak tanımıştır. Eşinin sevgisini de, ancak nitelikleri ve yetenekleri sayesinde **hak etmek** zorunda olduğunu sanmaktadır. İlişkisinin hedefine (karşıdakini, onun sempatisini ve hayranlığını) "kazanmak" denir, "sevmek" denmez.

Endişe içindeki insan, bu durumda özellikle aşk ilişkisindeki eşinin önünde **sınav kazanmak** zorundadır. Bu hastalıklı temel durumdan, nevrotik ve korku dolu "aşk" ilişkisinin, başka iki önemli özelliği daha türetilebilir.

Başkasının gözünde kazanmak isteyen ya da kazanmak zorunda olan kimse, ayıplamaya, kötü görmeye ve reddetmeye yol açabilecek ne varsa, yapmamaya çalışacaktır. (Örneğin, yoğun cinsel nitelikte) tehlikeli istekler de, erotik beceriksizlikler ya da insanın kendi korkuları gibi, baskı altına alınmak zorundadır: "Olması gerektiği gibi" bir aşk anlayışına uymayan özellikler gizlenecek ya da inkâr edilecektir. Daha önce, kapitalist toplumun insanının, çevresine karşı diken üstünde oturduğunu söylemiştik. Bu, aşkta da geçerlidir; çünkü, karakter maskesinin tamamı, eşin vereceği muhtemel bir cezadan (aşkın yok oluşu) kaçıştan başka bir şey değildir. Bu kaçış, sürekli bir içtensizlik demektir; çünkü, görüntüyle gerçek arasında, mutlaka korunması gereken bir terslik bulunmaktadır. Öte yandan, içtensizlik korkuyu üretmektedir;

ve bunun içyüzü bellidir. Demek ki, nevrotik insan, kendini aşk ilişkisindeki eşinden korumak amacıyla ondan saklanmaktadır. Bu saklambaç oyunu kendini, insanın eşi tarafından anlaşılamama duygusunda öznel olarak gösterebilir.

Başkalarına yalnızca kendi karakter maskesini gösteren ve böylece temelde onlardan saklanan kişi, karşısındakine, kendisini gerçekte olduğu gibi kabullenmesi şansını vermemektedir. Ama bununla, aynı zamanda, kendi açısından da, korkudan radikal bir biçimde kurtulma imkânından yoksun kalmaktadır. Kişi ancak, başkaları tarafından ya da eşi tarafından kendisinin ve ayrıca saklamak zorunda olduğuna inandığı şeylerin kabul edildiğini görürse, bunun deneyimini yaparsa, korkusu da temelsiz olacaktır. Çünkü, o zaman, başkalarının insana hiçbir şey yapmadıklarını görecektir. Ancak, kapitalist toplumun insanı, işte bu can alıcı deneyime normal olarak bir türlü sahip olamaz. Bu kişi, dolayısıyla, korkusunun tahta perdeleri arkasında yalnız kalmaya devam edecektir.

b) Eşin Kişiliksiz Kılınması

Yabancı güçlerin belirlediği insan, eşinin karşısında sanki sınav kazanmak zorundaymış gibi davranarak, ona son derece kişilik dışı bir işlev yüklemektedir: Eş, içinde "kendini kanıtlama"nın başarıldığı ölçü için bir ayna durumuna gelmektedir. Bu ayna işlevi, eşin insani niteliklerinden tamamen bağımsızdır; dolayısıyla kendisi, o andaki haliyle insan olarak (göreli anlamda) ilginç değildir. Daha önce, korkunun neden olduğu saklambaç oyunu, kişisel düzlemde bir eş ilişkisini engellemişti; şimdi de, eşin kendisi kişiliksizleştirilmektedir. Söz konusu kişi, "aşkında" yine yalnız kalmıştır.

"İnsan aşık olduğu kadarki gibi hiç bir zaman yalnız olamaz" aforizması, kapitalist toplumun hastalıklı bir özelliğinin yanlış bir genelleştirilmesidir. Öte yandan, eşin kişiliksiz kılınması daha ileri noktalara uzanır. Eş —ki, genellikle bu, kadındır— çoğu kez "seksüel nesne" haline indirilir. Seksüel nesnenin, bir şey gibi değiştirilebilir olma özelliği vardır: "Delik, deliktir" anlayışı,

Kadının böyle küçültülmesine durmadan öfkelenen kadın arkadaşlar, bu öfkelerini biraz frenleyip, erkeğin karşı cinsi değersizleştirmesinin nedenleri üzerinde kafa yorarlarsa hiç de fena olmayacak. Küçümsemenin, hemen her zaman bilinçdışı yüceltmeyle bağlantısı vardır. Yüceltmeyle kastedilen, kadının, korkan ve cinsel bakımdan baskı altında bulunan erkek tarafından aynı değerlere sahip bir insan olarak algılanmaması, bunun yerine, yabancı ve garip bir şey, herhangi bir ulu varlık olarak duyulmasıdır. Kadının erkek tarafından yüce değerlerle donatılmasını şöyle açıklayabiliriz:

Birincisi: Korkular içindeki erkek, oedipal anne bağlarından tamamen sıyrılamamıştır. Bu nedenle, istek duyduğu kadın, çocuğuna egemen olan bir anne gibi, bilinçdışı olarak onun tepesinde durmaktadır. Cinsel yasaklar nedeniyle, bu eşitsizlik, buluğ çağından çok sonra bile, gerçeklikte yaşanan deneyimler aracılığıyla düzeltilememiştir.

İkincisi: Reel cinsel ilişkinin yasak olduğu dönemde, "kadın", "cinsellik", "fethetme" ve "düşkünlük" gibi kavramlar, gencin tasarımlarında mitos benzeri nitelikler kazanmıştır. Bunlar, fantezide, gerçeklik denetiminden tamamen uzakta çoğalmışlar; mümkün olan bütün dürtüleri, özlemleri, istekleri ve korkuları sonuna kadar içlerine çekmişler ve gizemli ve mucize dolu hayaletler haline gelmişlerdir.

Üçüncüsü: İçselleştirilmiş cinsel yasaklarıyla korkular içindeki erkek açısından kadın, aynı zamanda, bir yoldan çıkarma ve tehdit unsuru olmaktadır. Bu baştan çıkarmaya boyun eğen erkek, kendi üstbeniyle çatışmaya girecektir hemen. Bu tür çatışma durumlarında, (daha önce de açıklandığı gibi) insan kendi üstbenini karşısındakine yansıtır. Bu durumda kadın, kadın olarak değil de, bir zamanlar anne ve babanın bulunduğu yerde, yukarılarda bir yargı mercii olarak algılanır.

Bu biçimde yüceltilmiş, doğaüstü bir varlık haline getirilmiş ve kişiliksizleştirilmiş kadını, kendisiyle bir ilişkiye girilecekse,

oturtulduğu hattan aşağıya almak gerekmektedir. Yaklaşılamayan tanrıça, sokak kadını olmalı, erkeğin zevklerinin oyuncağı yapılmalıdır. Kadının değersizleştirilmesi, daha bulûğ çağında başlamakta, şehvet dolu, cinsel-sadist fantezilerle bundan zevk alınmaktadır. Hemen her genç, kendindeki bu tür sadist mastürbasyon hayallerini bilir ve kendisiyle bu konuda nesnel bir konuşmaya girildiğinde, hepsini itiraf edecektir. Tanrıçaya benzeyen kadından korkan ve bu yüzden abluka altında olan erkek, karşı cinse, basit bir nesne gözüyle bakacak; bu yeni kazanılmış kullanma gücü, ona zevk dolu bir kurtuluş yaşatacaktır.

c) Yabancı Güçlerin Belirlediği Aşk - Belli Modellere Göre Aşk

Şimdi şöyle bir soru ortaya çıkıyor: "Sevgiye yeteneği olmayan" insanın aşk ilişkisi, kişisel temele dayanmadığına göre, nasıl gerçekleşmektedir?

Buna vereceğim cevap, elbette ki bütün ayrıntıları karşılayamayacak; ama, yine de konunun önemli bir bölümünü içereceğini tahmin ediyorum: Kişiliksiz kılınmış aşk, modellere göre (patterns) olan aşktır. Burada "model"le anlatılmak istenen, klişeleştirilmiş ve göreceli olarak dondurulmuş bir aşk ve sevgili anlayışıdır; insan bu anlayışı, kendi isteklerinin ve özlemlerinin billurlaştığı resimler olarak içinde taşır. Böyle resimler, bize edebiyat ve seks endüstrisi tarafından binlerce kez aktarılmaktadır. Mutluluk ve cinsel büyülenme için şart, gerçekliğin böyle resimlerle uygunluk içinde olmasıdır. Modellerin esiri olmuş ve burada da yabancı güçlerce belirlenen insan, bu durumda kafasındaki örneklere aşağı yukarı uygun düşecek bir eş bulmak zorundadır; bu uygunluk yalnız optik açıdan değil, aynı zamanda karakter ve cinsellik açısından da sağlanmalıdır. Söz konusu uygunluk ne kadar azsa, gerçekliğine modellere uydurulabilmesi için, o kadar çok benzeştirme çabası gösterilmelidir. Bu süreç, korkuya karşı koymanın yanı sıra, ayrı bir psişik enerji kaybına yol açmakta ve (şimdiye kadar değinilen rahatsızlıklar gibi) kolayca "orgastik potent" sorunlarına neden olmaktadır. "Orgastik

potent"in rahatsızlığı, cinsel ilişki sırasında eksiksiz bir psişik ve seksüel tatminin engellenmesi anlamına gelir.

Modele göre sürdürülen aşk ilişkisinin bir başka özelliği de bunun kısa sürede sönmesidir. Karşıdaki eş, ne kadar tanınmamış ve anonim olursa, onun ideal resimlerle örtüşmesi o kadar kolay olacaktır. Ama, eş anonimliğinden ne kadar çok sıyrılırsa, illüzyonları diri tutmak da o kadar zorlaşmaktadır. Mutluluk ve büyülenmenin şartı, yani kafadaki resimle gerçekliğin uygun düşürülmesi, kısa bir zaman sonra artık başarılamayacaktır. Eş, giderek çekiciliğini kaybetmekte ve sıkıcı olmaya başlamaktadır. Hayallerin kırılması, erotik mutluluğun yeni baştan aranmasına yol açacak, eş, bir yenisiyle değiştirilecektir.

Model aşkta kişisel ilişkinin geliştirilememesi, burada da eşe yüklenen işlevden ileri geliyor: Eş, kafadaki modelin gerçekleştirilmesi gibi bir işlev taşımaktadır. Karşıdaki insan, insan olarak değil de, modelin gerçek kılınmasında bir araç olarak uygun düştüğü ölçüde bizi ilgilendirmektedir. Kendisi, ilke olarak, başka muhtemel eşlerle sürekli bir biçimde karşılaştırmaya sokulacaktır. Bu tür zorunlu karşılaştırmalar, tatmin edilmemiş model aşkın sık rastlanan semptomlarından biridir.

d) Nevrotik Bağlanma Yeteneksizliği ve Nevrotik Eş Saplantısı

Kişiliksiz kılınmış eşle, dayanışma içinde bir beraberlik kurulamaz. Korkular içindeki insan, karakter maskesi sayesinde eşinin saygınlığını kazanır; bilinçdışı yolla yüceleştirdiği eşine egemen olarak özel bir tür zafer duygusu ve güvence sahibi olur; prestij toplamak için, eşini sergiler ya da eşinin yanında sıcaklık ve koruma bulabilmek amacıyla, ona bir çocuk gibi boyun eğer. Korkan insan, bütün bunları yaparak eşinden yararlanmaktadır. Dolayısıyla, onun eşine ihtiyacı vardır ve hatta kendisini eşine bağımlı kılar. Belki bu arada, eşini sevdiğini söylerken de gayet samimidir. Ama gerçekte, kastettiği anlamda bir sevgiyi sürdürebilecek durumda değildir. Eşinden duyduğu korkudan dolayı,

kendiliğinden bir dayanışma mümkün olmayacaktır; halbuki, böyle bir dayanışma, nevrotik olmayan aşkın her zaman önemli bir belirtisi sayılmaktadır. Temel olarak, nevrotik insan kendini eşine karşı kilitlemektedir. Onu, bütün somut özellikleri, çatışmaları ve ihtiyaçlarıyla birlikte kendisiyle aynı değerde bir insan olarak algılayacak ve kabul edecek durumda değildir, ayrıca böyle bir şey, kendisini ilgilendirmemektedir. İnsanın eşine karşı kendisini kapatmasında, nevrotik bağlanma yetersizliğinin ve nevrotik eş saplantısının bir başka işareti bulunmaktadır: İnsanın kendi çıkarlarını ve ihtiyaçlarını, narsist bir anlayışla kendine göre ayarlamasıdır bu belirti. Bu durumda, bir örnek vermek gerekirse, korkan kişinin, kendini daha çok sevebilmesi için, eşinin sevgisine ihtiyacı vardır. Eşi, kendisi hakkında iyi düşünsün diye, ona iyilik eder; kendi gözünde iyi puan alabilmek için, eşinin hatırını sayar, vs. Libido ihtiyaçlarını dışarıya göre uyduramayacak kadar korku içinde yaşayan insan, kendini içine çeker ve yaptığı her şeyin ucunda, onun için bir sevgi çıkarı bulunsun diye davranır.

İnsanın kendisine narsist ve egoist nitelikteki temel yönelişi, eşi kendisine "sadık olmadığı" zaman, en açık biçimde ortaya çıkacaktır. Bu "vefasızlık", nevrotik eş saplantısı içindeki insan açısından iki anlam taşır: Birincisi, bu insan, böyle bir harekette, aslında her zaman "bildiği" bir şeyin onaylanmasını görmektedir; eşinin kendisini hiç sevmediğini hep "bilmiştir". İkinci olarak, bu "vefasızlık"ta kişinin nevrotik-narsist nedenlerden dolayı ihtiyaç duyduğu eşini kaybetme tehlikesi sezilmektedir. Bu nedenle kendisi, çoğu kez anlayışsız bir öfke ve mutlak bir hoşgörüsüzlükle tepki gösterecektir. Kendi narsizmi rencide olduğu için, sıcaklığa ve güvene olan ihtiyaçları tatmin edilmediği için, eşinden nefret edecektir. Eşinin ihtiyaçlarını bir saniye bile olsun düşünmeden, ondan nefret edecektir. Böyle durumlarda, birçok insan, kendisine her zaman değiştirilebilir bir nesne muamelesi yapıldığı duygusuna kapılır ve eşini ağır biçimde kınar.

Bu kınama, psikolojik açıdan ilginçtir; çünkü, böylece, nevrotik insanın aşk tasarımlarına ışık tutulmaktadır. Bir çok durumda, kınama, içerik olarak muhakkak ki doğrudur; ama bu doğruluk burada rol oynamaz, nevrotik insan, yanlış olsa da, bu kınamayı yapacaktır. Neden? O insanın kendisi, eşinin kişiliği için, açık değildir ki. Eşinin kişiliksiz kılınmasıyla bu insan onu, en azından ilke olarak değiştirilebilir hale getirmiştir. Kendisi eşinin somut biricikliğinin bilincinde olsa, söz konusu ilişkinin biricikliği de diğer aşk ilişkileri yüzünden tehlikeye girmeyecektir. Oysa, onun elinde biriciklik için ilişkinin istisnasızlığından başka ölçüt yoktur. Bu istisnasızlık eş tarafından yaralanırsa, bu, eşin var olan ilişki yerine başka bir ilişkiyi sokabileceğinin kanıtıdır; başkası onun için gerçekten değiştirilebilir nesne olmuştur. Aslında burada insan, kendi zihniyetini eşine yansıtmaktadır.

Nevrotik aşk ilişkisi, çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir. Buradaki görüngüler, Donjuancılık ve nemfomaniden nevrotik saplantıya ve gönül köleliğine kadar uzanır. Bu durumların her birinde, somut eşe pek ilgi duyulmaz aslında. İnsanın kendi istekleri ve idealleri eşten daha önemlidir. Eş bunların yerine getirilmesini sağlar yalnızca. Eş bu isteklerin yerine getirilmesinde işe yaramıyorsa, terkedilir. İşe yarıyorsa o zaman, aşırı ölçülerde eş saplantısı doğar. Bu durum, bilinçsiz aşk istekleri, babada ya da annede yoğunlaşırsa eş, baba ya da anne figürü olarak elverişliyse, özellikle sıklaşmaktadır. Temsilci durumundaki baba ya da anne figürlerine olan saplantılar, söz konusu kişinin hâlâ (ya da yeniden) psikoseksüel gelişmesinin infantil çağında bulunduğunu açığa çıkarmaktadır. Anababa evinde korku yaratan Oedipus durumunun, yetişkinlerin bu sık görülen noksanlığında ne kadar rol oynadığını daha önce anlatmıştık. Tutkulu kıskançlıklar ve nefretler, çoğu kez bu tür saplantılarla birlikte bulunmaktadır. Bu nedenle, eş ilişkisini tutkulu aşk olarak göstermek, tiyatroda ve operada gözümüzün önünde idmanı yapılan bir burjuva yanlışı olmalıdır. Bir aşk, gerçekten tutkulu olabilir, ama bu, eşe duyulan

sevgi değil, eşin temsil etmek durumunda olduğu anababa figürlerine duyulan sevgidir.

e) Ejaculatio Praecox (Erken Boşalma)

Aşk ilişkisindeki psişik rahatsızlıklar, çoğunlukla iktidar noksanlıklarına yol açmaktadır. "Jasmin" dergisinin yazdığına göre, Fed. Almanya'da cinsel ilişkinin süresi ortalama 40 saniyeyle üç dakika arasında değişmektedir.[78] Bu dergi, o kadar güvenilir bir kaynak değilse de, verilen sürenin kendisi, bir hayli inandırıcıdır. Şimdiye kadarki düşünceler de bundan yana olup, cinsel-politik seminerlerde sürdürülen tartışmalar gibi görüşmelerden kazanılan bilgiler de, bu süreyi doğrulamaktadır. Alman erkeklerinin büyük çoğunluğu, erken boşalmadan şikayetçidir; ve erken boşalma, eksiksiz bir cinsel tatmine hiç bir zaman imkân vermemektedir. Elbette, bu durumda kadınlar da, psişik ve cinsel yönden tatminsiz kalmaktadır. Bununla bağlantılı psişik rahatsızlığın bütün boyutlarını sergileyebilmek için, tatminsiz cinsel hayatın psişik sonuçlarını daha ayrıntılı olarak ele almak gerekiyor.

Psikoanalizci Karl Abraham[79], ejakulatio praecoxu enine boyuna incelemiş ve bundan şikayetçi erkeklerde sık sık şu özellikleri yakalamıştır:

Narsizm: Giyimde kendini beğenmişlik, hastalık derecesinde hırs, kendisine hayranlık duyulmasını istemek; karşısındaki insanı değil, kendini sevme; penise özel değer verme.

Korku: 1) Her şeyi gören bakışlardan ve baba cezasından korkma, iğdiş edilme korkusu. 2) Kadının genital organından korkma (kadının penissiz oluşunu, iğdiş edilmenin kanıtı olarak görme.) 3) Kadının penisi sıkarak alıkoyacağı korkusu.

78 Jasmin 24/1968.

79 K. Abraham: Psychoanalytische Studien zur Charakterbildung. Frankfurt 1969.

Bütün erkeklerde bilinçsiz olarak, kadına karşı saldırgan ve acımasız düşüncelerin bulunması.

Bütün bu özellikler, şimdiye kadarki psikolojik açıklamalarımıza uygun düşmektedir. Toplumumuzda erken boşalmanın bu kadar yaygın olması karşısında, Abraham'ın bu saptamalarıyla bizdeki erkeklerin "sosyal karakteri"nin bir bölümünü çizdiğini kabul edebiliriz. "Sosyal karakter"le, kişiliğin, bir toplumun hemen hemen bütün üyelerinde ortak olan çekirdeği kastedilmektedir.

f) Sadizm ve Mazohizm

Korkuyla barbarlığın tam da cinsel alanda böylesine kötü etkiler yapması, cinsel hayatımızın çocukluğun ilk dönemlerinden itibaren ne ölçüde baskı altında olduğunu düşünürsek, bizi şaşırtmayacaktır. Kendi geçirdikleri eğitim dolayısıyla, aydın anne ve babalar bile, çocuklarının cinsel aktifliğine, bilinçli ya da bilinçsiz karşı koymayla tepki göstermektedirler. Gerçekliği görmeyen bir ideolojinin kendisine her türlü cinselliği yasakladığı çocuk, annesinin serinkanlı karşı çıkışında bile kendi cinselliğinin günahını duymaktadır. Cinsel coşku ve cezalandırılma, giderek bir "şartlı refleks" oluşturmuştur: Cinsel istekle korku, aynı anda çıkmaktadır. Cinsellik, yetişkin yargıcın otoritesi karşısında saklanmak zorundadır. Bu sırada otorite, kalıcı seksüel düşmanlık niteliğiyle, bir daha kopmayacak bir bağ kurmaktadır. Her cinsel aktiflik, yargılayan otoritelerle korku yüklü bir çatışma anlamına gelir. Bu da, daha sonra, üstben yansıtmasıyla seks düşmanı yargıç olarak algılanan cinsel eşle başlayan çatışmalar haline dönüşmektedir. Dürtü ve direnme, birbirlerini karşılıklı olarak yükseltmekte ve patlamaya doğru baskı yapmaktadır. Bunun için bilinen supap, cinsel alandaki sadistçe fanteziler, filmler, vs.dir. Ancak, bu supabın her insana yetmediğini istatistikler gösteriyor; ölümle sonuçlananlar da dahil olmak üzere, Fed. Almanya'da ayda 500'den çok zorla ırza geçme denilen suçlar işlenmektedir.

1968'de bu sayı 6319'u bulmuştur.[80] Tabii, burada istatistiklere geçmeyen olayları da düşünmek gerekiyor.

Şu gerçekler bilinmektedir: Almanya'da politik gösteriler sırasında müdahale eden polis, copunu kullanırken kadınların belden aşağısını özel bir tercihle hedef almaktadır. Politik tutukluların, özellikle cinsel organlarını tekmelemek adet olmuştur. Cinsel organlar, işkence sırasında tercihli bölgeler olarak rol oynamaktadır. Çırakların ustalar ve eğiticiler tarafından "işlerinin görüldüğü" gündelik hayattan sahnelerde bile, çok sık cinsel -sadist davranışlara rastlanır.[81]

Erkeğin cinsel sadizmine (ki, kural olarak burada mazohist eğilimler de karışıktır), kadının cinsel mazohizmi, bir biçimde uygun düşmektedir. "Bir biçimde" diyorum, çünkü, bildiğim kadarıyla, kadında mazohizmin doğuşuyla ilgili olarak henüz fazla kesin bilgiler yok. Bunu açıklama girişimleri, hatta Helene Deutsch'un yazdıkları bile, bana kısmen spekülatif gibi geliyor. Yalnız, kesin bir nokta var; kadınlardaki mazohizm de, erkeklerdeki sadizm kadar hayli yaygın. Tecavüze uğramış kadınların söylediklerinde, bir unsur, neredeyse düzenli olarak hep kendini göstermektedir: Kadınlar, hiç beklenmedik bir anda büyük bir zevk duymuşlar ve hatta çoğu kez (bazıları hayatlarında ilk kez) orgazm olmuşlardır. Başka zaman korku yüzünden bloke olan dürtü zorla tatmin edildiği zaman, zevk duymaktadırlar. Karşı konulamayacak kadar güçlü babaya duyulan bilinçsiz aşk, onun tarafından tecavüz edilme bilinçsiz isteğini, belki daha ilk dönemlerde içinde taşımıştır. Bu istek, buluğ çağından itibaren, şehvet dolu tecavüze uğrama fantezilerinde kendini hep göstermiştir. Bu fanteziler, reel hayatta hiçbir yerde, normal cinsel ilişkide bile boşaltılamayan bir seks coşkusuyla dolmuştur. Gizli

80 Jasmin'de çıkan bir makaleye göre.

81 Bu konuda, Gewerkschaftsspiegel'de (7/1970) çıkan Siemens'teki çıraklarla ilgili belgeye bakılabilir.

istekler, ancak bir tecavüz sırasında tamamen tatmin olmaktadır. O zaman seksüel coşku, daha önce frijit olan kadınlarda da orgazmı mümkün kılmaktadır.

Kadındaki mazohizmi psikoanalitik olarak yorumlamaya yönelik bütün çabalar, spekülatif karakteri nedeniyle reddedilse bile, bir nokta kesindir: Kadınların çoğunda, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, tecavüze uğrama isteği vardır; hatta artık "seks nesnesi" olarak muamele görmek istemeyen kadınlarda bile bu vardır. Bir çok kadında, bu yazılanlara karşı gözle görülür derecede açık bir aşırı hassasiyet gelişmiştir. Kadınları sanki yalnızca cinsel nesne olarak gören erkeklere beslenen nefret, ahlak, politika ve emansipasyon (kurtuluş) teorisi açısından kolaylıkla gerekçelendirilebilir. Ancak, acele ederek böyle son derece belli gerekçelerle yetinmek, tam da kadının kurtuluşu anlamında yararlı olmayacaktır. Dışarıdan, erkeklerin ya da toplumun bayağılığına karşı verilen bir mücadele gibi görünen şey, ayıp sayılan kendi mazohist tamin isteklerine karşı verilen bir mücadeledir çoğu kez. Psikoanaliz, burada "tepki oluşması" kavramını kullanır: Tecavüz eden erkeğe (başlangıçta babaya) duyulan mazohist aşk, zorunlu olarak bastırılmıştır; ancak, bir iç tehlike kaynağı olarak yaşamaya devam eder. Aşkın yerine nefret getirilerek, bu tehlikeden kurtulunmaya bakılır.

Yasak isteklere karşı içten verilen savunma mücadelesi, dışa karşı, gizli ihtiyaçları tatmin edebilecek kimselere karşı verilen bir savunma mücadelesi olarak canlanır. Böylece, seks nesnesi olarak muamele görmek ve tecavüz edilmek yönündeki gizli istek, böyle bir şeyi yapan erkeklere karşı yırtıcı bir öfkeye (tersine) döner.

Kadındaki mazohizmle korku arasındaki bağlantı burada açığa çıkmaktadır: Anababanın cezasından duyulan korku, küçük kızı, baba karşısındaki tecavüze uğrama isteklerini bastırmaya zorlamıştır. Helene Deutcsh'a göre, analitik deneyimler, küçük

kızın babaya olan ilk libido ilişkisinin mazohist karakterde olduğu konusundaki şüpheye yer bırakmamaktadır.[82] Babaya olan bu mazohist aşk ilişkisinin bastırılması ve geriye itilmesi yüzünden, —daha önce çok kez vurguladığımız gibi— içgüdüsel bu bağ bilinçaltında ısrarla kalacaktır. Daha sonra, yetişkin kadının cinsel ilişkileri sırasında, bu bilinçsiz itkiler harekete geçecektir. Bu sırada korku doğar. Daha önce değinilen tepki oluşması, bu korkuya karşı savunma anlamını taşımaktadır. Ancak, korkuya karşı her savunma gibi bu da, korkunun saklı bir durumda kalmasına ve konserve edilmesine katkıda bulunacaktır. Çünkü bilinçsiz mazohist dürtü, açık ve çıplak olarak bilinç düzeyine çıkarılmadığı ve orada bilinçli gerçeklik denetimi altında işlenmediği sürece, sonsuza kadar bilinçaltında kalmaya devam edecektir. Emansipasyon çevrelerinde ya da kadın komisyonlarında vs. kadının cinsel ezilmesine karşı mücadele etmek isteyen kadın devrimciler, kendi bastırılmış isteklerinin bilincine varamadıkları takdirde, bu sorunu kişisel konumları açısından çözemeyeceklerdir. Sorunun kişisel düzlemden toplumsal düzleme kaydırılması, nesnel ve politik açıdan çok haklı olabilir; ancak, bu kaydırma, bireysel-psikolojik sorunsalla aynı zamanda hesaplaşmadan yapılırsa, tamamen yüzeysel kalacak ve temelde kişinin kendi hayatıyla kuracağı içsel bağdan yoksun olacaktır.

Helene Deutsch'a göre, mazohizmle frijit olma arasında sıkı bir bağ vardır. Bu konudaki açıklamalar da, bana yine biraz keyfi ve kurgu gibi geliyor. Ama bir gerekçe, derhal ikna edici olabilir: Mazohist kadının cinsel dürtüsü, tecavüz fantezisine bağlıdır; bu nedenle, ancak tecavüzle sonuna kadar tatmin edilebilir. Normal cinsel ilişki, bu tatmin imkânını vermez. Seksüel enerjinin bir bölümü, ilişki sırasında da bilinçsiz isteklere bağlı kalmakta ve dolayısıyla boşaltılamamaktadır. Sonuçta cinsel heyecan, orgazma

82 H. Deutsch: Der feminine Masochismus und seine Bezielung zur Frigiditaet. (Pamphlet Nr. 3)

götürecek kadar büyük olmayabilir. Bir çok kadının, cinsel ilişki sırasında ancak tecavüze uğrama hayalleri kurduğu ya da gerçekten tecavüz edildiği zaman orgazm olabildiği gerçeği, böylece anlaşılır duruma gelmektedir.

Bir kadının orgazm yeteneğini, "sevgi yeteneksizliği" kategorisi altında ele almaktan, elbette ki kaçınmamız gerekiyor. Bu noktada, kadının orgazmının işlevi, psişik önemi ve "doğallığı" hakkında çok az şey biliniyor. Konumuz çerçevesinde önem taşıyan gerçek sevgi yeteneksizliği, tıpkı erkekte olduğu gibi, aynı çevreden insanlara karşı olan temel düşünceyle ilgili bir sorundur. Bu soruna da, daha önce değinmiştik. Kadının durumu için geçerli olan başka özel kategorilerin, burada gerekli olduğunu sanmıyoruz.

5. Kendiliğindenliğin Kaybı

a) Bir Örnek

Cinsel politika konulu bir grup toplantısında bulunuyoruz. Kadınlarla erkekler karışık, ancak herkes kendi yerinde, diğerinden ayrılmış durumda, serçeler gibi sıralanmış oturuyor. Werner, komşusu İnge'nin yanında kendini çok iyi hissediyor, bu kız onun hoşuna gidiyor. İçinden, kolunu uzatıp bu kadına sarılmak geliyor. Ancak, daha bu isteğini gerçekleştirmeden, durumun bilincine varıyor. Onu tereddüte sokacak içsel bir engel beliriyor. Bir şefkat jesti olan, kolunu karşıdaki insanın omuzuna dolama, onun için bir sorun haline geliyor, yapmalı mı, yapmamalı mı? O anda, aklına birkaç uygun söz geliyor, hoş bir nükte ya da şirin bir şaka belki. Evet, şimdi başarıyor. Koluyla İgne'ye sarılıyor ve tatlı sözünü söylüyor - tıpkı resimli dergilerde, örneğin, gençlik magazini "Twen"de olduğu gibi.

Dışardan bakıldığı zaman, bu harekette bir gariplik görülmeyecektir. Belki, gizli bir gözlemci, Werner'in yüzündeki çok hafif bir titremeyi yakalayacaktır. Diğerleri, onun teklifsizliğini ve rahatlıkla bu işi becermesini gizlice kıskanmışlardır belki de.

Bu örnek, "kendiliğindenliğin kaybı"yla neyin kastedildiğini

açıklamak için verilmiştir. İstemek ve yapmak arasında, bir engel, çatışma ve düşünme aşaması bulunmuştur. Werner, spontane davransaydı, kolunu, tereddüt etmeden ve uzun uzun düşünmeden hemen koyacaktı. Ama Werner'in yapamadığı işte budur. Onun bunu yapamadığını, kimse görmemiştir, kimse farketmemiştir; oysa, hareketindeki belirleyici nokta, işte burada yatmaktadır. Neden bunu yapamamıştır?

Çünkü, korkmuştur. Toplumumuzda tek tek insanları birbirinden ayıran uçurumu, basit bir şefkat jestiyle aşmak, aslında büyük bir ayıp haline gelmiştir. Werner, İgne'nin kendisi hakkında ne düşüneceğinden, onu mahkûm edeceğinden korkmuştur. Bedenlerin yakınlığına ve duyduğu sempatiye rağmen, İgne, Werner'e o tutukluk anında içsel olarak çok uzaktır. Bu kadın, bir saniye içinde, Werner için tehdit edici bir yargıç figürüne dönüşmüştür. Werner'in istekle korku arasındaki çatışmasını nasıl çözdüğüne bakarsak, bunu açıkça anlayacağız: Aklına birkaç hoş sözün gelmesini beklemiştir. Bunları, psikolojik teorimizin diline çevirirsek, şu anlama gelir: Werner, yargıcın lütfunu kazanmak amacıyla, bir korku savuşturma amacına el atmıştır. Sadece yüzündeki hafif titreme, şefkat dolu ve görünüşe göre saygılı bu jestin arkasındaki gerçekliği açığa vurmuştur: Bu, insanların korku engelleriyle birbirlerinden koparıldığı bir toplumun gerçekliğidir. Öte yandan, bu ayrılık, ne doğaldır ne de tasadüfi ve değiştirilemezdir. Görmüştük ki, bu ayrılık, kapitalist toplumun maddi ilişkileriyle içten içe bağlantılıdır; ve insanlar, bu maddi koşullar altında birbirleriyle ilişkiye geçerler. Ayrılık ve yalıtılmışlık, insanların birbirlerine olan yabancılaşmasının en genel ifadesidir.

Paschukanis, bu yabancılaşmayı, ahlak örneğinde anlatmıştı. Ahlakın, insanların karşılıklı yalıtılmışlığını öngördüğünü, Paschukanis'i okurken öğrenmiştik. Moral kuralların, ancak insanların doğrudan ve spontane bir ilişki içinde olmadığı, aksine, temelde birbirlerine düşmanca baktığı yerde bir anlamı vardır.

Çünkü, bu kurallar, kendilerinin karşıtı ihtimalini de içermektedir; yoksa, böyle emirlere hiç gerek kalmayacaktı. "Çalmayacaksın" emri, kimse bir başkasından bir şey çalma düşüncesine sahip değilse, hiçbir anlam taşımaz. "İnsan onuru"nun ahlaki bakımdan vurgulanması, kimsenin diğerini sömürmediği, ezmediği ve hor görmediği bir toplumda son derece gereksizdir. Ancak insanların birbirinden korktuğu bir yerde ahlaka ihtiyaç vardır ve kendilerini birbirlerinden korumak için, buna ihtiyaç duyarlar. Ama, bizzat ahlakın onların korkularını ve ayrılıklarını yalnızca derinleştirdiğini göstermiştik. Ahlak (moral), kendiliğindenliğin kaybolmasının bir ifadesidir.

Burjuva psikologları, bu son cümleyi, açık bir saçmalık diye ilan edeceklerdir. Ahlakı çoktan içselleştirdiğimizi ve bu nedenle, ahlakımıza göre spontane davranacağımızı söylerler. Onların bu sırada görmezlikten geldiği şudur: **Bütün açıklamalarımızın merkezine, korkunun bu "moral" davranışın arkasında bilinçsiz bir motor olarak durduğu düşüncesini yerleştiriyoruz.** Burjuva psikoloğu, korkuyu gözüyle göremediği ve ölçemediği için, yok saymaktadır. Ancak, korkuyu gizli (görünmeyen ve bilinçdışı) ve açık (belirgin olarak hissedilen ve çoğu kez de dışardan görülebilen) diye ikiye ayırmıştık. Aslında bunların ikisi de, yabancı güçlerin belirlediği insanın hayatında, derinlerde yatan, başkalarının yargıç bakışlarından duyulan aynı korkudur. Bunu, "vicdan korkusu" ve "otorite korkusu" olarak nitelendirmiş ve her iki kavramın açıkça birbirinden ayrılamadığını göstermiştik. Kendiliğindenliğimizi bloke eden, işte bu korkudur.

Yukarıda verdiğimiz örnek, binlerce başka durum için de geçerlidir. "Engellenmeler"den, "tutukluk"tan ya da "ürkeklik"ten söz edebileceğimiz her yerde, kendiliğindenlikle ilgili bir yeteneksizlik söz konusudur. Ancak, bu kadarla bitmiyor. Önceki örnekte gördük ki, söz konusu kişi, dışarıya karşı hiç de öyle ürkek ve tutuk izlenimi vermemiştir. Buna rağmen, spontane davranışta bulunamamıştır yine de. İsteğini hemen uygulayamamış, kısa

sürede ortaya çıkan korkusuna karşı bir korku savuşturma mekanizması bulmak zorunda kalmıştır. Ama, korkuya karşı savunma davranışıyla kendiliğindenlik, birbirlerini gerçekten dışlarlar mı?

b) Korkuya Karşı Koyma ve Kendiliğindenlik Arasındaki İlişki Üzerine

Korkuya karşı koymaya yönelik birçok davranış biçimi, hayatın akışı içinde o kadar bilenmiştir ki, bunlar, otomatik olarak ve herhangi bir bilinçli korku duygusu olmadan harekete geçerler. Burada spontanelikten söz açılabilir mi? Bu, en sonunda bir tanımlama sorunudur. Otomatik olarak cereyan ettiği zaman, korkuya karşı koyuşun kendisini "spontane" diye nitelendirmek mümkündür. Ne var ki, insan davranışını yalnızca ampirik (yani, dış görüngü biçimi içinde) değil de, genetik olarak (yani, ortaya çıkış tarihi içinde) gözlemlediğimiz zaman, bu dışsal kendiliğindenliği, en çok, görünüşte spontanelik diye değerlendirebiliriz. Çünkü, genetik bakımdan, korkuya karşı koyma davranışı, asli (orijinle ilgili) bir şey değil, aksine her zaman, insanın kendi korkusuna bir tepkidir. Bu davranış, söz konusu özelliğinden dolayı özel bir karakter taşır ve bununla, her türlü orijinal spontanelikten ayrılır. Dıştan görünen bütün yumuşaklığına ve sempatikliğine rağmen, aslında katı ve maskelidir. Tıpkı film yıldızının gülümsemesi ya da şov ustasının "içtenliği" gibi. Birlikte yaşamamızı belirleyen kurallardan bir bölümü de, nezaket, içtenlik, dostluk ve şirinlik kurallarıdır. Uygun düşen davranış, çoğu kez öylesine sahici etkisi yapar ki, onu "doğal" diye nitelendiririz. "Doğal" kelimesi, gündelik yaygın kullanımda, davranışlarımız ne kadar törpülenmişse, o kadar "doğal" etki yaparlar ve insanlar onları o kadar sempatik bulur. Burada, bir tür görünüşte ve ikincil kendiliğindenlik söz konusudur; ve toplumumuzda doğrusu hemen hemen sadece çocuklarda bulduğumuz orijinal kendiliğindenliğin karşıtıdır. Söz konusu insan bir korku durumuna düşer de, her zaman kullandığı davranış repertuarı bunu savuşturmaya yetmezse, ikincil kendiliğindenlik, aldatıcı

karakterini hemen ortaya koyacaktır. O zaman sempatikliği ya da kibar üstünlüğü ortadan yok olacak, onların yerini bayağı bir nefret ya da titrek bir çaresizlik alacaktır. Çünkü, onunla diğer insanlar arasındaki uçurum, aslında hiç aşılamamıştır; aksine maskeli ilişki, içsel yalıtılmışlığı sağlamlaştırmıştır. Dendiğine göre, televizyon spikerlerinde, film yıldızlarında mutsuzluk ve intihar oranı bir hayli yüksekmiş. Şimdi bu, öyle çok şaşılacak bir şey değildir herhalde.

c) Kendiliğindenliğin Kaybı ve Saldırganlık

Sahici spontaneliğin becerilememesinin arkasında, hemen hemen her zaman bastırılmış saldırganlık bulunur. Bu bağlantı, heyecanı düşük, zorunlu karakterlerin psikoanalizinde en açık biçimde ortaya çıkar. Onların karakter zırhı ve heyecan engeli delinebilirse, bastırılmış saldırılar büyük boyutlarda düzenli olarak gün ışığına çıkacaktır. Geriye doğru düşünüp korkuyla düşmanlık arasındaki bağlantıyı hatırlarsak, şimdi ele aldığımız bağlantı da, hemen anlaşılır olacaktır. Baskı uygulayanlar karşısında duyulan düşmanlık, onların vereceği cezadan duyulan korku nedeniyle baskı altına alınmaktadır. Böylece, aynı kişide hem korku hem de düşmanlık, durmadan yükselen bir kısır döngü halinde artmaktadır. Bastırılmış düşmanlık, yavaş yavaş insanlar arasındaki bütün ilişkilere sızdığı ve büyük patlama gücüne sahip şiddetli heyecan haline geldiği için, akla gelen bilinçsiz korku savuşturma mekanizması, söz konusu ilişkilerden çıkan bütün şiddetli heyecanları geriye itmektir sadece. Kendiliğindenlik de, bununla birlikte tamamen sönüp gitmiştir.

İlke olarak bu bağlam, hepimizin hayatı için geçerlidir. Başka insanlara karşı duyduğumuz gizli düşmanlık, kesintisiz bir tehlike kaynağıdır. Bu nedenle bastırılmalıdır. Saldırılarımızın böyle bastırılmasında, ancak davranışlarımızı, bilinçli ya da bilinçsiz olarak sürekli bir biçimde denetim altında tutarsak başarı kazanabiliriz. Oysa, denetleme ve kendiliğindenlik, birbirlerine yüz seksen derece zıt olan iki şeydir.

Son derece haklı olsa bile, saldırganlığımızı göstermemizin çoğumuza ne kadar zor geldiğini, örneğin, bir çok militanın, gösteriler sırasındaki tavırlarından çıkarabiliriz. Gönül rahatlığıyla bağıramazlar; hatta Strauss (Bavyera Eyaleti Başbakanı — Ç.N.), NPD (Fed. Almanya'daki faşist parti —Ç.N.) ya da olağanüstü hal yasaları gibi korkunç protesto nedenlerine karşı bile bağıramazlar; ya da bağırsalar bile, bu sırada kendilerini ve çevrelerini yansıtırlar. Kapitalist sistem, burada bizim bir gücümüzü, yani nefret etme yeteneğimizi elimizden almıştır. Emansipasyonla ilgili görevlerimizden biri de, zaten bilinçdışı ve bu nedenle de yıkıcı olarak içimizde bulunan nefreti, tutuklu halinden kurtarmak ve birlikte doğru yöne, yani sistemin baskıcılığına karşı çevirmektedir. Bu sırada, spontaneliğimizden bir bölümünü geri kazanacağımız, psikolojik olarak gayet açıktır. (Bkz. son bölüm.)

Bu saldırganlık sorunsalı, şüphesiz ki, toplumsal katmanlara özgü oldukça güçlü etkilerden de uzak değildir. Aldıkları eğitimin sonucu, işçiler, ortalama olarak saldırılarını, orta tabakadan gelen insanlara göre daha kolay dile getirebilirler. Dolayısıyla, onlarda nevrotik korku daha az ve kendiliğindenlik yeteneği de, buna uygun olarak daha çok bulunabilir. Ancak, kendiliğindenliğin kaybı konusunda yapılan açıklamalar, ilke olarak, toplumumuzun bütün tabakaları için geçerlidir. Bugün tarihi açıdan mümkün olan psişik özgürlüğün derecesiyle karşılaştırıldığı zaman, sınıf özelliğinin getirdiği ve bireyler arasındaki farklılıklar oldukça önemsiz kalmaktadır.

6. Toplumumuzun Kullandığı Dildeki "Sağlıklı" ve "Nevrotik" İnsan

Kapitalist sistemin hasta yapan toplumsal yapıları, bütün insanlar için benzerlik taşır. Yani, bu toplumun insanlarının hepsi, az ya da çok hasta olmak durumundadır. Teorimize göre, hastadırlar da. Kapitalizmin yetiştirdiği insan, ilke olarak hasta insandır. Buna rağmen, toplumda sağlıklıyla hasta arasında ayırım

yapılmaktadır. Bütün burjuva psikologları ve tedavi uzmanları da, bu ayırımı benimsemektedir. Hatta bunlar, söz konusu farkın "bilimsel" olarak uygulanabilmesi için kategori sistemleri geliştirmektedirler.

"Karakter Analizleri" başlıklı kitabında sosyalist psikoanaliz uzmanı Wilhelm Reich, sözde sağlıklı insanlarda da, nevrotiklerde olduğu gibi, korkuyu savuşturmaya yönelik hastalıklı "karakter oluşumları" bulmaktadır. Bunlardan birincileri, toplumsal düzlemde göze batmazlar, yani "normal"dirler; ikincileri, yani normal olandan ayrılanlar "anormal" ya da "nevrotik"tir. "Normal" olan "sağlıklı"dır. Burada her iki durumda da, sadece istatistik kavramlar söz konusudur: Toplumda en sık beliren durum, sağlıklıdır; hastalıklı olma durumu da, toplumsal ortalamadan olan sapmayla ölçülür.

Korkuya karşı koymanın en genel aracının uyum sağlamak olduğunu söylemiştik. Bu ne kadar başarılmışsa, karakter o kadar az göze batar; korkuya karşı koyan karakter oluşumu, o kadar uyum sağlamıştır ve "sağlıklı"dır. O zaman, nevrotik olan; uyum sağlamamış korku savunmasında, örneğin, yakışık almayan saldırganlıkta, kendini beğenmişlikte, son derece istekli iş görme eğiliminde, son derece büyük gevezelikte, gayet belirgin fiyaka yapmalarda ya da egemenlik düşkünlüğünde vs. kendini gösterir. Korkuyu savuşturmaya yönelik uyum sağlamamış bu davranış biçimleri, bireyin çevresindeki düşmanlığı giderek artan bir dozda yaşamasına yol açmaktadır. Böylece, korkuya karşı koymak daha da gerekli olmaktadır. Bu da bir kısır döngüdür ve çoğu kez, toplumumuzun "nevroz" dediği hastalığa neden olur.

Toplumumuzda uyum sağlamış insan, yabancı güçlerin belirlediği insandır. Böyle bir insanın psişik olarak baştan aşağıya kötürüm olduğunu gördük. Artık spontane olamayan, sevemeyen, yalnızca çalışan, satın alan ve nefret eden bu kötürüme, bizim burjuva psikolojisi "sağlıklı" der - yeter ki, onun korkusu ve sevgi yeteneksizliği, toplumumuzda yaygın olana uygun düşsün.

Böylece, yabancı güçlerin belirlediği insanda, uyum sağlamış olması, "sağlıklı" ve "nevrotik" kişilik arasında ayırım yapılırken ana ölçütü oluşturur. Her ikisi de, aynı toplumsal yapılanmadan ortaya çıkmıştır; temel yapıları nevrotiktir. Baskı ve zorlamayla uyuma sokularak hasta edilmiş insan, (uyum sağlamış olduğunun belirtilerini taşıyorsa) sağlıklı damgasını yer. Yabancı güçlerin belirlediği insanın psişik "sağlığı", onun, uyum tayfında kırılmaya uğramış hastalığından başka bir şey değildir.

V. BÖLÜM

Korkunun Toplumsal İşlenme Biçimleri

Nevrotik korku, başka türlü dayanılmaz olacağı için, derhal korkuya karşı koyma süreçlerini vücuda getirir. Düşmanlığın yanı sıra, korku da, kapitalist toplumun insanının bir temel duygusu olduğu için, onun bütün hayatı, böyle korkuya karşı koyma süreçleriyle kalıba sokulmuştur. Bu anlamda, korkuda, yalnızca felce uğratan değil, aynı zamanda harekete geçirici muazzam bir güç bulunmaktadır: Bu güç, korkuya karşı savunma yapan hayat teknikleri ve ideolojilerin serpilmesine yarayan merkezi bir motor haline gelmektedir. Gelişmiş endüstriye sahip kapitalist toplum, bireysel korkuyu kolektif korku işleme biçimleri sayesinde, programlama ve belli kanallara sokma imkânına sahiptir. Kapsamlı bir korku teorisi; korkuyu terbiye etme ve bağlama konularını, "karşı koyma fasadı", "karakter zırhı" vs. gibi bireysel-psikolojik kategoriler halinde kavramakla yetinemez. Çünkü, bu tür bireysel süreçler, ancak içinde cereyan ettikleri somut toplumsal durumun incelenmesiyle anlaşılabilir. Öyleyse, ideoloji, meslek sistemi, tüketim sistemi ve boş zamanları düzenleme programları gibi toplumsal faktörlerin korkuyu işleyen, bağlayan ve ona karşı koyan

işlevlerini araştırmak zorundayız.

1. Kolektif Bir İdeolojinin Korkuya Genel Karşı Koyma Karakteri

Cinsel konularda aynı derecede tutukluk sorunları olan iki genç bekâr erkek düşünelim. Biri, serbest cinselliği benimsemekte; diğeri, gayet kesin moral inançları nedeniyle bunu reddetmekte ve cinsel perhizini belki de karakter üstünlüğü olarak kendine ayırmaktadır. Birincinin ikinciye göre çok daha had safhada cinsel korku içinde bulunduğu, dolaysız olarak anlaşılıyor. Çünkü, birinci erkekte, korku uyandıran seksüel istekler çok daha açık durumdadır; ve ortaya çıkan çatışma, ahlaki planda kendini aldatma manevrasıyla bastırılamamaktadır. Bu örnek, rahatsızlığı çekilen korkunun boyutlarının, gerçekten belli bilinçli ideolojik yönelişlere bağımlı olabileceğini göstermelidir. Burada "ideoloji"den, bir insanın düşüncelerinin, fikirlerinin, inançlarıyla ilgili tavırlarının, din, ahlak ve dünya görüşüyle ilgili kanaatlarının tümünü anlıyorum. Eğitim ve öğretim kurumlarında ve kitle iletişim araçlarında toplumumuz, ideolojik yapılar ve içerikler üretmektedir; bunlar, halkın büyük çoğunluğu tarafından sadece çok küçük farklılıklarla paylaşılmaktadır. Somut içeriklerini bir yana bırakırsak, böyle kolektif bir ideolojinin korkuya karşı koyma işlevi, farklı bakış açılarından kanıtlanabilir. Şimdi bunlardan dördünü ele alacağız.

a) İç Çatışmalardan Kaçınma

Dürtü kaynaklı isteklerle toplumun istemleri arasındaki korku üreten temel çatışma, en kolay, toplumsal istemlere hak veren ve bireye de, kendini bunlarla özdeşleştirme imkânı sağlayan bir ideolojiyle "çözülebilir". Elbette ki, çatışma, bunlarla tamamen halledilemeyecek, sadece bilinçaltına kaydırılacaktır. Buna rağmen, toplumla özdeşleşme, had safhadaki korku yükünü üstünden atma anlamına gelir. Çünkü, şimdi birey, "olmayan özne"nin otoritesi tarafından ya da aynı biçimde düşünen başka insanlar tarafından korunmaktadır. İç çatışma, toplumla olan dış çatışma

aracılığıyla artık her zaman yeniden alevlendirilemeyecektir. Bilinçdışı kalacak ve bu nedenle, yaşayışın bilinçli yönlendirilmesini artık rahatsız etmeyecektir. Her ideoloji, birey için bağlayıcı olan anlamlar ve değerler içererek hayatın yönlendirilmesini kolaylaştırır. Kolektif bir ideoloji, belli ve kendini tekrar eden biçimde, stereotipler halinde ortaya çıkar. Burada "stereotip", kolayca rasyonel olarak açıklanamayan sorunların, duygusal ve görünürde rasyonel tarzda hakkından gelinmesine yarayan klişeleşmiş kısa formüller anlamındadır. Böyle stereotiplerin psişik değeri, onların insanı bazı yüklerden kurtaran işlevinde yatar. Kafa yorma, şüphe ve güvensizlik duyma gibi zahmetlerden kurtarır. Bundan başka, ideolojinin, kendi kendine telkin ve korku azaltan etkisi de vardır: Dışa karşı yüksek sesle yapılan vurgulamalarda, içteki şüphelere ve özellikle içten gelen ve ayıp sayılan dürtülerle itkilere karşı bir korunma vardır.

b) Kendi-Değer Duygusunun Artırılması

İhtiyaçlarını ve çatışmalarını kolektif ideoloji anlamında terbiye eden kimse, kendini, toplumsal otoriteyle birleşmiş hissetmekle kalmaz; "mazbut", "yetenekli" ve "mantıklı" bir insan olmanın zevkini de çıkarır. Bununla, kendi bilinçsiz aşağılık kompleksini ve korkularını dengeleyebilir.

c) Karşılıklı Özdeşleşmenin Kolaylaşması

İnsanların kendi aralarındaki korku dolu yalıtılmışlık, ortak ideoloji sayesinde, hiç olmazsa yüzeysel olarak aşılabilecektir. Çok sık şahit olmuşuzdur, irrasyonel olsa bile, benzeri görüşler, kendiliğinden bir dayanışmaya götürebilir. Konuklarla birlikte olunduğu akşamlarda, öğretmenler odasında, meyhanedeki "müdavimler masası"nda, müzik kulübünde vs. sürdürülen alışılagelmiş konuşmaları düşünelim. Orada bulunanlardan biri, ortaya herhangi bir ideolojik ahmaklık sunar; diğerleri buna hemen sarılırlar ve hep birlikte beraber ve güvenlik içinde olmanın duygusunu tadarlar. Bu noktada, birbirine ait olma duygusunun verdiği o kutsal tüyler ürpertici durumu ya da birlikte başkalarını yargılayıp mahkûm eden insanların o muhteşem ciddiyetini de

gözümüzün önüne getirelim.

d) Toplumdışı Olanlara Karşı Ortaklaşa Saldırı Boşaltımı

Başka türlü düşünenlerin ortaklaşa mahkûm edilmesi, üçlü bir ruhsal kazanç sağlamaktadır: Bir kere, iç bağları güçlendirir. İkincisi, normal olarak başkalarının yargıçlığından korkan tek tek insanları, bizzat yargılayıcı durumuna yükseltir. Ve üçüncü olarak, gizli saldırganlığa bir supap açarak korkunun sanki bir bölümünden kurtarır. İdeolojinin genel özelliği, onun göreceli sabitliğinde ve bükülmezliğinde yatmaktadır. Bir insanla, onun ideolojik görüşleri hakkında rasyonel bir tartışma yapmak pek mümkün değildir; hemen kendisinin son derece irrasyonel bir biçimde ideolojisine bağlanmak zorunda olduğu izlenimi edinilir. Hoşgörüsüz etkisi yapar ve hafifçe saldırganlaşır. Bununla, korkuyu işleme aracı olarak ideolojisinin onun ruhunda ne kadar derinlerde yattığı doğrulanmaktadır. İdeolojisine olan saldırılar, onun psişik güvenliğine yapılan saldırılardır. İki farklı ideolojinin çarpıştığı yerde, çatışma genellikle nesnel olmayacak, aksine duygusal yan ağır basacaktır; yine bu çatışma, demokratik değil, otoriter, eleştiriye kapalı ve dogmatik sürdürülecektir. Bu, ne yazık ki, bizim politik gruplarımız için de geçerlidir. Politik ve ideolojik tartışmaların dogmatizmi ve düşmancalığı, çoğu kez burada bireysel güç kavgası söz konusu olduğu için, daha da sertleşir; çünkü, böyle tartışmalarda kimse zayıf taraflarını göstermek istemeyecektir. Ortodoks anlayışla temsil edilen ideoloji, çoğu zaman, su katılmamış bir iktidar aracı haline dönüşmektedir. Bireysel korku, grup içindeki iktidar pozisyonuyla dengelenir ve bu güçten şüphelenilmesine tahammül edemez. İktidar pozisyonları, otoriter bir saldırganlıkla savunulur; bu saldırganlık, prestij ve iktidarın kaybolması halinde ortaya çıkacak korkuya uygun düşmektedir.

2. Hayaller Dünyasına ve Pop Kültürüne Kaçış

Daha önce, "olumlayan kültür"den söz etmiştik; bu kültür, hergünkü yaşamdan ayrılmıştır, gerçekdışı ve doğaüstü bir ye-

dek dünya yaratmıştır. Bundan dolayı, günlük hayatın getirdiği korku ve sefaleti biraz olsun dengelemeye yarar. Örneğin, gerçekdışı kalan kültürümüz içinde aşk, dindarlık, sanat, doğa nedir ki?

Dindarlık, küçük ve zavallı insanın, tanrısal bir sevgi ve adalet karşısındaki duygusudur; sanat, ilham perisinden, güzel anlardan ya da akıllı bir konuşmadan sonra saklı kalandır; doğa, sonsuz ve öz olanla bir karşılaşma, mavi çiçeği arayış sırasında küçük bir parça tatmindir; aşk, bir güzellik ve mutluluk sezgisi, kuralların ve zorlamaların köleliğinden kurtuluş, uyanıklığın ve hesapların, rekabet kavgası ve korkunun uşaklığından esenliğe çıkmadır...

Bütün bireysel farklılıklara rağmen, bu örneklerin ortak bir yanı var: Bunlar, kültür ve maneviyat dünyasını, donuk ve korku dolu gerçekliğin karşıtı olarak açığa çıkarmaktadırlar. Ayrıcalıklı durumlarının sonucu olarak buraya girme imkânını elde eden kimselere, bu yalancı dünya, bir huzur ve uyum, bir kaçış ve teselli alemi gibi gelir.

Böyle bir dünyanın içerikleri, değişmeden edemezler. Yaşlılar, derin saygı ve güzel ruh yalanını getirmişlerdir; gençler, buna bugün "hit" (günün müziği) ve "pop"la cevap verirler. Ama, korkuya karşı savunma yapma karakteri aynı kalmıştır. Sözde çok eleştirici olan gençlik bile, irrasyonel bir hayaller ve istekler dünyasına kaçmıştır. Bu arada, bütün endüstri bundan yararlanmaktadır; çünkü, korkuya karşı savunma, iyi kâr getiren bir iştir.

"Twen", "Underground" ve "Bravo" gibi gençlik dergileri, yeni psikolojik pazarlarını bulmuşlardır: Nirvana'yla "beat" sarhoşluğu, hassas bir romantizmle rengârenk süslenmiş seks arasında bir dünya. Gençler, aynı zamanda utandıkları özlemlerinin tatminini aramaktadırlar. Aşırı duygusal olmak istemezler, ama aşırı duygusaldırlar; çünkü, onların bu duygusallığına son verecek tek şey, ihtiyaçlarının korkudan uzak bir yolla tatminidir. Ne var ki,

gençler korkmaktadır. Gitarlar ve protesto şarkılarıyla duygusallık ve ironi arasında gidip gelirler, artık bir çoğuna yetmeyecek durumda olan yedek bir dünyaya kaçarlar. Duygusallıktan umutsuzluk, ironiden hırçınlık, "hit"den yolculuk doğar. Kaçış sırasında esrar ve LSD ile yeni bir hayal dünyasına dalacaklar ve çoğu kez burada başlangıç noktalarına, yani korkularına rastlayacaklardır. Birçok genç, LSD etkisi altında birdenbire çırılçıplak ve dev boyutlar halinde ortaya çıkan bu korkudan söz etmektedir.

Beat, pop ve esrar kültürü günün birinde sona erer. Toplum, korkuya karşı verilen mücadeleyi masum alanlarda tutmak ve insanları özel yedek dünyalarına sokmak için, mutlaka yeni bir şeyler bulmuştur.

3. Korkunun Tüketim Mallarıyla Dengelenmesi

İnsan kendi-bilinci satın alabilmeye başladığından beri, korku, yüzeysel olarak hafifletilebilmektedir. Hemen her erkek otomobiliyle, hemen her kadın şapkası ya da saç biçimiyle bir parça kendi-bilinç satın almaktadır kendine. Birçok genç kız, makyajsız sokağa çıkmaya cesaret edemediklerini itiraf etmektedir. Bireysel kişilikleri parçalanmış insanlar, kendilerine tüketim yoluyla yedek imkânlar yaratırlar. Korkuyu dengelemede insanın kendisini inkâr etme eğilimi, reklamlardan, modadan, filmlerden vs. çıkan örneklerin topyekûn taklidine kadar uzanır. Endişe içindeki insanlar, kendilerini korkusuz ideal imajlarla özdeşleştirmeye otomatik olarak eğilimlidirler. Sokaklarda süslenmiş, donatılmış, kendine güvenme adına neye rastlarsak, bunlar, hemen her zaman bu tür özdeşleşmelerin birer ürünüdür. Belli yemek ve içki alışkanlıkları da, çoğu kez yedek kişiliğin birer parçasıdır. Belli bir sigara markası, evdeki bireysel şarap, elbiselik kumaşların seçiminde "gayet bireysel" bir zevk, sert bir iç çamaşırı ve gömlek bilinci, en önemsiz ya da en çılgın tüketim konularında işin erbabı olmak — bütün bunlar da yedek kişiliğe dahildir. — James Bond, korkusuzdu ve son derece güvenilir bir konyak uzmanıydı. O

zamandan beri, korku sahibi birçok insan, alkol konusunda işin daniskasını bilmektedir. Korku dolu bireyselliğini taşıyamayacak hale gelen insan, kendisine yeni bir bireysellik, yani tüketim bireyselliği icat eder. Reklamlar, bunun için durmadan yeni örnekler yaymaktadır. Tavsiye ettikleri metalar, yalnızca ihtiyaç maddeleri olmaktan çoktan çıkmış, belli karakter özellikleri için semboller haline gelmiştir. Artık yalnızca bir mal satın alınmamakta, satın alınan malla özlemi duyulan bir nitelik kazanılmaktadır. (Bkz. insan ilişkilerinin meta karakteriyle ilgili bölüm II/3/6 —Ç.N.)

Kapitalist sistem, bireylerin kişiliğini sakatlamakla kalmaz, yedek kişilik satışıyla bundan para kazanıp egemenliğini sağlamlaştırarak, bu sakatlıktan kâr da eder.

Sistemin ideologları, tüketimin sahip olduğu bu çifte işlevin tamamen bilincindedir. Bu nedenle, onların ortadaki amacı, topyekûn tüketimdir; insani kişiliğin yerini bütünüyle bir tüketim kişiliğinin almasıdır. Motif analizi uzmanı ve reklamcı Amerikalı Dichter, "Nesnelerin birer ruhu vardır", diye ilan etmektedir.[83] Meta, artık insanların toplumsal iç dekorasyonuna yarayan nesne olarak da üstün gelmelidir. Kişilik satılır ve satın alınır haldedir.[84] Amerikalı marketing danışmanı Victor Lebow, daha 1955'de yeni ideolojinin propagandasını yapmaktadır:

"Müthiş verimli olan ekonomimiz; tüketimi dünya görüşü haline getirmemizi, malların satın alınıp kullanılmasını ibadet töreni düzeyine çıkarmamızı, manevi açıdan tatmin edilmeyi, yani benimizin tatminini tüketimde aramamızı istemektedir... Nesneler, giderek artan bir hızla tüketilmeli, bitirilmeli, eskitilmeli, yenilenmeli ve atılmalıdır."[85] İşte birey, toplumsal olarak standartlaştırılmış iç donatımla böylece, var olan üretim mekanizmalarının tam olarak hesaplanabilir, ayrılmaz bir parçası ha-

83 Ernest Dichter: Strategie im Reich der Wünsche. (1964)
84 Aynı yer
85 V. Packard: Die grosse Verschwendung.

line getirilmelidir.

Pazar stratejilerinde uzman olanlar, planlarını yaparken, psikolojik bakımdan taslağı çizilmiş bir insan imajından hareket ederler: "Esas olarak dikkati sosyal yönlendirme yardımlarına çekili, kendi başına olamayan ve çaresizliği nedeniyle kolektif ibadet alışkanlıklarına sürüklenen bir özne".[86] Böyle bir "özne"nin korkusu, stratejik olarak plana yerleştirilmelidir.[87] Sistemi güvence altına almak için bu tüketim egemenliği yeterli olmazsa, Dichter'in elinde yeni bir reçete bulunmaktadır: Uyum sağlamayan insanın gaz odasına gönderilmeyi düşünmesine gerek yoktur; şimdi artık klinik yollarla da böyle insanları tedavi etmek ve uyum sağlamalarına yardımcı olmak mümkündür.[88] Uyuşturucu mu kastediliyor burada? Evet, söylenmek istenen odur. Onaltı kişilik bir Amerikalı bilimciler grubu şöyle bir tesbitte bulunmuş:

"Büyük bir ihtimalle, insanların düşüncelerini ve davranış biçimlerini yönlendirme konusunda belirleyici bir gelişmeyi hesaba katmak zorunda kalacağız. Bu ilerleme; olağanüstü etkili yetiştirme teknikleri, uyuşturucular ve duyum eşiğinin altındaki uyarmalarla, motiflerin ya da bugün henüz bilmediğimiz başka ortamların yönlendirilmesiyle gerçekleşecektir."[89] Bilimciler, insan ruhunun yönlendirilmesiyle ilgili bu bilimin, hidrojen bombasından daha büyük etkiler göstereceğini ima etmişlerdir. Hayvanlar üzerinde yapılan deneyler, bu konudaki teknik imkânların bugün hangi boyutlara vardığını göstermektedir.[90]

4. Korkunun Kariyer ve Statüyle Dengelenmesi

Aslında, burada söylenecek çok şey yok. Tıpkı tüketim malları gibi, mesleki yükselme ve toplumsal pozisyonun da, korkunun dengelenmesinde önemli bir yere sahip olduğu (hatta, bir çok in-

86 Klaus Horn'un, Das Argument'te (42) çıkan yazısı.
87 Dichter, aynı yer.
88 Aynı yer.
89 V. Packard. Die wehrlose Gesellschaft.
90 Manipulatin - die staatsmonopolistische Bewusstseins-Industrie. Berlin 1969.

sanda merkezi bir önem taşıdığı) açıktır. Evde kılıbık kesilen sert şefleri herkes tanır. Cinsel plandaki aşağılık duyguları ve korkuları, mesleki pozisyon elverdiği takdirde, işyerindeki otoriter tavırlarla dengelenmektedir; ve bu, sanki bir kural gibi işler. Her kim ki, egemen tavır ve hareketleriyle dikkati çekmektedir, o insan mutlaka son derece büyük bir içsel güvensizlik duymaktadır, bundan rahatsızdır. "Meslek onuru", "görevin yerine getirilmesi" ve "başarı" değerleri, doğrudan korkuyla beslenmektedir. Korkudan uzak ve kendine son derece güvenen bir insan, bunları özel değerler olarak vurgulamak ihtiyacını duymayacaktır.

Toplumsal pozisyon, çoğunlukla belli tüketim alışkanlıkları ve para karşılığı sahip olunan statü sembolleriyle kendini belli etmektedir. Ancak bu yollarla toplumsal durum dıştan görülür hale gelecektir. Korkan insan, diğerlerinin bakışlarına bağımlı olduğu için, başka insanların kendisine saygı duymalarını sağlayacak görünüşte ortaya çıkmalıdır. Ancak bu saygıyı sağladıktan sonra, kendisine saygı duyabilir. Diğer insanlardan göreceği saygı, onun harap olmuş ruhu için bir tesellidir, bir merhemdir.

5. "Büyük Topluluk" ve Onun Düşmanları

a) "Human ve Public Relation"

Her insan, kendini oldukça büyük bir grupla özdeşleştirebildiği zaman, korkusundan bir parça kaybedecektir. Bu gerçeği kullanılır hale getirmek için, psikoloji öğrenimi görmeye gerek yoktur. Her okulun, her koronun, her işyerinin, normal zamanlardaki atmosferleriyle göze batan bir çelişki içinde olan özdeşleşme törenleri vardır. Kapanış törenleri, işyeri eğlenceleri ve toplu geziler, kardeşlik seremonileridir; bunlar, izole olmuş bireylere, herhangi bir biçimde birbirlerine ait oldukları duygusunu verir. "Aynı kayıkta oturmak", "büyük bir aile oluşturmak" ve daha başka buna benzer güzel sözler, bu bağlılıkları ifade ederler: Her büyük firmanın, uyuşturma stratejileri geliştiren "Human Relations" (insan ilişkileri) bölümü vardır. "Public Relations"

(halkla ilişkiler) sayesinde kapitalist endüstri toplumumuz, insanları gözleri kapalı güvenmeleri için kandırmayı büyük boyutlar halinde örgütleyebilmektedir. Nedir "Public Relation"? Menajerlerin dediğine bakılırsa, bu, "kamuoyunda anlayış kazanılması, güven yaratılması ve bunun korunması için sistematik araştırmaya dayalı bilinçli ve meşru çaba" demektir.[91] Bu tür halkla ilişkiler, devlet ve özellikle de endüstri çevreleri tarafından kurulur. "Public Relations aracılığıyla, endüstri grupları, topluma karşı kendi geleceklerini tayin etme haklarını savunurlar."[92] "Public Relations sayesinde, yapılan bir greve karşı başarıyla direnmek mümkün olmaktadır."[93] Burada söz konusu olan, "mantıkdışı ve işyerine yabancı görüşleri tasfiye etmek, mantıklı ve işyerine ters düşmeyen düşünceler oluşturmaktır."[94] Halkla ilişkiler çalışmalarının ağırlık noktası, sömürenlerle sömürülenlerin "birlikteliğini" vurgulamakta yatar.

b) BİLD Gazetesi

Bild Gazetesi, halkla ilişkiler planlayıcıları tarafından geliştirilmiş olmamakla birlikte, onların amaçlarını sonuna kadar gerçekleştiren gayet mükemmel bir araçtır. En ince yöntemlerle okuyuculara, kendilerinin büyük bir "Bild" topluluğunun üyeleri olduğu, her gün durmadan telkin edilmektedir. Bild okuyucuları, yalnız kendi aralarında değil, iyi ve doğru olan ne varsa hepsiyle özdeşleşmek üzere esir alınmaktadır sanki. İyi ve doğru olan, (kapitalist) ekonominin yerleşmesidir; iyi ve doğru olan, futbol ilgisidir; iyi ve doğru olan devlettir — ve hele Hıristiyan Demokratlar (CDU) hükümetteyseler. — "Bild" topluluğunun birçok üyesi, şu sözün altını olduğu gibi çizecektir: "Biz artık kapitalistler ve sömürülenler diye değil, futbolseverler ve futbolu top-

91 A. Oeckl: Handbuch der Public Relations. München 1964.
92 H. Löckenhoff: Public-Relations-Versuche... (doktora tezi) Berlin 1958.
93 Aynı yer.
94 Graf Zedwitz. v. Arnim: Tu Gutes und rede darüber. (1961)
95 A. Pohl. 14.9.1957 tarihli Frankfurter Allgemeine Zeitung.

lumumuzun belası gibi görenler olarak ayrılıyoruz."[95]

Kandırma, ancak okuyucunun, Bild Gazetesi'nin söylediği her şeyle kendini tamamen özdeşleştirecek hale getirilmesiyle başarılı olabilecektir. Okuyucu, Bild'i "kendi gazetesi" olarak görmelidir. Bu görev; dedikodu, moda ve futbolun yardımıyla, okuyucunun küçük günlük dertlerine gösterilen anlayışla, kişisel bir dil aracılığıyla ve bütün önyargıların ağza layık bir tarzda sunulmasıyla, göz kamaştırıcı bir beceriklilikle yerine getirilir. Gazetenin tirajı, bunun kanıtı olmaktadır (Bild'in günlük tirajı, dört milyonu geçmektedir. — Ç.N.). Etkili (tiefen) psikolojik mekanizmalar, Bild Gazetesi'nin daha önce değindiğimiz psikoanalitik incelenmesinde ayrıntılı olarak anlatılmıştı: "... zorunlu olarak, güncel olaylarla ilgili haberler aracılığıyla korku kışkırtıcılığı yapılır. Ama aynı zamanda, ortaya çıkan gerilimlerin oranını azaltacak rahatlatma mekanizmaları da sağlanmaktadır." Bu rahatlatma mekanizmalarından biri de özdeşleştirmedir. (Bkz. zor kullanma ve barbarlıkla ilgili bölüm IV/3 —Ç.N.)

c) Psikolojik Faşizm

Burada ilginç olan, tam da Bild'in "kısmen acımasız ve aldırışsız tadılan katılığı"nın, okuyucunun gazetesiyle olan özdeşleşmesini kolaylaştırması gerektiğidir. Bu iddiayla, faşizmin psikolojik çekirdeği, açıkça dile getirilmiş olmaktadır: Aldırışsız katılık ve acımasızlık, insanların kendi aralarında özdeşleşmelerini kolaylaştırmakta ve böylece onları, korkularından kısmen kurtarmaktadır. Elbette burada, söz konusu topluluğun dışında kalanlara karşı olan acımasızlık kastedilmektedir; yani, "futbolu toplumun bir belası gibi görenler"e, uzun saçlılara ve komünistlere karşı acımasız olunmalıdır. Bild, halkın öfkesini, toplumla uyum sağlamayanlara karşı yöneltmektedir. Bunun psikolojik etkisi açıktır; konuya daha önce, kolektif ideolojinin korkuyu savuşturma işlevini anlatırken değinmiştik: Birlikte reddetmek ve birlikte nefret duymak, iç bağları sağlamlaştırmaktadır. İki insanın bir olup bir üçüncüye çamur attığı anda, artık bunlar, birbir-

lerinden korkmamaktadırlar.

Bireysel korkunun kolektif özdeşleşme yoluyla aşıldığı her yerde, faşizme giden psikolojik yol artık uzak değildir. O zaman, egemen sınıflar her ciddi toplumsal bunalımın üstesinden, psikolojik faşizmi, açık - politik olanına dönüştürerek gelebiliyorlar. Bunun için yasal imkânlar bizde (Fed. Almanya'da —Ç.N.) olağanüstü hal yasaları biçiminde zaten yaratılmıştır.

Bild Gazetesi'ni bir örnek olarak almıştık; çünkü, sahip olduğu çok büyük okur kitlesi nedeniyle, en büyük etkiyi yapabilecek durumdadır. "Bild" topluluğu için söylenenler, ilke olarak, diğer bütün topluluklar için de geçerlidir. Herhangi bir grubu güçlendirmek için, toplumdışı olanlara karşı saldırıların faşistçe biraraya getirilip yönlendirilmesi, her zaman tutulan bir yöntemdir. Sorunun bir kez daha açıklık kazanması için, Mannheim Neckarau'da rahip olan Kühn'ün, cemaatine Aralık 1967'de yazdığı mektuba bakalım: "... Bu mektubun alıcılarından hiçbiri, bir öğrenci azınlığın taşkınlıklarını, azıcık da olsa uygun görmeyecektir. Ama, iyi niyetli ve ciddi öğrencilerin oluşturduğu çoğunlukla konuşmamız gerekir... bu, milli bir görev olmuştur... bugün Amerika'da, İspanya'da ve Almanya'da yüksekokul öğrencilerinin yaptığını, yarın liseliler ve öbür gün de geri kalan gençlik kesimleri yapacaktır. Toplumumuzun böyle kendi kendisini tahrip etmesini, kilise eli kolu bağlı mı seyredecektir?... Bugün, bir adaletsizlik ve kötü ruhlar dünyasında yaşıyoruz. Her karış hayatı, iblisten söke söke mücadeleyle almak gerekiyor... Devlet, Tanrı'nın bir zorunluluk düzenidir ...Kötülüklere karşı direnebilmek için, yine hazırlıklı olmak zorundayız; bu kötülüklerden bizi gerçekten kurtaracak olan, yalnız Tanrı'dır... Efendimizin 1968 yılında, Kutsal Kitap'ı utandırmamamız için Tanrı yardımcımız olsun; 1967'de işlediğimiz günahları bağışlasın. En kalpten Noel selamlarımı iletirim.

96 Mannheim'daki APO'nun (Parlamento dışı muhalefet) dosyalarından.

Size daima müteşekkir olan rahibiniz Kühn."[96]

Faşizm, yüzünü her zaman böyle açıkça göstermez; ancak şüphe yok ki, aynı mesleğe, aynı dünya görüşüne ve aynı hobilere vs. sahip insanları bir araya getiren bütün derneklerde, birliklerde ve kuruluşlarda hemen her zaman açık bir faşist eğilim vardır. Bu tehlikeyi, kendi politik gruplarımızdan da tanıyoruz. DKP (Fed. Almanya Komünist Partisi), Troçkistler, ML grupları v.d. birbirlerine karşı kendi kabuklarına çekilmekte, sonra da sol küfür kataloğunun teknik terimleriyle birbirlerini bombardımana tutmaktadırlar. Bireysel korku, kolektif gaddarlık ve karşılıklı özdeşleşme arasındaki yukarıda gösterilen bağlantı, soruna bir açıklama getirmektedir.

VI. BÖLÜM

Kapitalizmde Korku Teorisi Üzerine Bazı Sorular ve Bunların Cevapları

1. "Korku hakkındaki gevezelikleriniz, ölçüsüz bir abartmadır."

Korkunun kapitalist toplumun insanında merkezi bir nitelik olduğu iddiası, birçok insana komik gelmekte ve bunlar, bütün inançlarıyla buna karşı polemik yapmaktadırlar. Kendilerinde belki ara sıra yılgınlık, sahne heyecanına benzer heyecan, sinirlilik, çekingenlik, gerginlik, huzursuzluk, vicdan azabı, her çeşit kaygı fark etmekte, ancak korku duymamaktadırlar. Neden korksunlar ki? İrrasyonel ve infantil bir korkunun varlığından haberleri yoktur; böyle bir korku söz konusuyken, zaten "neden?" sorusu yanlıştır. Bu korku, saklı kalır, bastırılmıştır ve inkâr edilir. Nedenini, aşağıdaki bölümlerde göstermeye çalışalım.

a) Önceden Hazırlanmış Yönelim Örnekleri ve Düşünce Tutuklukları

Nevrotik korkunun (somut bir tehlikeyle açıklanabilen "reel korku"nun aksine), yabancı güçlerin belirlediği insanın kendi-anlayışında yeri yoktur. Estetik değildir; istenen imaja uymaz ve özellikle, insanların kendileri hakkında ürettiği geleneksel manzaraya

sokulamaz. Bu manzara, kendi gerçek hayatından kaynaklanmamakta, aksine toplumun saptadığı irrasyonel ve normatif (değerlendirici) tasarımlarla yönlenmektedir. Erkeklik ve kadınlık, canlılık, yaşama sevinci, hayatın trajedisi vs. gibi insan hayatıyla ilgili bu klişe tasarımlar, bugün bilinç endüstrimizin bütün branşlarında kitlesel olarak üretilmektedir. Bu üretim okulda başlar; Almanca ve tarih derslerinde psikolojik bakış açıları "sarsıcı" ve "kötü zihniyetli" eğilimler taşıdığı gerekçesiyle şiddetle ayıp sayılmaktadır; gerçeği görmeyen edebiyatta, nevrotik yanlış davranışlar, kahramanlık ve trajedi düzeyinde yüceltilir; kişisel acılar, estetik kategori olarak törenle kutsanır. Yine bu üretim, reklamlara kadar yaygınlaşmıştır: Reklamlar, tüketicilerin kuşku ve korkularını açıkça hissedip, onlara prestij, kişisel egemenlik ve yaşama sevinci umutlarını sağlarlar ve denge sağlayıcı ihtiyaçlarına cevap verirler. Altında modaya uygun ve hızlı bir araba bulunan kimsenin, artık karşı cinsten korkması için bir neden kalmamıştır.

Önceden hazırlanmış, hayatla ilgili bu tasarımlar ve kendianlayışlar ne kadar farklı olurlarsa olsunlar, bir noktaları ortaktır: Nevrotik korkular ve hatta cinsel sorunlar, onlara yabancıdır. Çoğunlukla daha çocukken —örneğin, anlatılan masallarla— insanın kendisi ve dünyasıyla ilgili bir resim çizilmektedir; bu resim, ileride çıkacak önemli soruların cevabını önceden vermekte ve insanın kendi başına kafa yormasını ve peşin fikirlerden uzak bir kendi-gözlemi engellemektedir.

b) Rasyonalizasyon

Hoş olmayan bir durumda birisine, "korkuyor musun", diye sorsam, belki de bana yine bir soruyla cevap verecek ve neden korkması gerektiğini soracaktır. Kendisi ancak mantıklı bir neden, yani gerçek bir tehlike bulduğu takdirde, korkusunu tanıyacak ve kabul edecektir. Kötü hazırlanmışlığı gibi bir açıklaması olursa, sınavdan korktuğunu kimse inkâr etmez. Bir toplantıda söz almaktan duyulan korku, göreli olarak kolay itiraf edilecektir; çünkü, tartışma konusu hakkında çok az bilgi sahibi bulunmak, bu-

nun gerekçesi olabilir. Bir kadınla yatma korkusu, ancak reel nedenler aracılığıyla —örneğin, hamilelik tehlikesi— haklı göründüğü zaman tabu olmaktan çıkacaktır. Demek ki, irrasyonel ve nevrotik korkular tayfı, bilinçte ve konuşmada açıklanabilir reel korkuya indirgenmektedir geniş ölçüde. Gerçekten burada, durmadan rasyonalizasyonlar cereyan etmektedir; yani, irrasyonel ve açıklanamayan korku için, rasyonel nedenler ileri sürülmektedir.

Ancak, korkunun böyle basit açıklanma imkânları ortada yoksa, o zaman, çoğunlukla farkına varılmamakta ya da en azından "korku" olarak kaydedilip ifade edilmemektedir. Bu durumda, korkunun üstünü örten başka ifadeler kullanırız: "Çekingenlik", "keyifsizlik", "nahoş bir duygu"; "sinirlilik" vs. Aslında nevrotik korkumuzun emrettiği davranış biçimlerini hemen her zaman bu tür sözde açıklamalarla gerekçelendirebildiğimiz için, gerçek nedenler hakkında kafa yormaya pek neden kalmamaktadır.

Örnekler: Sözde, kadını zor duruma düşürmemek için, yani hatırı sayıldığı için onunla yatmaktan vazgeçilir. Sözde, anlamsız olduğu ileri sürülerek, kendisinden korkulan bir insanla konuşmaktan kaçınılır. Tartıştığımız kimseye karşı, "baştan aşağıya berbat laflar etti" gerekçesiyle saldırgan tepkiler gösteririz. (Halbuki: Kendine olan güvensizlik nedeniyle, kişi, kendisine saldırılıyor duygusuna kapılmıştır.) Sözde, son derece önemli görüldüğü için, bir konuşmaya büyük bir özenle hazırlanılır. (Halbuki: Muhtemel bir mahcubiyetten korkulmaktadır.) Bir ziyaret ertelenir ve ziyaret edilecek kimsenin "kesinlikle şimdi yerinde olmadığı" ileri sürülür. Ve bunlara benzer birçok örnek...

Bu tür rasyonelleştirmeler, uzun uzun düşüncelerden kurtarmaktadır insanı. Hayatımızın hemen bütün alanlarına her zaman dolaylı düşünce yasakları koyan ve gerçek rasyonelliğin yerine görünürde rasyonelliği getiren bir toplum için, yukarıdaki gerekçeler tipiktir. Bu tür düşünme yasağı, pozitivist bilim kavramı aracılığıyla da yine dolaylı yoldan sağlanabilir. Pratikte bu kavram, yalnızca ampirik gözden geçirme ve yanlışları bulma

imkânlarının olduğu yerde bilimsel-rasyonel düşünülmesine yol açmaktadır. Bu imkânların henüz bulunmadığı bütün alanlarda (ki, bugün hayatın çoğu alanında bu imkân yoktur), rasyonel düşünme baştan gereksiz olmaktadır. Dahası var: Bilimsel açıdan meşru sayılmaz; çünkü, burada kazanılan düşünce sonuçları, ampirik olarak sınanamaz.

c) Korkunun Metafizik Kutsallaştırılması ve "Kaydırılması"

Yukarıda anlatıldığı tarzda bütün nevrotik korkular rasyonelleştirilmezler. Bunların bir bölümü, bilinçli eklemlemelerle, insanın korku duymaya "izinli olduğu" alanlara kaydırılır. Bu alanların başında din ve felsefe gelmektedir. Varoluşla ilgili, beş boyutlu bu tür korkuları daha önce ele almıştık. Edebiyat, sanat ve batılı "düşünce" geleneği aracılığıyla böyle korkular, kitlesel halde önceden formüle edilip önümüze getirilir. Bunlar, atom çağının "duyarlı", "parçalanmış", "farklılaşmış" ve "ilginçleşmiş" insanı için, artık neredeyse zorunlu olmuştur.

Korkunun korku üreten bir toplum düzeninde böylesine kutsallaştırılmasının taşıdığı örtü işlevinin, daha başka açıklamalara ihtiyacı olmayacaktır herhalde.

d) Korkuyla doldurulmuş insan, yaşadığı sürece korkuyu savuşturma tekniklerini içeren ayrıntılı bir katalog geliştirir. Korkunun bu yolla gerçekte yok edilmediğini (aksine, sadece kısa vadeli olarak yumuşatıldığını, ama buna karşılık uzun vadeli konserve edildiğini) önceki bölümlerde söylemiştik. Buna rağmen, insanın korkusuna karşı koyarken ya da onu gizlerken gösterdiği bütün davranış biçimlerinin, onun kendi algılamasına önemli bir etkisi olmaktadır. Onun bakış alanında birinci derecede artık korkusu olmayacak, bunun yerine korkuya karşı koyma davranışı bulunacaktır; bu davranış da, dışarıya karşı hiç de korkulu bir izlenim vermeyecektir. Bu insan, kendi karakter maskesiyle kendini aldatacak ve korkmadığı konusunda kesin inanç sahibi olacaktır.

Örnekler: Başkasının saldırılarından bilinçsizce korkulduğu

için, ondan önce davranılıp kendi saldırganlığı gösterilecektir. Sonradan kimse, "Korkmuştum" demez, aksine çoğu kişi şöyle söyler: "Kendi düşüncemi ona esaslı bir biçimde anlattım". Ya da insan, belli bir durumla başa çıkamayacağı duygusuna kapılır; o zaman, otomatik olarak yüzünde bir gülümseme yayılır. Bu gülümseme, çoktan inceltilmiş olduğu için, hiç de öyle sıkıntılı bir etki yapmayacaktır. Ancak, korku, gülümsemeyi engelleyecek kadar büyükse, o zaman da işte o hoş olmayan durum içinde hemen ciddi bir konuşmaya girişilir. Bu tür örnekleri sayfalarca uzatmak mümkündür. Her gün, böyle "spontane" korkuya karşı koyma tepkileriyle doludur ve bunların nevrotik kaynağı sezilmez. Ne var ki, korkuya karşı koymanın bu karakterini entellektüel planda değil de, yaşantı olarak (yani, savunma tepkisini yerine getirirken) kendinde denemiş olan kimse, burada psikoanalitik bir spekülasyonun söz konusu olmadığını bilecektir. Burada, kötümser bir felsefe de söz konusu değildir. Burada, hayatımızı belirleyen ve toplumumuzu karakterize eden psikolojik bir gerçek yatmaktadır.

2. Kapitalizmde Psişik Liberalleşmenin Sınırları

a) Psikolojik Kapitalizm Eleştirimiz Eskidi mi?

Otoriter eğitim üslubundan söz ettik, anababa evindeki, okul ve kilisedeki cinsel baskılardan, küçük ailenin baskı işlevinden, çok sık dokulu normlar sisteminden vs. söz ettik. Bize, gözümüzün kâr olduğu eleştirisi getirilecek; bugünkü eğitimin, eskisine göre çok daha az katı olduğunu görüp görmediğimiz sorulacaktır. Kilisenin etkisinin giderek azaldığı, cinselliğin giderek tabu olmaktan çıktığı, okulların öğrencilere zamanla daha çok özgürlük tanıdığı, ahlaki önyargıların çözülmeye başladığı ve buna benzer birçok şey söylenecektir.

Bu serzenişleri kolayca kulak ardı etmek mümkün değil; çünkü, söylenenler, genel bir toplumsal değişimin açık gerçeklerinden yola çıkmaktadır. Ama öte yandan toplumumuzun psişik baskı üreten faktörlerinin, kapitalizmle sıkı sıkıya bağlı olduğunu

göstermiştik. Buradan çıkacak dolaysız sonuca göre, psişik baskı ve sefaletin kendisi de kapitalizmle iç içedir.

Bu gerçek ya da görünüşteki çelişki nereden kaynaklanıyor? Teorimizde bazı önemli noktaları ihmal mi ettik? Bizi eleştirenlerin karşımıza çıkardığı liberalleşme görüngülerine eğilelim ve bunları biraz daha yakından incelemeye çalışalım.

b) İsveç Örneği

Yukarıda adı geçen reformlar ve liberallikler, İsveç'te en üst düzeydedir. İsveç, aynı zamanda, kapitalist endüstri ülkeleri arasında en çok gelişmiş olanlarından biridir. Bu nedenle, bu ülke, düşüncelerimiz açısından öğretici bir örnek olabilir.

İsveç hakkında duyulanların çoğu doğrudur: Gençlerin cinsel faaliyeti, dıştan bakıldığında bize göre biraz daha özgür ve nicelik olarak biraz daha yaygın. Onyedi yaşında kızların aşağı yukarı %42'si ve erkeklerin de %54'ü ilk cinsel ilişkiyi kurmuş oluyorlar.[97] Genç İsveçlilerin üçte ikisinden çoğu, evlenmeden önce kadın ve erkeğin cinsel deneyimlerinin olması gerektiğini düşünüyor. Ancak insanların %15'inde, bizde hâlâ çok yaygın olan çifte ahlaka rastlanıyor; bunlar, evlilik öncesi cinsel ilişkiyi, kadınlara yasaklarken, erkeklerde hoş görüyor. Gençlerin çoğu, evleninceye kadar birden çok arkadaş edinmektedir. Gerçi, grup seksi ve ailelerin birlikte yaşaması, bizdekinden daha yaygın, ancak orada da bu ilişkilerin, göreli ender bir istisnalığı var. İsveç'teki cinsel eğitim, bizde daha çok onların "Samspel" adlı kitapları aracılığıyla tanındı. Bu kitap, İsveç okullarındaki seksüel aydınlatma derslerinde kullanılmakta olup, moral ölçütlerden uzak bir açıklık içinde, yalnız biyolojik boyutlar hakkında değil, cinsel rahatsızlıklar, hamilelikten korunma ve kontrol hapları konusunda da bilgiler içermektedir. Ne var ki, okullardaki cinsel eğitimle ilgili yönergeler, o kadar liberal değil. Gençlerin cinsel hayatta dikkatli davranmasına yönelik istemler ve evlilik ve aile

97 Verilerin çoğu, "Modellfall Skandinavien" adlı kitaptandır.

kurmayı hedef alan bir eğitim, hâlâ ağırlık taşıyan noktalardır. "Yönergelerdeki en önemli iki eğilim —gençlerin çekingen davranmasına yönelik istem ve geleneksel evlilikle aileyi hedef alan eğitim— göstermektedir ki, İsveç'teki cinsel pedagojinin ilkeleri, genel olarak dışarıdan tahmin edildiğinden çok daha tutucudur."[98] İsveç seksüel ceza yasasında da, bizde olduğu gibi, "terbiye ve ahlaktan" söz edilmektedir; ama şüphesiz tek tek kayıtlar, bizdekinden biraz daha liberaldir.

Bireyin radikal anlamda ve gerçekten kurtuluşu için bunlar atılan ilk adımlar mıdır? Bu sorununun cevabını düşünürken önce, İsveç'te özellikle belirgin olan bazı toplumsal semptomlarla karşılaşıyoruz; bunlar, sosyal refah ve özgürlük ideolojisiyle açık bir çelişki içinde bulunuyorlar:

Artmakta olan alkolizm ve uyuşturucu sorunu. Bu semptomun kaçış ve supap karakteri besbelli; ama neden kaçış? Niçin supaba ihtiyaç var?

İsveç'in Avrupa'daki ülkelerin çok önünde yer aldığı bir alan olan kitle turizmi; yine bunun arkasında da, günlük hayattan kaçma ihtiyacı ve bir özlem yatmaktadır. Neye duyulan bir özlemdir bu?

Mülkiyete yönelik ve sayısı hızla artan suçlar ve soygun olayları, 1950'den beri beş katına çıkmıştır.[99]

Bu olguları psikolojik olarak, gerçek psişik kurtuluşla birleştirmek mümkün değil. Yani, kurtuluş yüzeyde kalmıştır. Gerçi eski tabuların ve ezici yasakların kaybolmasıyla, insana bir kurtuluş duygusu gelmiyor değildir; ne var ki, daha çok cinsel mutluluk ve yaşama sevinci umudu henüz gerçekleşmemiştir. Nevrotik sevgi yeteneksizliği ve bağ kurma yetersizliği, yeni bir kıyafetle ortaya çıkmaktadır: Don Juancılık, nemfomani, içten gelen bir zorlamayla yaratılan birliktelikler ve boş bir gayretkeşlik.

98 Aynı yer.
99 Aynı yer.

Kurtuluş, yüzeyde kalmaya mahkûmdu, çünkü, çok gelişmiş endüstriye sahip batı toplumlarının dayanağı, yine eskiden olduğu gibi, üretim araçlarının özel mülkiyette bulunması olarak kalmıştır. Tabii bununla birlikte, kâr, rekabet ve başarılı olma ilkeleri, kapitalizmin çalışma ahlakı ve bireysel ihtiyaçların tarih dışı kalmış egemenlik ilişkilerinin istemlerine bağımlı olması, hiç değişmemiştir. Bu temele el sürülmediği müddetçe, her türlü bireysel özgürlük, görünürde özgürlük olacaktır; çünkü bireyler, baştan aşağıya bu temelin gerektirdiği kalıplara sokulmaktadır. Eğitim ve her günkü deneyimlerle, insanlar bu temeli, doğal ve değiştirilemez olarak benimsemeyi öğrenirler. Elimizdeki toplum teorisi gösteriyor ki, bütün hayat alanlarımız yoğun olarak birbirleriyle bağlantılıdır ve kapitalist toplum düzeninin ekonomik ilişkileri, hepsine birden yön vermektedir. Mesleki alanda rekabet kavgası, prestij korkusu, mesafe ve egoizmle belirlenmiş insan ilişkilerimiz, başka bir alanda, örneğin, aşkta ve cinsel hayatta, birdenbire başka türlü olamaz. Başarı ilkesi ve genel ticarileşme, köklü bir içsel kurtuluşa izin vermezler. "Özgürleştirilmiş" cinsellik, aslında yalnızca bazı dışsal yasaklardan kurtarılmıştır; yoksa, kapitalist meta ve başarı toplumunda yaşanan genel sakatlıktan ve yabancılaşmadan asla kurtulmuş değildir.

Cinselliğin "özgürlüğü", nicelik olarak belirir; cinsel ilişki ve eş değiştirme artar. Bu durumun gerçek özgürsüzlüğü ise nitelik olarak ortaya çıkmaktadır: Bağlanma konusunda nevrotik yeteneksizlik, bıkkınlık, durmadan bir yenilik ve değişiklik arayan, bir türlü dindirilemeyen özlemler, bunun birer belirtisidir. Nitelik başarı ve rekabet ilkesi, birçok erkeğin cinsel hayatla ilgili sıkıntılarında ifadesini bulur. Genel bir iktidarsızlık korkusuyla, küçük penise sahip olduğu için rakibi durumundaki diğer kadınlara yenik düşme korkusu vardır. Orgazmda yeterli olmama korkusu da, kadının taşıdığı korkulardan biridir. Bu orgazmla ilgili "kanıtlama korkusu", ancak erkek, kadının orgazmını kendi erkeklik gücünün delili olarak istediği zaman patlak verir.

c) Seks Cümbüşü

Büyük kentlerin caddelerinden her geçiş, baskıdan çok zincirlerinden koparılmış bir cinselliğin yaşandığı izlenimi verir. Sinema afişleri, reklamlar, iç gıcıklayıcı kıyafetler, ("Aşkla Kendinden Geçenler", "Erotiğin Cadı Kazanı" gibi başlıkları olan) kitap ilanları, "Erkeklik kremi", "Paris aşk damlaları" vs. gibi cinselliği kışkırtan maddeleri tanıtan resim ve yazılar her yerde göze çarpar. Cinsellik, her köşeye sinmiştir. Neden? Seksüel baskı son mu bulmuştur? Fakir insan neden rüyalarında para görür? Neden aç insanı şnitzel imrendirir? Bunlardan onda çok azdır da ondan. Kapitalist toplumun insanı, seksüel uyarıcılarla neden bu kadar kolay tahrik oluyor ve yoldan çıkıyor? Bunlardan onda çok az vardır da onda. "Spiegel" dergisinde yazıldığı gibi, "Seks kültü, seks korkusundan ileri gelmektedir". Ve eleştirici psikolojik araştırmalarda, seksin bastırılmış cinsellik olduğunu okuyoruz. Kısacası, görünüşteki seks bolluğu, var olan cinsel eksikliklerin üstünü örtmektedir.

Bu durum, reklamlar örneğinde derhal açıklığa kavuşmaktadır: Cinsel ihtiyaçlar tatmin edilmiş olsa, bilinçli ya da bilinçsiz seksüel ihtiyaçlara yönelik çağrılar başarı kazanamayacaktır. Reklamlarla yapılan kandırma, hemen hemen her zaman cinsel bir kandırmadır. Kadın bacaklarının garnitür olarak kullanıldığı spor araba reklamı, bir hareket aracına olan ihtiyaca çağrıdan çok, erkeklik isteklerine yönelik bir çağrıdır. Cinsel güç sorun olmasa, bu tür özlemler nereden gelecek?

Reklamlar, kapitalist toplumdaki aldatıcı cinsel özgürlüğün önemli bir işlevini açığa vurmaktadır: Cinsellik, kendini daraltan zincirlerinden bir parça kurtarılmalıdır ki, endüstri bunu yönlendirebilsin. Topyekûn bastırma ve yasaklama hallerinde, ister dar bir elbise, ister bir kitap başlığı ya da reklam afişi aracılığıyla olsun her türlü cinsel uyarı, bir iç karşı koyuşa yol açacaktır. Yani, bir meta, bir fasat ya da bir çığırtkan olarak amaca yönelik kullanılabilmesi için, cinselliğin hiç değilse biraz serbestleştiril-

mesi gerekir. Cinselliğe, insanların onunla meşgul olmalarını ve bir yedek tatminden diğerine koşabilmelerini sağlayacak kadar izin verilmelidir. Kapitalist egemenlik, insanları (öncelikle de kadınları), satın alma ve "vücut bakımı"yla aralıksız meşguliyete sürükler ve cinsel yönlendirme yoluyla bireylerin özel hayatına girer.

Federal Almanya'da bütün bu yeni aldatıcı özgürlük biçimleri (ki, bunlar, modern üretim ve tüketim ilişkilerinin tutarlı birer sonucudur yalnızca), tutuculuğa ve geri kafalılığa karşı binbir güçlükle kendilerini geçerli kılabilmektedirler.[100] "Seks düşkünlüğü"ne karşı yapılan protestolar, tarihi bakımdan eskimiştir; bunların kapitalizmde bile büyük bir anlamı kalmamıştır artık. Bu bakımdan Oswalt Kolle ve Beate Uhse, günümüze daha uygundurlar. Onlar, seksi ticarete dönüştürerek cinselliğin "kurtuluşu"na yardımcı olmaktadırlar. Bu kimseler, bu sözde özgürleşmeyle kapitalizme üçlü bir hizmette bulunmaktadırlar: İnsanların tüketim yeteneğini genişletmektedirler; var olan baskıyı örtmektedirler; ve bir mutluluk illüzyonu yaymaktadırlar. Böylesine bir mutluluk hiçbir yerde yoktur, ancak, insanların dikkatini, gerçek durumlarından ve bunun nedenlerinden saptırıp başka yerlere çekmeye bir hayli yaramaktadır herhalde. Bu sözümona mutluluk, özel prezervatifler, boşalmayı önleyici ilaçlar, intim kozmetikler, iç gıcıklayıcı kitaplar vs. biçiminde bol çeşitler halinde satılmaktadır. Ve bizim mutluluk endüstrimizin ticaret zekâsı, bütün kadınlar için son derece büyüleyici bir davette bulunmayı akıl etmiştir: "Kocanıza, ara sıra yeni bir kadın armağan edin, ama dikkat edin, bu hep siz olasınız!"

Aşkın ve cinselliğin böylesine açıkça tahrip edilmesinin yanı sıra, modern seks dalgası, eski baskıların hâlâ yıkılmamış bazı

100 Seks dalgasında, şüphesiz ki, sadece aldatıcı bir kurtuluş değil, aynı zamanda çelişkili bir olgu da söz konusudur. Bu görüngü, gerçek kurtuluşun bazı momentlerini de içerir. Seks dalgasıyla bağlantılı olarak, cinsel ihtiyaçların tabu olmaktan çıkarılmasında, baskıcı karakterine rağmen, ilerici bir moment bulunmaktadır.

unsurlarını da içermektedir. Evlilik ve ailenin dokunulmazlığı kalmıştır; aynı kategoriye, burjuva "sadakat" kavramı da dahildir. Moral baskıyla aldatıcı özgürlüğün çarpışması, çoğu kez ortaya en garip çiçeklerin saçılmasına yol açmaktadır. Kolle'nin "Meçhul Varlık - Karın" adlı filmi, bunlardan biridir örneğin. Bu filmde gösterilen ideal genç çift, tabii ki evlenmeden önce cinsel ilişkide bulunmaktadır. Ancak, kadın eşine, ondan başka kimseyle yatmadığını söylediği zaman, erkeğin cevabı şudur: "Yoksa, ben de seni asla istemezdim!" Yani, cinsellik düşmanı normların parçalanmasıyla onaylanması aynı zamanda olmaktadır. Peki, şimdi geçerli olan nedir? Eski normlarımız, kısmen çürütülmektedir. Tek kalmış insan şimdi yönünü nasıl belirleyecektir? Yönsüzlük, korkuyu artırmaktan başka bir şeye yaramaz.

Gerçekten kurtulmuş cinsellikle korku bir arada bulunamaz. Ama modern seks dalgası, eski normların yerine yenilerini koyarsa ve bunlar da daha çok eksikse, o zaman bizi nasıl korkudan kurtaracaktır? Seks dalgasının normları hem baskıcı, hem de otoriterdir. Cinsel mutluluğunun nasıl görünmesi gerektiğini insana dikte ettiği için, baskıcıdır. Onun çizdiği ideal resimler, insanı kendi hayatıyla karşılaştırma yapmaya zorlar. Her cinsel uyarı, kaçırılan mutluluğun huzursuz edici sinyali olmaktadır. Modern toplumun normatif gücü arkasında bulunduğu için, aynı zamanda bu normlar otoriterdir. Bunlara boyun eğmeyen kimse, eski moda, miskin ve çekingen insan olur. Seksüel kurtuluş kamuflajıyla ortaya çıkan kitle manipülasyonu, aslında çok acımasızdır. Yüzeysel olarak yasakları yıkıp insanları cesaretlendirir; ama aynı zamanda, ulaşılamayacak ideal resimler sergileyerek onların umutlarını kırar. "Jasmin" ve "Twen" olduğundan beri, "sahte" göğüsler ve dayanılmaz aşağılık duyguları da vardır. Yani, bireyin kaderi, sistemimizin daha özgür tavırlar takındığı yerde bile hiçbir rol oynamamaktadır. "Özgürlük", yalnızca eski egemenlik biçimlerinin yerine daha iyilerinin getirilmiş olması demektir.

d) Kapitalizmin Hâlâ Evlilik ve Aile Kurumlarına İhtiyacı Var mı?

Televizyonda kalabalık aileler ve kolektif sürdürülen ev hayatı hakkında programlar olmaktadır; ve bunlar, söz konusu hayat tarzlarını hiç de karalayıcı nitelikte değildir. Ayrıca, gençlik dergilerinde, alışılmış burjuva kışkırtmalarından çok uzak bir üslupla komünler tanıtılmaktadır. Biz, küçük ailenin, kapitalist toplumun en önemli yapı ve ideoloji fabrikası olduğunu ileri sürmüştük. Şimdi bu, yukarıda söylediğimizle nasıl bağdaşacaktır? Kapitalizm, küçük aile olmazsa gerçekten çöker mi?

Bu soruların cevabı gayet basit: Kapitalizmin mutlaka küçük aileye ihtiyacı yoktur; kapitalizm, kurumlara ihtiyaç duyar. Ve bu kurumlar, insanın sisteme uygun bir biçimde sakatlanmasını garanti etmelidir. Egemenliğinin kazasız belasız yürümesi için, güvenebileceği acentelere ihtiyacı vardır. Küçük aile, bugün böyle bir acente özelliğini henüz kaybetmemiştir. Belki sistem, günün birinde daha iyi fikirler bulacak; belki küçük aile kendisine fazla güvensiz gelecektir. Belki de, elektronik beyinler ve merkezi öğrenim programları, onun için çok yeni eğitim biçimlerini mümkün kılacak ve küçük ailedeki bireyci içine kapanış, bu yeni biçimler açısından engelleyici olacaktır.

Küçük aile, bugün kapitalizmde tüketim birimi olarak tamamen ekonomik bir işleve sahiptir. Ulusal ekonomik fazlalığın harcanmasına katkıda bulunur. Büyük bir ev bloku düşünelim ve burada yaşayan her ailenin birer çamaşır makinesi olsun. Ailelerin birbirlerinden yalıtılmış olarak sürdürdükleri yaşama biçimi ve aile ideolojisinin tümü ortadan kalksa, o zaman yalnızca her kata büyük bir çamaşır makinesi ve belki de merkezi bir mutfak yeterli olacaktır. Tabii, böylece endüstrinin bazı branşları tehlikeli pazar kaybına uğrayacaktır.

Ancak, evlilik ve aileyi kapitalist toplum düzeninin mutlak zorunlu kurumları olarak ilan etmek için, yalnız başına ekonomik gerekçeler yeterli olmaz elbette. Bugün küçün ailenin en önemli işlevi, şüphesiz ki, psikolojik alanda bulunmaktadır:

Toplumsal ahlakın içselleştirilmesinde zorlayıcıdır. İtiraz kabul etmez otoritelere boyun eğilmesinde zorlayıcıdır. Korku üretiminde işlev taşır. Psişik çatışmaların sistem açısından tehlike oluşturmayan boşalımında (örneğin anababa, nefretini çocuklardan çıkardığı zaman) işlev sahibidir. Çocukta korunma ihtiyacı ve bağımlılığın doğmasında işe yarar; bunlar sonradan bireyin, bütün "üstler"e duygusal olarak bağlanabilmesinde kullanılabilecektir. Kadının mutfağa ve yuvaya bağlanmasında da, küçük aile rol oynar; böylece kadınlarda güçlü bir tutucu potansiyel diri kalmaktadır.

Bu toplumsal görevler, bütün ailelerin çoğu tarafından yerine getirilmektedir. Evlilik ve aile, her kapitalist toplumun değerler sisteminde eskisi gibi yine merkezi bir yere sahiptir; bu, İsveç'te de böyledir. Yani bunlar, bugün kritik önemlerini henüz kaybetmemişlerdir. Ne var ki, bu durum, kapitalizmin kendinde bir özelliği değil, kapitalizmin şimdiki tarihi aşamasının bir özelliğidir. Bugünkü "geç kapitalizm" denilen düzenin de değişmesi için, daha yeteri derecede zaman vardır. Tabii, biz politik olarak düzelmezsek.

e) Kapitalizm Korkudan Vazgeçebilir mi?

Bu sorunun soruluş biçimi aslında yanlıştır; çünkü, korku, kapitalizmin ayrılmaz bir parçasıdır. Korku olmadan özel mülkiyet olmaz, rekabet düşüncesi olmaz ve başarı ilkesi olmaz. Kısacası, korkuyu ortadan kaldırmak demek, kapitalizmi ortadan kaldırmak demektir. Eğitim ve öğretim sisteminde yapılacak liberalleştirmelerle, korku yaratan bazı durumlar elbette tasfiye edilebilir; ne var ki, korku kaynağı olarak geriye kalanlarla ölçüldüğünde, reformlarla yapılacak bu tür korku eksiltici yenilikler büyük bir rol oynamayacaktır. Çünkü, hiçbir reform, kapitalist kârın gerçekleşmesi şartını değiştirmeyecektir. Yine hiçbir reform, egemenlik ilişkilerinin güvence içinde olması ve uyruk kitlelerin fazla kafa yormadan boyun eğmesi gerekliliğine dokunamayacaktır. Bunun için zorunlu baskı araçları, istendiği kadar uygar-

laştırılmış olsun, bunlar, gerçekten özgür bir toplum tasarımıyla çelişki içindedir. Baskı araçları, anababa evindeki sevgisizlikten devlet zoruna kadar uzanır. Anababa evindeki sevgisizlik, nesnel olarak devlet zorunun daha ince ve fark edilmeyen yöntemlerle donatılmış bir uzantısıdır; ancak, kapitalizmin "demokratik" aşamasında oldukça önemli bir rol oynayacaktır. Bütün baskı araçları, bireyde, çevrenin onu tehdit ettiği temel duygusunu uyandırırlar. Bu nedenle, korku, kapitalist toplumun insanının hayatında ana unsur olarak kalır. Bu, kapitalist gelişme boyunca çeşitli varyasyonlar halinde ortaya çıkabilir; ama, etkisi her zaman aynıdır: Uyum sağlama ve sisteme ters düşmeyen bir dengeleme. Uyum sağlayarak, denge yaratarak ve bir fasat kurarak saklanabilen korku, gelecekte de kapitalizmin en iyi egemenlik aracı olacaktır. Sistem bireye, onu korkusundan kurtaracağı sözünü verdiği oranda, birey, duygusal ve varoluş koşulları bakımından sisteme bağlı olacaktır.

Nevrotik korku, dürtünün baskı altına alınmasından kaynaklanmaktadır. Kapitalizmde dürtünün baskı altında tutulmasının önemine, daha önceki açıklamalarda değinmiştik. Şimdi bunu burada, bir kez daha, bu sefer tezler halinde bir araya getirmek istiyorum:

Dürtünün baskı altına alınması (esas olarak, saldırganlığın ve cinselliğin baskı altına alınması), suçluluk duyguları ve korku üretmektedir. Çünkü dürtüler, bilinçsizce yaşamaya devam edecek ve dıştaki ve içselleştirilmiş durumdaki otoritelerin yargılayıcı ve ceza verici mercileriyle korku dolu çatışmalara yol açacaktır. Birey, korkudan kaçmak için, uyum sağlayacaktır. Suçluluk duygularıyla korku, egemenlik araçları olarak ortaya çıkacaktır; bunlar sayesinde, egemenlerin çıkarları, sürtüşmelere meydan vermeden ve "demokratik" olarak, yani açık faşizme başvurmadan, gerçekleşir.

Dürtülerin bastırılmasıyla üretilen korku ve güvensizlik, herhangi bir biçimde dengelenmek zorundadır. Dengeleme için, esas

olarak iki yol vardır: Mesleki beceri ve tüketim. Bununla, kapitalist endüstri, dürtülerin bastırılmasından doğrudan yararlanmaktadır; çünkü, kendisi, —sosyalist endüstrinin aksine— çok hızlı artması gereken bir tüketime muhtaçtır.

Dürtülerin baskı altına alınması, ezilen bireyde bir saldırganlık potansiyeli yaratır; bu potansiyel, sistemin iç ve dış düşmanlarına karşı kanalize edilerek, kapitalizmin çıkarları için doğrudan kullanılabilir.

Dürtülerin bastırılması, sistemin parçasıdır. Bir baskı sistemi olması sıfatıyla kapitalizm, dürtüleri bastırma ve korkuyu sürdürme ya da onlardan vazgeçme gibi bir seçeneğe sahip değildir. Ama böyle bir seçenekle karşılaşsa bile, bunlardan vazgeçmeyeceği açıktır; çünkü dürtülerin bastırılması da, korku da, kendisine nihai hizmetler sunmaktadır.

f) Egemenliği Güvence Altına Almada Bir Araç Olarak Psişik Baskı

Kapitalizm, zor durumdadır: Bir yandan, dışa karşı özgür ve demokratik bir toplum biçimi olarak görünmek zorundadır; bunun, komünizme karşı sürdürdüğü ideolojik mücadelede büyük önemi vardır. Öte yandan, kendi sömürü ve egemenlik ilişkilerini ayakta tutmak ve insanları, buna başkaldırmayacak halde topyekûn boyunduruk altında tutmak zorundadır. Peki, bu çelişkili durumun üstesinden gelebilmek için, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu insan, ne gibi özellikleri taşımalıdır? Erich Fromm, bu soruya aşağıdaki cevabı veriyor:[101]

"Büyük gruplar halinde, sürtüşmeden bir arada çalışabilen, her zaman daha çok tüketim yapma isteğinde olan, standartlaşmış, kolaylıkla etkilenebilir ve önceden kestirilebilen zevklere sahip insanlara ihtiyaç duymaktadır. Yine kapitalizmin; boyun eğmediğini, hiçbir vicdani buyruk ve ilke karşısında yükümlü olmadığını düşünen; ama buna rağmen, emir almaya, bekleneni

101 Erich Fromm: Modern İnsan ve Geleceği.

yapmaya, kendini sorun çıkarmadan toplum makinesine sokmaya hazır insanlara ihtiyacı vardır."

Sonra Fromm, bir soruyla devam ediyor: "Zora başvurmadan, bir insan nasıl yönetilebilir, başbuğ olmadan nasıl güdülebilir ve ortada hiçbir hedef yokken nasıl şevklendirilebilir — ve bütün bunları yaparken de, onun sürekli hareket halinde bulunması, işlevsel olması ve ilerlemesinden başka bir amaç olmayacaktır?"

Bu soruyu cevaplandırabiliriz: İnsan, öyle yönlendirilir ki, manipülasyonu fark etmez; aslında kendisinin egemenlik altında tutulmasına yarayan şeyleri (cinsellik, tüketim, turizm), özgürlük diye anlayıp aldanarak; sözde mutluluğu ararken yedek tatminlerin birinden diğerine koşarak; kendisini uyuma sürükleyecek bir korkuya ve bu uyumu "beceriklilik" diye ilân eden bir ideolojiye sahip olarak; kendi ihtiyaçlarıyla sermayenin ihtiyaçlarını ayırt edemeyecek kadar düşünme yeteneğini kötürümleştirerek; özel hayatındaki köleliğin ve yabancılaşmanın bireysellik ve özerklik olduğuna inanarak.

Bu insan artık, öyle açıkça ezilen, ilişki kuramayan ve çekingen bir birey değil, aksine açık görüşlü, ilerlemeye inanmış genç bir "bireyci"dir, modanın bilincinde olan bir "Twen" okurudur. Özgürlüğü, (modern reklamların, modern mutluluk ve boş zamanları değerlendirme endüstrisinin egemenliği altında) "dar görüşlü ahlak"a ve bütün geri kafalılıklara pabuç bırakmamasındadır. Özerkliği de, "büyük ve engin dünyanın özel havası" ile "yeni zamanın ritmi"nin kendisinden istediklerini, gönüllü olarak yapmasından ibarettir. Birey oluşu, saç tuvaletinde, makyajında, giydiklerinde ve arabasında bulunmaktadır. Bu, endüstrinin kendisine kitle manipülasyonu aracılığıyla sunduğu ve onun da kabul ettiği bir bireyliktir; çünkü gerçek olanını, çoktan kaybetmiştir. Bu insan, kendisine topyekûn yabancılaşmış biridir, başkalarının gözünde değer olmak için, (kitle manipülasyonun verdiği sözlerle karşılaştırma yapıp da) kendi "yeteneksizliğini" ve derin mutsuzluğunu fark etmemesi için, mesleki ve cinsel başarıya ihtiyaç duymaktadır.

İnsan, mutluluğunu sistemin uzattığı ellerden minnetle alacak kadar böylesine topyekûn yönlendirilmişse, o zaman sistem de dış baskıdan vazgeçebilir. Maddi ve fiziksel baskı yumuşayabilir, çünkü, psişik baskı mükemmeldir. Peki, modern kitlesel manipülasyonda, hâlâ ezilmekten söz etmemizi haklı kılan nedir? Modern insan, dizginlerini kaptırmıştır ve yabancı güçlerce yönlendirilmektedir, bu kesin. Ama ne derece baskı altındadır ve ezilmektedir?

Cevap: Ancak baskı altındaki insan, kendisini böylesine manipüle ettirir. Daha önce, reklamlar örneğinde göstermiştik: Ancak gerçek cinsel tatminden vazgeçmek zorunda kalan kimse, seksüel çığırtkanlıklara aldanır. Bu anlamda devam edebiliriz: Ancak kendine güveni olmayan kimse, bunu otomobil ya da makyajla satın alacaktır. İnsanları sürekli ilişki aramaya ve yüzeysel beraberlikler kurmaya, ancak nevrotik bağlanma yeteneksizliği sürükler. Ancak gizli aşağılık kompleksleri nedeniyle insanlar, cinsel ve mesleki başarı peşinde koşarlar. Ancak başkalarının bakışlarından korkanlar, çevrelerini yaşama zevki ve kendine güven veren aromalarla sararlar.

Temel ve en önemli psişik baskı, dün olduğu gibi bugün de yine anababa evinde, okulda ve meslekte cereyan eder; manipülasyon da, ancak bu baskıya dayanarak etkisini gösterir. Bu baskı, şüphesiz eskisi gibi öyle katı ve eksiksiz değildir artık, olamaz da. Çünkü, belirttiğimiz gibi, kitlesel yönlendirişin başarı kazanması için, moralin göz göz olması, yasakların yumuşaması ve şimdiye kadar ayıp sayılan dürtülerin, kısmen meşruiyet kazanması gerekmektedir. Sisteme hoş gelen bu tür gevşemelere bizde, "pedagojik reform" ya da "ilerici eğitim" denir. Oysa, bunlar nesnel olarak, bireyin kendisini kapitalist sisteme tamamen teslim etmesi için yapılmış harika birer davettir. Bazı insanlar, bunun gerçek bir özgürleşme olduğuna inanabilir. Ne var ki, bu umut,

planlanmış bu kurtuluşun baştan itibaren, esas olarak özel yaşama alanı ve boş zamanlarını değerlendirmeyle sınırlı kalmasıyla boşa çıkacaktır. Görev ve sevincin, çalışma ve zevkin ayrılığı sürecektir. Meslek sistemimiz, kamu hayatının erotikleşmesine ve psişik kurtuluşa izin vermez. Boyun eğmeye, başkalarının gözünde sınav kazanmaya ve rekabet kavgasında başarılı olmaya yönelik içselleştirilmiş zorlama, (bedeni olarak da dile gelebilecek) gerçek sempati ve dayanışmayla, eskiden olduğu gibi, yine bağdaşmayacaktır. Sistem tarafından istenen "liberalleşme", kısa zamanda yine sistemin sınırlarına çarpacaktır.

Bu sınırlar, işçilerde en dar biçimde çizilmiştir. Onların çoğu boş zamanlarında, manipüle edilen mutluluğa bile katılamamaktadır. Vardiya ve akort çalışmaları, onların elinden bunun için gerekli ruhsal ve fiziksel imkânları alır. Meslekle, evle ilgili sorunlar ve diğer maddi kaygılar, çalışma dışında da onların hayatlarını belirlemektedir. Mutluluk endüstrisinin çağrılarından ve dergilerinden, durumlarını nasıl düzeltebileceklerini değil de, ellerinde olmayanları öğrenirler. Bireyin modern "kurtuluşu", çırakların işçi olarak yetiştirildiği yerlere, yani meslek okullarına ve çırak kadrolarına girmez. Eğitim düzenleri, yönetmeliklerden ve yasaklardan oluşan, kışlaya uygun bir katalogdur; bu eğitimin hedefi de, insanların, sermayenin emirlerine en küçük bir karşılık göstermeden boyun eğmeleridir.

Psişik ve cinsel bu aldatıcı kurtuluş, esas olarak orta tabakaya özgü bir görüngüdür. Eleştirici düşünmeyi ve ihtiyaçlarının (tarihi bakımdan çoktan mümkün olan biçimde) yerine getirilmesi hakkını kavramayı öğrenmiş hangi işçi, günde sekiz (ya da daha çok) saatinin tekdüze bir iş için uçup gitmesini (niçin ve kimin için diye sormadan) kabul edebilir? Fabrikadaki hayat, tuvalete gitmeye varıncaya kadar, yönetmeliklerle düzenlenmektedir; ve büyük ve güzel manipülasyonların aldatıcılığıyla tehlikeye sokulamaz. Kapitalizm, yüzeysel özgürlüklerine, ancak bunlar kendi işine yaradığı ya da en azından bunların hakkından gelebileceği

zaman izin vermektedir. Gerçi onun koca gövdesi, orta tabakaların isyankârlıklarındaki yönlendirilebilir taşkınlıkları (tabii, bunlar, yönlendirilebildiği sürece) yutmayı sever; ama çıraklarla işçiler, cinsel özgürlük ve eleştirici düşünme gibi sorunları uygulamaya başlayınca, kapitalizmin midesi bulanır. İşin bu kadar ileri gitmemesi için çalışır.

3. Korku ve Ait Olunan Sınıf

Şimdiye kadar, psikolojik sınıf farklılıklarının üzerinde hiç durmadık. Açıklamalarımızı somutlaştırmak için verdiğimiz örnekleri, çeşitli meslekler ve toplum kesimlerinden seçtik. Yalnız "yukarıdaki onbin"i istisna olarak dışarıda bıraktık; çünkü, aşırı azınlık pozisyonları nedeniyle onlar hakkındaki özel açıklamaları değersiz bulmuştuk.

Kapitalist toplumun insanının infantil korkusu hakkında şimdiye kadarki açıklamalar, bütün toplum kesimleri için geçerli midir, yoksa ait olunan sınıf ve tabakaya özgü önemli farklılıklar var mıdır? Genç işçinin korkusu, öğrencinin duyduğu korkuyla aynı mıdır temelde?

Hemen şunu söyleyeyim ki, bu sorunun kesin cevabını, henüz ben de bilmiyorum. Ama bana şu noktalar kesin görünüyor:

Birincisi: Şimdiye kadar açıklanan psikolojik noktalar, kapitalist toplumumuzun belli faktörlerinden yola çıkılarak açıklandı. Bu fakörler, (az ya da çok) bütün tabakalarda etkilidir. Yani, onlara dayalı ruhsal yapı, eğilim olarak çekirdekte aynıdır. Sadece, ruhsal belirtiler, bir takım farklı derinlikteki izlerle ortaya çıkar.

İkincisi: Psişik sefaletin orta kesimin bir lüksü olduğu yolundaki polemik iddia, şu kadarıyla haklıdır: İşçiler, bunun dışında bir de tamamen başka maddi sorunları taşımaktadırlar omuzlarında. Bu sorunlar, işçinin bilincinde örneğin bir öğrencinin bilincindeki nevrotik konuşma tutukluğundan çok daha fazla ön planda bulunmaktadır. Toplumumuzdaki sömürü ve egemenlik ilişkilerini işçiler, orta tabakadakiler gibi, öyle sayısız kez süzülmüş, kutsallaştırılmış ve ruhsallaştırılmış biçimde yaşamazlar;

aksine, bunları, hem evde hem de fabrikada doğrudan ve maddi olarak tadarlar.

İşçiye yönelik tehditler, bu ölçüde yalnızca öznel olarak algılanan ve reel olmayan tuzaklar değildir. Bunlar, birinci planda nesnel ve son derece reeldir: Ücret kesintileri ve işten çıkarmalar, onun varoluşunu gerçekten tehlikeye sokar. Yani, irrasyonel nevrotik korkunun yerine, büyük ölçüde reel korku geçer; ya da en azından nevrotik korkunun üstüne çöker. Ayrıca, genel olarak başka olan eğitim üslubu nedeniyle, nevrotik korku işçinin hayatında, (orta tabakadan insanlarda olduğu kadar) güçlü gelişemez.

Ortalama olarak, orta tabakadakinden biraz daha çok bedeni cezalandırma ve biraz daha az psişik cezalandırmayla çalışan işçi eğitimi, işçi çocuğunda daha az güçlü ve sert bir vicdan oluşmasına yol açacaktır; muhtemelen daha küçük bir vicdan ve otorite korkusu oluşacaktır. Bu tahminler, bazı ampirik araştırmalarla, imalı olarak onaylanmıştır. Ancak, bu konuda bildiğim kadarıyla, açık olgular ve kesin sonuçlar henüz yok.

Burada ortaya çıkan bir soru da şu: Bugün doğrudan üretimin içinde bulunan işçiyi, açıkça "orta kesimler"den ("orta tabaka"dan, "küçük burjuvazi"den ya da Mao'nun dediği gibi "ara sınıf"tan) ayırmaya kalkmak, tamamen maksada uygun mudur? Bu kesimlerin, bugün genel bir proleterleşme içinde olduğunu görüyoruz. Bir işyerinde çalışan üniversite mezunu, bugün tıpkı bir işçi gibi, işini kaybedebilir. Tüketim alışkanlıkları ve hayat tarzı da, eğilim olarak benzeyiş içindedir. Tabii, muhtemelen psişik durumlar da, bununla birlikte bir benzeşmeye girecektir. Cinsel politika konusunda düzenlenen toplantılar ve psişik sorunları hakkında çıraklar ve genç işçilerle yapılan konuşmalar, onlarda da, lise ve üniversite öğrencilerininkine benzer korku sorunsalının bulunduğunu açığa çıkarmaktadır.

Kesin olan, işçilerdeki nevrotik korkunun, (orta tabakadan farklı olarak) onların ezilmelerinin en önemli göstergesi olmadı-

ğıdır. Bu nedenle, toplumsal tabakalara özgü farklılaşma, bizim, psişik sefaleti ve bireyin kurtuluşunu politik programa sokmaya çalıştığımız anda önem kazanmaktadır. Bu noktada, daha çok deneyimin toplanması gerekiyor. Asla yapmamamız gereken, Wilhelm Reich'a ve darkafalı bir ekonomizme aceleyle yöneltilen eleştirilerle yetinmektir.

4. Sosyalizmde Yabancılaşma ve Korku

Yabancılaşmanın, psişik baskının ve korkunun neden zorunlu olarak kapitalizme ait olduğunu gösterdik. Ancak, sosyalizmde başka olacağından gerçekten emin olabilir miyiz? "Doğu Bloku", ağır karşı kanıtlar vermiyor mu?

Sosyalizmi nasıl tarif ettiğimize bağlı bu. Sosyalizm, sadece toplumdaki üretim araçlarını toplumsallaştırmak ya da devletleştirmekse, o zaman, korkuyu besleyen üstyapı oluşumlarının (ahlak, otoriter eğitim sistemi vs.) da böylece ortadan kalkacağını düşünmek için, tek bir sağlam neden bulunamaz. Bunu kendiliğinden temin eden bir otomatizm, mucize yaratan bir yardımcı yoktur. Üretim araçlarındaki özel mülkiyetin kaldırılmasıyla yabancılaşmanın otomatik olarak tasfiye edileceğini kim düşünüyorsa, yalnız sosyalist ülkelerden bilinen açık gerçeklere değil, aynı zamanda mantığa da ters düşer. Üretim araçlarındaki özel mülkiyetin kaldırılmasının, kapitalizmde egemen olan yabancılaşmanın yok edilmesi için şart olduğunu söyleyen Marx ve Engels elbette haklıdır. Ancak, bunun mantıki sonucu, özel mülkiyetin kaldırılmasının, otomatik olarak, toplumsal hayatın bütün alanlarındaki yabancılaşmanın sonu olacağı değildir. Adam Schaff, şu satırları yazarken, son derece doğru söylüyor: "Kapitalizmde, ifadesini özel mülkiyette bulan ekonomik yabancılaşma, yabancılaşmanın bütün diğer biçimlerini belirlese bile, bundan, farklı koşullar altında yabancılaşmanın belli biçimlerine yol açacak diğer nedenlerinin bulunamayacağı mantıklı sonucu çıkarılamaz."[102]

---

102 Adam Schaff: Marxismus und das menschliche Individuum. (1970)

Yabancılaşma ve korkunun radikal bir biçimde tasfiyesi, daha çok insanlar tarafından bilinçli olarak devrimci planın içine sokulmalıdır. Ekonomik devrim, otomatik olarak kültür devrimine götürmez, sadece onun vazgeçilmez bir ön şartıdır. Kültür devrimi bilinçle uygulanmazsa, yeni iktidar merkezlerinin oluşması ve egemenlik bürokrasisinin başına buyruk olması gibi büyük bir tehlike ortaya çıkar. Toplumsallaştırılmış üretim araçları varken de, tıpkı kapitalizmdeki gibi otoriter bir yönetici devletin olması tamamen mümkündür. Yeni toplumun kendisinden oluşacağı insan malzemesi, bir gecede değişecek değildir. Yabancılaşmış ilişkiler ve otoriter yapılar içselleştirilmiştir; tüm eğitim ve öğretim alanında yapılacak sistematik bir devrim ve sıkı bir denetlemeyle bunlara karşı önlem alınmazsa, gayri insani yeni bünyeler çıkarırlar ortaya.

Ne var ki, insancıl hedeflerin çok dikkatli planlanması ve tutarlı olarak izlenmesinde bile, sosyalist toplum, önceleri bazı yabancılaşma ve korku unsurlarını içinde taşıyacaktır. Eski bilincin tutucu artıkları hâlâ bulunacaktır. (...) Yabancılaşma da, devrimle birlikte otomatik olarak kaybolmayacaktır. Bunun dışında, yabancılaşmanın ve korkunun tasfiyesini geciktirecek başka zorunlu faktörler de çıkacaktır. Örneğin, diğer kapitalist ülkelerle olacak yarışma, ekonomik katılaşmalar ve rasyonalizasyon, "Herkese çalışmasına göre!" parolasına uygun sosyalist başarı ilkesi (ki, henüz "Herkese ihtiyacına göre!" denmeyecektir), bu zorunlu faktörlerdendir. Marksist teori açısından, bunların hiçbiri olağanüstü değildir. Teori, sosyalizme, bir geçiş aşaması olarak bakmaktadır. Bu geçiş aşamasında birçok şey, kendiliğinden ve kolaylıkla gerçekleşmeyecektir. Yeni sistemle herkes hemen özdeşleşemeyecektir. Zorunlu baskı ve denetleme önlemleri, yine birçok kişide, kendilerinin yabancı ve sevimsiz güçlerle karşı karşıya olduğu duygusunu yaratacaktır. Eğitim ve öğretim alanındaki devrimci girişimler, anababaların ve öğretmenlerin burjuva kaynaklı içselleştirmeleriyle yer yer çatışmaya girecektir. İnsanlar

yine, birşeyi yapmaları gerektiği için yapacaklardır. Büyük hedef olan yabancılaşmanın yok edilmesine ulaşabilmek için, önce bu hedefe ters düşecek olan bazı durumların ortaya çıkması zorunludur. Ama başta muhakkak ki kaçınılmaz olan bütün bu yabancılaşma kaynakları, giderek tasfiye edilebilir; çünkü, ana yabancılaşma kaynağı olan üretim araçlarındaki özel mülkiyet sorunu ortadan kaldırılmıştır. Özel mülkiyetin bulunmadığı koşullarda, insanları aptal yerine koymaya, onları yedek tatminlerle atlatmaya ve en önemli karar süreçlerinden uzak tutmaya yönelik toplumsal zorunluluk da kalkacaktır. Bunların hepsi, yavaş yavaş tasfiye edilebilir. Teknik imkânların sonuna kadar kullanılmasıyla genel ihtiyaçların tatmininin çok daha büyük ölçüde mümkün olacağı gerçeği, sosyalist zorlamaları ve denetleme önlemlerini gereksiz kılmak için, geniş fırsatlar sağlayacaktır.

Adam Schaff'a bakalım yine: "(Bu) çağın insanının ideal tipi, yabancılaşmanın egemenliğinden kurtulmuş insandır, yani topyekûn insandır. Bu insan tipi, matematik dizinin sınır değeri gibi ulaşılamaz olsa da, bu amaç güdülebilir, güdülmelidir. Elbette bu, çeşitli yabancılaşmalara karşı mücadele ederek olur; çünkü, başka türlü, söz konusu ideallere ulaşmaya çalışmak mümkün değildir. Öte yandan, bilinçli bir mücadele vermek için de, bulunulan durumu yakından tanımak gerekir. Hangi yabancılaşmanın nerede ortaya çıktığını ya da tehdit edici olduğunu bilmek şarttır. İnsan, gerçeklik karşısında gözlerini kapayamaz; yeni düzen, yabancılaşmasız bir toplum demektir, burada yabancılaşma zaten imkânsızdır diye dogmatik bir inanışla müjdeleyemez."

VII. BÖLÜM

Kurtuluşla İlgili Bazı Düşünceler

Psişik sefaletin, onun durmadan üretilmesinin ve yeniden üretilmesinin ve içinde yaşadığımız sistem çerçevesinde onun ortadan kaldırılamayacak zorunluluğunun böylesine geniş boyutlarda anlatılması, yazılanları ciddiye alacak bazı okurlarda depresif etkiler yapabilir. Ancak, depresyon bir umutsuzluk durumudur, çıkışı olmayan ve **etkin** bir cevabı bulunamayan dolambacın ifadesidir. Gerçekten de sık sık (özellikle öğrenci gruplarında) görülmektedir ki, kendi psişik çatışmalarıyla yoğun olarak ilgilenmek, insanları depresyondan kurtarmamakta, aksine onun içine daha derinlemesine sokmaktadır. Toplumsal baskıya karşı olup başlangıçta radikal eylemler halinde ortaya çıkan protesto, çoğu kez yerini yine radikal bir teslimiyetçiliğe bırakmıştır; bu yılgınlık içinde, anlamlı bir politik çalışma, artık mümkün görülmez.

Umudumun olup olmaması, hiçbir zaman benim karakter eğilimimin, öznel iyimserliğimin ya da kötümserliğimin bir sorunu değil; büyük ölçüde yanlış ya da doğru bir teori sorunudur. Teslimiyet, genellikle yanlış bir teorinin sonucudur. Antiotoriter dönemin sonu, bunu, bana kalırsa, gayet açıklıkla göstermiştir. Onların teorik temellerinde bazı açıklar ve hatalar vardı; ve belki de bunlar, zorunlu olarak teslimiyetçiliğe yol açtılar. Burada esas

olarak iki noktayı vurgulamak istiyorum: Birincisi: Marksist ekonomi, bu aşamada insanların bilincine bir hayli az nüfuz etti. Ne var ki, kapitalist toplumun analizi sayesinde, onun değiştirilebilirliği sorununa cevabı verecek olan da, ekonomi politiktir. Ekonomi politik, kapitalist üretim sürecinin kendisinin devrimci bir süreç olduğunu; yani, insanın kurtuluşunun, en azından reel bir şans olarak, bu toplumun nesnel gelişme eğilimlerinin içinde yer aldığını gösterir. İkincisi: Psikoanaliz yanı ağır basan bir yönelim, acısı çekilen psişik çatışmalar içinde ilerici bir momenti tanıma imkânını pek vermemiştir. Bu çatışmaların toplumsal bağımlılığını görebilmiş olmak da, uzun vadede fazla yardım sağlamamıştır. Çünkü, belirleyicilik, çoğu kez mekanik bir determinizm anlamında yorumlanmıştır: "Biz hepimiz toplumun ürünüyüz". Bizim, aynı zamanda onu üreten kimseler olduğumuz konusundaki teoriye fazla alan bırakmamıştır. Böylece, yabancılaşma kapalı bir bütünlük olarak algılanmış ve ondan kurtuluş yolunun yalnızca anarşist galeyan olduğu düşünülmüştür. İnsanın bütün yabancılaşmaya rağmen kalabilen özne karakterini anlamakta güçlük çekilmiş; birey ve toplum çelişkisinin, bu anlayışsızlığın sonucu diyalektik olmayan yorumu, tek tek kişileri, topluma (içine girip onun yasalarına göre ona karşı çalışacakları ve çelişkilerinin diyalektik olarak ortadan kaldırılmasında yardımcı olacakları yerde), karşı çıkmaya ve onu soyut olarak reddetmeye götürmüştür. Bu tam da, Lenin'in "küçük burjuva devrimciliği" diye nitelendirdiği soyut inkâr pozisyonudur; çünkü, bu pozisyon, toplumsal genel durumun nesnel hareket eğilimi içinde kenetlenmemiştir. (Ama bununla, bir bütün olarak antiotoriter hareketin kötü sayıldığı düşünülmemelidir!)

Böyle hataları tasfiye edebilmek için, marksist bir kurtuluş (emansipasyon) kavramı geliştirmek, bana zorunlu görünüyor. Bu kavram, bireyi ve toplumu, gerçekten diyalektik bir anlayışla birbirine bağlayacak ve bireyi, toplumun etken öznesi diye temel alacaktır. Bunun için, bazı bilimsel ön açıklamalar gerekiyor. Bu açıklamalardan bir şey çıkaramayanların, onları atlayıp geçmeleri halinde, şüphesiz büyük kayıpları olmayacaktır.

1. Bilimsel Teorik Notlar

a) Somut Bütünsellik

Bir insan korkmaktadır. Ama o yalnız korkmakla kalmaz, düşünür de; tepki gösterir ve hareket de eder. O, birlik içinde bir bütündür; bu bütünün çeşitli görüngü biçimlerinden biridir korku. Ama bu birlik, dışarıya karşı kapalı olmayıp, her defasında var olan çevreyle sürekli bir etkileşim içinde bulunur. Yani, her defasındaki durumun, ortamın ve grubun bir parçasıdır. Her defasında geçerli olan bu durum ise, yine kapalı bir birlik olmayıp, aksine, kendi açısından daha büyük birliklerin parçasıdır. Son olarak da, bireyin ait olduğu toplumsal bütünlüğün bir parçasıdır.

Bu basit gerçek karşısında, korku hakkında bir açıklamada bulunmak istersek, iki zorlukla karşılaşırız: Açıklamamız için, hangi birliği ilgi ve yorum çerçevesi olarak seçeceğiz? Ve: Korkuyu, onun (birliğin) teorik kalıbını bozmadan bu birlikten nasıl ayıracağız?

Bir üçüncü sorun daha var: Gözlemlenen bireyin korkusu, aşağı yukarı benim de korkumdur. Onun bilincinin ve ruhunun temel yapıları, onun tüm toplumsal karinesi aynı zamanda benimkidir. Benim özne oluşum (gözlemci olarak ben) ve onun nesne oluşu (gözlemlenen olarak o), büyük ölçüde aynıdır; ve bizim iletişimimizi ve karşılıklı anlayışımızı, bu aynılık mümkün kılar. Ama aynı zamanda bu aynılık, araştırma öznesi ve araştırma nesnesi diye bir bilimsel-teorik ayırımı imkânsız kılar. Korku dolu bireyde farkına vardığım her şeyden, sesinin tonundan hareketlerinin ve jestlerinin yorumuna kadar her şeyden öznellik akmaktadır. Onun hakkında bir açıklama yapmaya kalkmak, —mantıki olarak görüldüğünde— kendim hakkında bir açıklama yapmaya kalkmakla aynı anlama gelir. Ancak bu, formel mantık açısından, bilindiği gibi mümkün değildir. Çünkü, **kendim** hakkında düşünürsem, bunun anlamı, mantıki olarak beni (kendimi), inceleyen özne ve incelenen nesne diye ayırıyorum demektir. Bu sırada, inceleyen özne olarak ben, kendi bakış açıma

giremem; yani, kendim, "benim" hakkımda bir açıklamada bulunamam. Bu, burjuva doğa ve toplum bilimlerinde uygulanan mantığa göre her durumda böyledir. Söz konusu mantık, özne ile nesnenin birliğine izin vermez. Sadece, bir birlik olarak kendimden bazı görüş noktalarını söküp çıkarırım ve onları adlandırırım.

Bizim korkan insanımızda da aynen böyledir. Onun bütünselliğinden (ve bununla, kendi bütünselliğimden de) bazı görüş noktalarını söküp çıkarabilirim ve onları adlandırabilirim. Bu bakış açıları, gerçekten benim bilgimin nesnesi olurlar. Ve burjuva sosyal bilimciler, nesnelerin bu tür incelenmesi için son derece farklılaştırılmış bir "nesne dili" (Habermas) geliştirmişlerdir çoktan. Ama bu arada şunu unutmuşlardır: Söz konusu "nesnel" bakış tarzı, insani toplumsal gerçekliğin belirleyici özelliğini, yani bütünselliğini (her şeyin ayrılmaz bir ilinti içinde olduğunu) tamamen görmezlikten gelmektedir; yalıtılmış nesnelere de, kendilerine özgü bir yasallık yüklemektedir. Bunun en yaygın örneğini, "meta", "para" ve "sermaye" kavramlarıyla uğraşıldığı zaman görebiliriz.

Formel mantık bakımından, insanın kendisini, kendi incelemesinin nesnesi yapmasının mümkün olmadığını söylemiştik; ayrıca, bu mantıki imkânsızlığın temel olarak, her türlü insani-toplumsal görüngünün incelenmesi (örneğin, korku gibi) için geçerli olduğunu belirttik. Ne var ki, bununla yine söz konusu durumun tamamen imkânsız olduğunu anlatmak istemeyiz. Bütünsellik düşünülebilir, ancak doğa bilimlerinin ve burjuva sosyal bilimlerinin düşünme cihazıyla değil, diyalektik bir toplum teorisinin düşünme cihazıyla düşünülebilir. Buna karşılık, burjuva toplum bilimlerinin doğabilimsel düşüncesi, bütünselliğin parçalanmasını ön şart olarak alır; yani yukarıda belirtildiği gibi, tek tek nesneleri onların bütünsellik bağlamından koparır. Bu koparma, nesne dili tarafından kesintisiz gerçekleştirilen bu parçalama (ki buna genel bağlamdan gerçekliğe yabancı bir tarzda soyutlama da diyebiliriz), somut (yani, bütünsel) insan dünyasını, mekanik,

istatistik ya da formel mantık bakımdan birbirlerine bağlı ve birbirlerinden türeyen tek tek olaylar ve olgular yığını haline getirir. Oysa bununla, gerçeklik, teorik olarak yeniden üretilmez, aksine, gerçeklik üzerine teori üretilir.

Görüyoruz ki, doğabilimsel ve diyalektik düşünce, farklı tarzda toplumsal gerçeklikle ilgilidirler ve bundan dolayı iki farklı geçerlilik alanına sahiptirler: Diyalektik, somut alanda geçerlidir (yani, gerçekliğin sadece tek tek bakış açıları halinde değil de, bir bütün olarak kavranması gerektiği yerdir bu alan); doğabilimsel düşünme, soyut alanda geçerlidir (yani, somut bütünselliğin görüngü biçimlerinin çekip çıkarıldığı yerdir bu alan). Araştırma çalışması açısından, her iki alan da vazgeçilmezdir. Marksist araştırma çalışması, bu alanları birleştirmekte ve böylece, her bilim (**en azından** sosyal bilimler) için gerekli olan (doğabilimsel mantıkla diyalektik arasındaki) bağlantıyı yeniden üretmektedir.

Somut olanın, burjuva sosyal bilimlerinde dışarıda bırakılması ve nesne dilinin ona uygun düşen soyutlamaları, kural olarak bilgi teorisiyle ilgili bir alçakgönüllüğün belirtisi değil, çok özel bir gerçeklik anlayışının, şeyleştirilmiş bir "reel" kavramının ve belli bir tarzda tersine çevrilmiş bilincin yansımasıdır:

"Gerçek" olan, reel bütünsellikten koparılıp çıkarılmış nesnelerdir; somut bütünsellik gerçek değildir, çünkü bu, ne ampirik ne de mantık olarak kavranabilir. "Gerçek" olan, duyusal olarak algılanabilen ve ölçülebilen her şeydir, yani "vakıa" denilen olgulardır[103]. Yoksa, ölçülebilen nesnelerde (psişik yapıda da) yalnızca geçici "donmuş" ve "şeyleşmiş" ifadesini bulan insani

103 Bu kavram hakkında Leo Kefler'in "Geschichte und Dialektik" (1970) adlı kitabına bakılabilir: "Tarihe metafizik ve diyalektik bakış arasındaki fark şudur: Birincisi sınırsız bir gerçek imanıyla doluyken, tersine, diyalektik, 'vakıalar'ı, tarihi gerçekliğin görüngü biçiminin en ilkel ve en az ele geçmiş basamağının ifadesi sayar. Ve onları, düşünülebilecek en büyük şüpheyle karşılar... Ama gerçek denilen şey, belli bir zorunluluğu olan gerçekliğin herhangi bir yanını soyut ve bozulmuş yansıtan ideolojik bir kategoriden başka bir şey değilse, bu durumda açıktır ki, kendisi, farklı toplumsal ilişkiler içinde tamamen başka bir anlam taşımalıdır."

toplumsal pratiğin hareketi gerçek değildir. Kısacası, "gerçek" olan, nesneler dünyasıdır; içinden bu nesnelerin koparılıp çıkarıldığı bütünsellik değildir. Bu gerçeklik kavramı kendisini, örneğin "somut" ve "soyut" kelimelerinin alışılagelmiş kullanımında gösterir: Görüngüler ve nesneler dünyası "somut"tur. Oysa bu dünya, aslında insan düşüncesinin sadece soyut dünyasıdır; nesneler gözlemlenirken, genel bağlamlarından soyutlandığı için, bu soyut bir dünyadır. Buna karşılık, burjuva sosyal bilimlerinin anlayışına göre, görüngülerin arka planları "soyut"tur; çünkü, bunlar, yalnızca sözde somutun soyutlanmasıyla bulunabilir.

Bu sözde somutluk dünyası, bu sabitleştirilmiş ve fetişleştirilmiş nesneler dünyası, yani tersine çevrilmiş bu bilinç bir rastlantı değildir. Tamamen kendine özgü olan insani-toplumsal temel ilişkilerin zorunlu ideolojik ifade biçimidir. Söz konusu ilişkiler, insanı, toplumsal çevresine ve kendine sürekli ve her seferinde daha topyekûn olarak yabancılaştırmıştır. Bu temel ilişkilerin belirleyici noktası, insanı çalışma koşullarından, kendi çalışma araçlarından ve ürünlerinden ayırmasıdır. Yabancılaşma, insan tarafından yaratılan ürünlerin insana karşı bağımsızlaşması ve onun üzerinde egemenlik kurması anlamındadır. Böylece, insani-toplumsal nesne ve görüngü dünyasının kurucu faktörü olarak insan pratiği, insanın bilincinde kaybolmaktadır. Marksizmin bilimsel-teorik temel kategorisi olan pratik kavramı, şeylerin burjuva sosyal bilimleri tarafından kesintisiz sürdürülen "nesnelleştirilmesi" ve öznellikten çıkarılmasında hiçbir rol oynamaz. Nasıl kendi emeği ve bununla beraber emeğinin ürünlerindeki kendi varlığı, işçi tarafından tanınmaz halde ise; sosyal bilimci için de, genel insani-toplumsal pratik, onun araştırmasının nesnelerinde bulunamaz haldedir. İnsanın kendi emeğine yabancılaşması, şeylerin insani-toplumsal pratikten bilimsel-teorik olarak koparılmasına eksiksiz olarak uygun düşmektedir. Nesne, kendi oluşum kaynağından koparılır; nesne ve özne ayırımı yapılır; formel mantık ve nedensellik mutlaklaştırılır ve nesne dili tartışmasız bir egemenlik sürer. Formel mantık ve nesne dili, bilimsel açıdan

gereklidir; ancak, bilimsel olarak tek geçerli dil ve düşünme biçimi halinde mutlaklaştırılırsa, o zaman, yabancılaşmanın ifadesi olur. Bunun adı felsefede, insanın çevresine ve kendisine yabancılaşmasıdır. Ekonomide de buna, insanın emeğinden, yani üretim araçlarından ve üretim koşullarından koparılması denir.

b) Burjuva ve Marksist Psikoloji Arasındaki Kavram Farkları

Yabancılaşmanın toplumsal durumu, insanın, insani-toplumsal bütünselliğinin teorik yansımaları için, faaliyetle ürünün, özneyle nesnenin birliği için diyalektik kavramlar geliştirmesini engellemiştir. Yabancılaşma, durmadan kendi bilincini ve kendi dilini üretmiştir ve bu, insanla şey arasındaki ayrım tamamlanıncaya kadar sürmüştür. Modern ve görünürde eleştirici bilgi teorileriyle yabancılaşma meşrulaştırılmış ve toplum bilimleri bakımından, tek tek dağınık bilimlerden oluşan bir sistem halinde genişletilmiştir. Böyle bir sistem içinde, örneğin, psikoloji ve ekonomi, kendi başlarına birer bütünlük halinde yan yana giderler.

Tek tek bilimlerin, böyle karşılıklı yalıtılmışlığına uygun kavram cihazları da vardır. Burjuva psikolojisinin (ve de psikoanalizinin) kavramları, toplumsal içerikleri olmayan bireysel-psikolojik kavramlardır. Bunlar, insani-toplumsal bütünsellik içinden küçük bir bölümü çekip alırlar ve söz konusu bütünselliğin diğer bakış açılarını görünür kılmazlar. İnsan ruhunu, kendi başına ve kapalı bir bütünlük olarak telkin ederler; insan varlığını, psişik süreçlerin akışına indirgerler. Bunun anlamı pratikte şudur: Rahatsız olan birey, bilincinde tekrar tekrar kendi ruhsal hayatına, özel bireyselliğine ve acılarına doğru geriletilir. Çevresi karşısında içine kapanır, durmadan kendini seyrederek kendiyle çatışma içinde ezilir. Ama işte bu kendi içinde tutuklanmış olma hali, kendi beni çevresinde, sonsuza dek çizilen daireler, insanın kendisi ve çevresi karşısındaki nevrotik (yabancılaşmış) durumunun ifadesidir. Burjuva psikolojisi ve ona dayalı emansipasyon tasarımları, içinde, insanı zincire vuran özellikten çıkış yollarının teorik olarak açıldığı hiçbir kavram taşımaktadır. Oysa, tam da

bu çıkışta, kurtuluşun önemli bir momenti bulunmaktadır.

Mükemmelleştirilmiş bir marksist psikoloji, gerçi henüz yoktur; ama bir marksist bakış açısı (diyalektik ve tarihi metaryalizmin bakış açısı) vardır ve bu, esas olarak, insan hayatının bütün görüngülerine ve alanlarına uygulanabilir. Ve biz, araştırmamızla sorularımızı zamanından önce ve keyfi olarak tekrar tekrar kesmek istemiyorsak, uygulanmalıdır da. "Marksist psikoloji", psişik görüngülerle olayların yalıtılmış olarak görülmemesi ve incelenmemesi demektir; aksine, bunlar, marksist psikolojide insanın "maddi temeli"yle, yani, insanın içinde yaşadığı toplumsal üretim ilişkileriyle ve bütün insani-toplumsal görüngülerin kaynağında yatan pratiğiyle bilinçli bir bağlantıya sokulur.

Bu kitabın ilk bölümünde geliştirilen korku teorisi, gerçi böyle bir bağlantı kurmaktadır (öncelikle birinci ve ikinci bölümlerde); ancak, bunun için, farklı mantık adımları ve düşünce aşamaları gerekmiştir. Bu, ayrı ayrı parçaların adım adım özetlenmesi olmuştur; öte yandan, söz konusu parçalar, kavramsal bakımdan yine ayrı düşmüşlerdir (çünkü, elimin altında, burjuva psikolojisinin kavramlarından başka kullanabileceğim bir şey yoktu). Bu durumda, bütünle ilgili yeterli bir kavram verilememiştir; insan hayatının somut bütünselliği teorik olarak yansıtılamamıştır. Dolayısıyla, söz konusu bölümlerde gerçeklik yeniden üretilememiş, aksine, büyük ölçüde gerçeklik hakkında teori üretilmiştir.

Oysa, marksist teori, insan bütününü bir idede ve düşüncede kavrayacak temel kavramları geliştirmek zorundadır. Yabancılaşma kavramı, bunun için bir örnek olabilir. (İkinci bölümde açıklanan) bu kavram, bireyi bir bütün olarak görür; bu bütünlük içinde, hem onun toplumsal hem de bireysel varlığı, hem nesnel-maddi, hem de öznel-psikolojik durumu yer almaktadır. Bu kavram, daha yakından nitelendirilmesi gereken belli toplumsal koşullarda, böyle ya da şöyle duyan ve düşünen bireyi kastetmez sadece; toplumsal koşulları, duyuş ve düşünüşü bir arada nitelendirir. Yabancılaşma, aynı zamanda hem ekonomik ve sosyo-

lojik, hem de psikolojik ve felsefi bir kavramdır. Birey ve toplum, marksist teoride ayrılmaz biçimde birbiriyle bağlantılıdır; ve kavramı kararlaştıran da, bu bağlantıdır.

Buna karşılık, şimdi de herhangi bir bireysel-psikolojik kavram, örneğin korku kavramını ele alalım. Bu kavram, insanitoplumsal bütünün yalnızca bireysel-öznel yanını içermekte; başka yanlarıyla herhangi bir bağ kurmamaktadır. Buna rağmen, (bunu, büyük yanlış anlamalardan kaçınmak için vurguluyoruz) marksist psikoloji de, korku kavramından vazgeçemez. Ne var ki o, korkuyu yabancılaşmanın öznel görünüşü olarak anlayacak ve hemen böylece buraya ait olan nesnel yanı (yani, kapitalist üretim ilişkilerini) hedef alacaktır. Yalnız bunu, ancak bireysel-psikolojik ve soyut kavram cihazının yanı sıra diyalektik kavram cihazını da geliştirdikten sonra yapabilir (bu konuda, "somut" ve "soyut" hakkında yukarıda yapılan açıklamalara yeniden bakılabilir). Reel bütünselliği gerçekten yansıtacak olan, diyalektik kavram cihazıdır. Bu görev, henüz marksist psikolojinin önünde durmaktadır.

Bireysel-psikolojik kavramlar, ancak marksist bir kavram çerçevesi içinde yeni "burjuva olmayan" anlamına kavuşabilir. Burjuva psikolojisinin burjuvalığı, onun genel olarak bireysel-psikolojik kavramlar kullanmasından değil, yalnızca böyle kavramları kullanmasından ileri gelmektedir. Kavramları havada asılı durmaktadır; çünkü psişik alanın dışına çıkan ve bunu insan varoluşunun diğer bağlamları içinde kenetleyen başka kavramlar yoktur. Marksist psikolojinin, burjuva kavram cihazından vazgeçemeyeceğini, aşağıdaki düşünceler hemen anlaşılır kılacaktır:

Bir bütünü anlamaya kalktığımız her zaman, bu bütünün ayrı ayrı parçalarıyla ilgilenmek zorundayız. Bir çiçeği tamamen tanımak isteyen kimse, yalnız kökleri ve stiliyle değil, aynı zamanda tacındaki yapraklarla da uğraşacaktır; ama bunun, bütün çiçeğin sadece bir bölümü olduğunu her zaman bilecektir. Böylece çiçek hakkındaki bilgisini, yalnızca tacı içine alacak biçimde değil, ni-

telik olarak da genişletmektedir. Yabancılaşmada da durum böyledir. Onun öznel-psikolojik görünüşünü yakından incelediğimizde, yabancılaşmanın bir bütün olarak etki tarzı hakkında bazı bilgilere sahip oluruz. (Ekonomik esastan kaynaklanarak) ruhumuzun ve bilincimizin en derin katmanlarına nasıl el attığını öğreniriz. Burada, marksist psikolojinin önünde, yapması gereken araştırmaların çoğu bir görev olarak durmaktadır. Yabancılaşmanın psikolojik etki tarzını bilirsek, onu kendi hayatımızın birçok günlük örneğinde farketmemiz daha kolay olacaktır. Yabancılaşmamızın bu öznel reflekslerini tanıdığımız zaman, yabancılaşma kavramı, Marx'ın o büyük öğreti yapısından aşağıya, günlük pratiğe inecektir. Yabancılaşma bilinci, böylece yavaş yavaş "içselleşebilir" ve insanın kendi yaşadıklarıyla dolar. Bu bilinç, ancak o zaman emansipasyon için itici bir güç olacaktır.

Psikolojinin, tarihi materyalizmin ve özellikle psikoanalizin kavramları, marksist psikoloji çerçevesinde birbirlerini dışlamaz, aksine tamamlarlar. "Ne dürtünün belirlediği hayat ne de bastırmalar, kapitalizmi ve diğer üretim biçimlerini herhangi bir biçimde anlaşılır kılar. Tersine, belli sınıf ilişkilerinin ve çıkarların taşıyıcısı olarak kişilerin yüzlerine geçirmek zorunda kaldığı karakter maskelerinin, bu insanların dürtüleriyle nasıl kaynaşmış olduğu konusunda da, ekonomi politiğin eleştirisi bir şey öğretmez; rüyalar ve nevroz hakkında bir şey vermez. Psikoanaliz ve ekonomi politiğin eleştirisi, (özne olabilme niteliğini taşıyan) ortak 'nesnelerinde' buluşurlar; bu durum da, onların (şimdilik) ortadan kaldırılamayacak farklılığı kadar kesindir."[104]

H. Dahmer'den yapılan bu alıntı, parantez içindeki "şimdilik" kelimesi nedeniyle, kurduğumuz bağlam açısından son derece ilginçtir. "Şimdilik" dendiğine göre, psikoanalizin kavram cihazını

104 Helmut Dahmer. Psikoanaliz ve Tarihi Materyalizm. Bkz. Psychoanalyse als Sozialwissenschaft. (1971)

politik ekonomininkiyle birleştirme imkânının henüz görülmediği belirtiliyor. Elbette bu birleşme öyle bir biçimde olmalı ki, böylece kazanılan kavramlar, bütünselliği (bunun için psişik olan da vardır, ekonomik olan da) teorik olarak yansıtabilsinler. Şimdiye kadarki bilimsel-teorik açıklamaları kavrayan ve benimseyen kimse, bizim bu tür bir diyalektik kavram cihazını, (zemin yeteri derecede olgunlaşmadığı sürece) keyfi olarak topraktan fışkırtamayacağımızı bilir. Burada zeminle anlatılmak istenen, içinde yaşadığımız toplumsal ilişkiler ve buna uygun olarak kendi pratiğimizdir. Yeni kavramlar yaratmak için, yeni deneyimlere ihtiyaç vardır. Diyalektik kavramlar geliştirebilmek için de, gerçekliğin diyalektik yapısı (bütünsellik, özneyle nesnenin birliği, toplumsal ve bireysel-psikolojik görüngülerin kurucusu olarak insan pratiği), bilinçli olarak anlaşılmalıdır. Ne var ki, bu diyalektik bilinç, insanın emeğinden ayrılmasına dayalı burjuva toplumunun yapısı nedeniyle bugün kesintisiz olarak engellenmektedir. Varoluş, bilinci belirlediği gibi, kavramı da belirliyor.

2. Psikoterapi ve Kurtuluş

Her iki farklı bakış açısı ve kavram sistemi, burjuva psikoterapisiyle gerçek kurtuluşun değişik amaç ve pratiğini de belirler. Psikoanalitik yönelişi olan her psikoterapinin görevi, bireyin korkuya karşı zırh kuşanmasının ve bastırmasının temelinde yatan (hayat hikayesiyle ilgili) düğümün çözülmesidir. Benlik, bilinçsiz dalgalanmalara karşı verdiği sürekli savunma mücadelesinden kurtarılmalı ve katı gerçeklikle (gerçeklik ilkesi!) arasındaki uyuşmazlıklar için güçlendirilmelidir. Ben takviyesi, burada ne olursa olsun çok gereklidir. Bu noktada, psikoterapi anlamında insani bir kurtuluşun mu, yoksa gerçek emansipasyon anlamında bir kurtuluşun mu söz konusu olduğu fark etmeyecektir. Oysa terapi, emansipasyon değildir. Meta ve yabancılaşma konusuda daha önce yapılan açıklamalar (ikinci bölüm) farkı ortaya koymaktadır:

Yabancılaşmış insan, kendi özne oluşunu ve egemenliğini, şeyleşmiş olarak ortaya çıkan toplumsal ilişkilere kaptırmıştır.

İnsanlar, birbirleriyle "karakter maskeleri" ve durum yasalarının kişileştirilmiş haliyle karşılaşmaktadırlar. Yabancılaşmış insanın öznesi, önünde sonunda metadır, yani sermayedir ve onun içinde şeyleşmiş değişim, sömürü ve egemenlik ilişkileridir. Psikoanaliz, öznesiz insanın sermaye ilişkisine uygun düşen iç yapısını ve dinamiğini inceler; öznesizliğin kendisine ve onun temelindeki ilişkilere el sürmez. "Daha önce O'nun olduğu yerde, Ben olmalıdır" — Psikoterapinin bu temel ilkesi, gerçekleşmiş olabilir; ancak, bu sırada bireyin payına özne oluşun zerresi bile düşmemektedir. Çünkü, "Ben"in çevreyle olan temel ilişkisi, başarılı bir terapiden sonra da esas olarak değişmemiştir. Bu, yabancılaşmanın ve özne kaybının temel ilişkisi olarak kalır. Sermaye ilişkisinin psikolojik yansımaları (örneğin, bireyin ilke olarak başkalarının yargısı karşısında duyduğu korku), burjuva terapisinden sonra da ayakta durmaktadır; yalnız bu yansımaların sivri uçları, had safhadaki rahatsızlıklar ve açıktaki korkular alınmıştır. Elbette ki, aşırı rahatsızlıklardan bireysel düzlemde kurtulmak, birçok durumda zorunlu olmaktadır. Bu kurtuluş, psikoterapi yönteminin eksik sonuçlarına (tutarsızlığına), marksist açıdan dikkat çekilmesine rağmen önemlidir. Çünkü, ancak asgari ölçüde bir ben-gücüne sahip insan tutarlı olabilir. Her şeye rağmen, bu kurtuluş, temelde yine aldatıcı bir kurtuluştur; toplumsal ilişkiler, terapiden geçmiş bireyin üzerinde egemenliğini sürdürmektedir.

Gerçek kurtuluş, bu egemenliğin geri kazanılmasıdır ya da —Ernst Bloch'un dediği gibi, "Yabancılaşmış olanın insani özneye geri alınması"dır.[105] Marx, bunu şöyle formüle ediyor: "Emansipasyonun tümü, insani dünyanın ve ilişkilerin insanın kendisine geri döndürülmesidir."[106] Kurtulan insan, kaybettiği özne oluşunu, şeyleşmiş ilişkilerden çıkarıp yeniden kendine almaktadır.

---

105 Ernst Bloch: Karl Marx und die Menschlichkeit. (1969)
106 K. Marx: Yahudi Sorunu Üzerine

Yabancılaşmış bilinç, yabancılaşmanın bilincine dönüştürülmeden, emansipasyon (kurtuluş) mümkün değildir. Bu dönüşüm, bir isteme sorunu olmadığı gibi, soyut teorik bir anlayışın yerine getirilmesi de değildir. Bu, daha çok diyalektik bir gelişim sürecidir: Bu süreçte, deneyim ve bilinç, görüş ve teori, her seferinde daha içten bir alışveriş ve bağlaşım içindedirler. Bu sırada ortaya çıkan yeni kavramlar ve bilinç unsurları, entellektüel kılıflardan çok daha fazla şeyler ifade ederler. Bunlar, kendi-anlayışı ve çevreye yönelik zihniyeti temelden belirleyen varoluşla ilgili ana kategoriler haline gelirler. Böylece, yabancılaşmanın bilinci, artık değişmiş insanın bilincidir ve bir parça gerçekleştirilmiş kurtuluş anlamına gelir. Şimdi artık şeffaflaşmış ve nesnelleştirilmiş yabancılaşma, insanı, onun öznesizliği içinde topyekûn olarak tutuklayamaz; çünkü bu insan, biraz da olsa zincirlerinden kurtulmuştur (ve bunu, onun bilinci göstermektedir). Bunun anlamı sadece şudur: Bu insan, meta ve bütün şeyleşmiş ilişkileri bir parça iktidarsız kılabilmiş; özne oluşunu geriye kazanmaya ve kendini yeniden özne yapmaya başlamıştır. Yabancılaşmanın bilinci, bu durumda yalnız kurtuluşun şartı değil, onun daha sonra gelişmeyi belirleyen ilk adımıdır da.

Söz konusu belirlemenin yönü ve içeriği, emansipasyonun yukarıda verilen tanımından dolaysız olarak açığa çıkmaktadır: Emansipasyon, bireyin özne olması demekse, bu artık salt öznel ve topluma kapalı özel hayatta değil, aksine, şeyleşmiş toplumsal ilişkilere aktif olarak müdahalede cereyan edecektir. İnsan, bu ilişkileri "dansa kaldırmalıdır", toplumu "emri altına" almalı ve ona "sahip olmalıdır". Rudi Dutschke, bunu gayet yerinde bir formülle ifade etmiştir: "Otoriter bir toplumda yaşayan insanlar olarak bizim, otoriter karakter yapımızı kırmak için yalnız bir şansımız var: Bu toplumda, sadece sistemin var olan iktidar ve egemenlik yapısı nedeniyle, kendilerinden esirgenmiş bu toplumun insanları olarak hareket etmeliyiz."

Kurtuluş yolundaki insan, kendisinden esirgenmiş olana, bilinçli toplumsal pratiğiyle sahip çıkar; bu pratikle, değiştirmek üzere topluma müdahale eder. Yani emansipasyon, politik pratik olmadan düşünülemez. Daha da açıkçası: Kapitalist sisteme karşı, sosyalist toplumdan yana politik mücadele vermeden olmaz. Kurtuluş, öyle bir durum ve hedef olmaktan çok, bir faaliyettir, aktif politik süreçtir.

Görülüyor ki, marksist teorinin toplumla ilgili kavramları üzerinden bir emansipasyon anlayışına varabiliyoruz. Bu, burjuva psikolojisinde ve psikoanalizinde tamamen meçhuldur. Burjuva terapi uzmanı, yabancılaşmanın kendisine dokunmadan, onun öznel ağrıları üzerinde çalışır. Bireyin acı çeken öznesizliği yerine, sözde acıdan uzak bir öznesizlik koyar, aşırı korkuları tasfiye yoluyla beni güçlendirir. Ve bütün bunları yaparken, zorunlu olarak (sadece bireysel-psikolojik kavramlarının sonucu olarak), egemenliğini şeyleşmiş ilişkilerin elinden kurtarmış ve nitelikçe yeni olan bir ben imkânını gözden kaçırır. Buna karşılık, marksist teori, kurtuluş yolundaki insanı başından itibaren, kendi toplumsal ilişkili diyalektik kavramları aracılığıyla, öznel bireyselliğinin dar çemberinden çıkmaya zorlar. Artık emansipasyon, sadece korkudan kurtulmak değil, benden özne oluşunu çalmış olan toplumsal güçlerden ve metadan kurtulmaktır aynı zamanda. Öznel rahatsızlıklar ve onların nesnel-toplumsal karşılıklarının kavramsal birleşmesinden ve ayrıca, burjuva ben kavramının marksist özne kavramı halinde genişletilmesinden, emansipasyon bağlamında yeni bir mücadele yönü kendiliğinden belirmektedir: Kurtuluş yolunda insan, yabancılaşmış ve yabancılaşan topluma karşı verdiği mücadelede serpilecektir. Yeni bir faaliyet olan bu mücadele içinde, kaybettiği özneyi bulur. Zaten bizzat bu mücadelenin içinde yeni özne oluşun önemli bir deneyimi yatmaktadır. Politik pratik sayesinde, emansipasyonun (genç Marx tarafından aşağıdaki gibi formüle edilen) şu kesin momenti yerine gelmektedir:

"Ancak insan kendi güçlerinin ve yeteneklerinin ('forces propres'), toplumsal güçler olarak farkına vardığı ve onları örgütlediği zaman ve böylece, toplumsal gücü politik güç biçiminde kendinden ayırmadığı zaman, işte ancak o zaman insanın kurtuluşu yerine gelmiş demektir."[107]

Burada söz konusu olan, yabancılaşmanın ortadan kaldırılışı için ifade edilen bir başka formüldür: Yani sorun, insanın kendi gücünü toplumsal güç olarak ve tersine, toplumsal ve politik güçleri de, kendi güçleri olarak keşfetmesidir. Başka bir deyişle: Kendi özne oluşunun, toplumsal ilişkileri kendi mantığına göre etkilemesi ve değiştirmesi yeteneklerinin keşfedilmesidir. Bu keşif, en kolay olarak devrimci bir grup ya da parti içinde gerçekleşecektir. Yoksa, başka politik güçlerle birleşmediğim ve böylece onlarla birlikte gerçekte toplumsal bir güç oluşturmadığım sürece, kendi güçlerimi toplumsal güçler olarak nasıl fark edebilirim?

Kim emansipasyondan, yabancılaşmanın kaldırılmasını anlıyorsa, kapitalizme karşı politik çalışmayı benimsiyor demektir. Bu çalışma, insanın kurtuluşu anlayışının maddi-duyusal ifadesidir. Politik ve kişisel diye yapılan kurtuluş ayrımı, artık kesin olarak ortadan kalkmaktadır. Nasıl yabancılaşma kavramı, hem nesnel toplumsal varoluşu, hem de onun öznel reflekslerini içinde birleştiriyorsa, bunun karşılığı olan emansipasyon kavramı da, nesnel ölçütlerle ölçülen politik faaliyeti, bireysel acılardan kurtuluşun öznel kategorileriyle birleştirmektedir. Öznel-nesnel, politik-özel, toplumsal ve bireysel-psikolojik kategoriler gibi zıtlıklar, burjuva bilincinin habersiz olduğu yeni bir birlik içinde geçersiz kılınmaktadır.

Son açıklamalarımızda, politik "mücadele"den ve kapitalist düzene (bu düzen, anayasa düzeniyle asla aynı değildir!) "karşı" politik çalışmadan söz edildiyse, burada ağırlık noktası, yıkmak ve yok etmekte değil, aksine, inşa etmek ve kurmakta bulunmaktadır. Sırf savaşmak, bu bölümün başında eleştirdiğimiz so-

107 Aynı yer.

yut inkârın çıkış noktasıdır. Toplumun diyalektik olmayan inkârı, geçici olarak taşıyabileceği ilerici anlamına rağmen, yine de yabancılaşmış bilincin bir varyasyonudur. Gerçi bu sırada birey, kendini toplumun kurbanı olarak kavramaktadır; ancak, aynı zamanda, o toplumu üreten olarak görmemektedir. Saklanmış olan bu yabancılaşma, söz konusu düşüncenin çaresizliği ve başkaldırmanın pasif teslimiyete dönüşmesi için bir nedendir. Buna karşılık, olumlu politik çalışma, toplumun içinde, "Kurumların içinden uzun bir yürüyüş" olarak cereyan eder. Gelişmiş kapitalist toplumumuzun içkin çelişkileriyle işe başlar ve toplumun ilerici yanlarına dikkat eder. (...) Ayrıca, bunda, anti-otoriter hareket tarafından açıklıkla görülmüş önemli bir terapi etkisi de bulunmaktadır: Toplumsal otoriteler, psişik bakımdan iktidarsız kılınmakta ve bununla ilgili olarak, ben, üstbenin zincirlerinden kurtulmaktadır.[108]

108 Burada, sanıyorum ki, öğrenme teorisiyle psikoanaliz arasında ilginç bir bağ kurmak mümkün; bu bağ, politik çalışmadaki tedavi edici etkiyi değerlendirmek için belki de çok önemli olacak. Öğrenme teorisinin bize öğrettiğine ve birçok ampirik araştırma sonucuyla belgelediğine göre, korku, korkan kişinin korku durumunun içine girmesiyle ortadan kaldırılabilmektedir; söz konusu kişi, (korkunun üzerine gidip) kendisine kötü bir şey olmadığı deneyimini edinerek bundan kurtulmaktadır. Psikoanaliz bize, bizim bütün korku davranışımızın temelinde bilinçdışı bir sahne olarak yatan belirleyici korku durumunun hangisi olduğunu öğretmektedir: Anababa tarafından keşfedilme ve cezalandırılma. Birinci ve üçüncü bölümlerde, üstbenin oluşmasıyla dıştaki korku kaynağının, nasıl içe alındığını gördük; ayrıca, üstbenin yansıtılmasıyla da, her çatışma durumunda bunu dışarıya, her seferinde karşımızda bulunana aktardığımızı anlattık. Bu bilinçli yansıtmalarla, çatışma içinde olduğumuz kişi, karşı konamayacak kadar güçlü bir anababa figürüne dönüşmektedir. Bu figür, bir zamanlar anne ve babamızın sahip olduğu aynı ceza zoruyla donanmıştır. Bizim her türden kurum, amir ve toplumsal otoriteden olan korkumuz buradan ileri gelmektedir. Politik mücadele, bu otoritelerle olan çatışma demektir. Ama bu çatışma, bilinçsizce, infantil korku durumu uyandırmaktadır. Yani, politik çatışmaya dalmak, kaynaktaki belirleyici korku durumuna girmek demektir. Düzeltici deneyim, şimdi şurada yatıyor: Kendilerinden korkulan kişilerin, hiç de bilinçdışımızın bizi aldattığı kadar güçlü olmadıkları; aksine, şaşkın ve çaresiz tepki gösterdikleri saptanabilmektedir. Dış otorite ve üstben arasındaki etkileşim nedeniyle, bu sırada yalnızca dıştaki otorite değil, üstben de psikolojik olarak iktidarsız kılınmaktadır. (Elbette, bu düşüncelerin, terapide bilinçli olarak yararlanılabilir hale getirilmesi sınırlıdır.)

3. Bireyin Tedavisi İçin Psikoanalizle Marksizmin Birleşmesi Zorunluluğu

Emansipasyon hakkında şimdiye kadar anlatılanlar, rahatsızlıkları olan ve dıştan yardım görmeden acılarının üstesinden gelemeyecek olan belli bir bireyden çok, genel kapitalizmin insanının kurtuluşuyla ilgiliydi. Böyle bir bireye, genel düşüncelerle pek yardımcı olunamaz. Peki, eyleme geçmekten korkuyorsa, nasıl politik davranacak? Bu topluma ve onun temsilcilerine karşı her haklı başkaldırı, kısa zamanda, aşılması mümkün olmayan korku engellerine dönüşüyorsa? Böyle bastırılmış nefret, kendi kendini yıkarcasına içe dönüyorsa ya da insanın kendi grubu içinde boşalıyor ve herkesin bir güvence olarak kesinlikle ihtiyaç duyduğu dayanışmayı bozuyorsa?

a) Korkunun İlerici Yanı

Tedavi pratiğine gelmeden önce, bazı noktaları yeniden gözden geçirelim:

Nedir korku? Korku, içinde, yabancılaşmış toplumsal güçlerin bireye gayet açık bir tarzda egemen olduğu bir durumdur. Bireyle toplum arasındaki çelişki, burada bilinçli bir rahatsızlık doğurmaktadır. Hemen hemen bütün psişik acılar ve bedensel hastalıkların çok büyük bir bölümü, bu çelişkinin ifadesidir. Korkuyu sadece psikolojik olarak ele aldığımızda, onun toplumsal açısını (ve bununla birlikte, insanın kendi korkusuna bilinçli bir cevap olarak politik pratiği) dışarda bırakmış olacağız. Ancak, korkuyu marksist açıdan ele alırsak, yani yabancılaşmanın öznel yanı olarak ele alırsak, o zaman, kendi korkumuza yönelik durumumuz değişecektir. Korku o zaman, ilk planda kişisel bir bozukluk değil, toplumsal bir noksanlıktır. Barbar bir toplumda yaşadığımız için, korkma nedenimiz vardır. Bu, artık anne ya da babayla olan çözülmemiş bir çocukluk çatışması olmayıp, hiçbir biçimde haklı gösterilemeyecek ve acımasız ilişkilerin bizim üzerimizde kurduğu egemenliktir. Emansipasyon, bu egemenliğin kaldırılması demektir.

Bu emansipasyon kavramı ne kadar çok içselleştirilirse ve ilerleyen bilinçlenme süreci, korkuda toplumsal egemenliği tanımayı ve bilinçli olarak yaşamayı ne kadar mümkün kılarsa; korkunun kendisi de, bir felç olma ve yılgınlık momentinden aktif olma momentine doğru o kadar çok değişecektir. Saldırı ve korkunun merkezi dinamiği için yeni düzenleme imkânları gelişmektedir. Bu ilerici moment, korkunun içinde baştan itibaren vardır. Korkuda, yasak olan şey, gizli istekler ve ihtiyaçlar ve baskı altında olmayan insan uyanmaktadır. Bu, bir özgürlük kırıntısı; bir kabul etmeme ve başkaldırma kırpıntısıdır. Bireyle toplum arasındaki çelişkinin ilerici yanı, burada yatmaktadır. Bu yanı tutmak, yalnız kişisel değil, aynı zamanda tarihi görevimizdir. Evet, korkuyu yaşamak, üretici güçlerimizin ulaştığı gelişme düzeyi nedeniyle çoktan yerine getirilmesi mümkün olan bir özgürlük isteminin belirtisidir.

İnsanın ileriye yönelik kendi gelişmesinin çekirdeği, baştan beri korkunun içinde bulunmaktadır. Tabii ki, kaybolmuş özne oluşun geriye kazanılması diye nitelendirdiğimiz eksiksiz gelişme, (toplumla ve onun işlev taşıyıcılarıyla olacak sürtüşme içinde) her zaman korku engellerine çarpacaktır. Ama, bunu biliyoruz ve bu yüzden cesaretimizin kırılmasına artık izin vermeyeceğiz. Çünkü, artık korku yeni bilincin bir motoru olmuştur ve bu haliyle, devrimci sürecin bir parçasıdır. (...)

b) Marksist Kurtuluş Kavramı Anlamında Psikoterapi Yardımı

Korkunun ilerici yanını bilinçli olarak anlayabilmek ve uygulayabilmek için, besbelli ki, asgari ölçüde bir ben-gücü gerekli olmaktadır. Bu asgari ölçü yok gibiyse, o zaman çoğu kez, danışmaya ihtiyacı olan kişiyi bir burjuva terapi uzmanına (grup terapisi ya da özel seans halinde derdini anlatmak üzere) göndermekten başka yapacak birşey kalmıyor. Terapi başarılı olursa, söz konusu kişinin korkusu, eskiye göre daha azalacak; kendisi halinden memnun kalacak ve bundan dolayı da, toplumsal ilişkilerde çoğu kez daha kolay uyum sağlayacaktır. Söz konusu ki-

şıyı, bu ilişkilerin kendi üzerindeki egemenliği konusunda bilinçlendirmede korku işe yaramamıştır. Burjuva psikoterapisinin elinde, bu momentin açılıp serpilmesi için kavramlar ve yöntemler bulunmadığı için, korkunun ilerici etkisi kaybedilmiştir.

Yukarıda, birçok durumda benin güçlendirilmesinin, kurtuluşla ilgili pratiğin bir şartı olduğunu söylemiştik. Ancak bu, bir zaman sıralaması anlamında yorumlanmamalıdır. Önce ben güçlendirilecek, arkasından kurtuluş gelecek, diye düşünülmemelidir; her ikisinin birlikte gerçekleşmesi gerekmektedir. Bana göre, bu, marksist terapi uzmanlarının ve terapi gruplarının görevidir. Kendileri, marksist emansipasyon kavramını (özne oluşu), terapilerine dahil ederek bu birlikteliği uygulayabilirler. Bağlantı yerleri, marksizmle psikoanaliz arasındaki teorik bağlamdan ortaya çıkacaktır. Bu bağlamı, kısaca özetleyerek çizmeye çalışacağım:

Teorik marksizm, insanın dış yapısı ve dinamiği ile, yani onun içinde yaşadığı toplumsal ilişkilerle, insan ilişkilerini düzenleyen toplumsal yasalarla ve toplumun temelini oluşturan hareket yasalarıyla ilgilenir. Psikoanaliz, insanın iç yapısı ve dinamiği ile (ki, biz bunu, kısaca dış yapının öznel izdüşümü diye nitelendirebiliriz) ilgilenir. İnsanın emeğinden ayrı tutulması ve buna dayalı bütün toplumsal kurumlar ve yasalar, dış yapıya aittir. Yabancılaşma, insan egemenliğinin şey egemenliği haline gelmesi ve toplumsal ilişkilerin yabancı ve kendi başına güçler halinde mutlaklaşması, hep bu ayrılığa dayanır. Bu güçler, tek tek insanlar tarafından, toplumu temsil eden kimselerde kişileşmiş olarak (tabii, ilk önce anne ve babada) algılanır. Bu noktada, psikoanalize bir geçiş doğmaktadır: Çocuk, yabancılaşmış toplumsal güçleri kendi anne ve babasının figüründe algılamaktadır. Bu güçleri kendi üstbeninde içselleştirdiği için, dış ve iç yapılar, böylece ayrılmaz olarak birbirleriyle bağlanmıştır. İnsanın kendi toplumundan ayrılması, O (Es) ile üstbenin ayrılmasında yeniden cereyan eder. Toplumsal ilişkilerin kendi başlarına buyruk ol-

ması, üstbenin istemlerini yükselttiği mutlaklık iddiasında kendini gösterecektir. Ve öznesiz kalmış insanın toplumsal güçler karşısındaki acizliği de, nevrotik korkuda ortaya çıkar. Söz konusu insan, kendilerine yansıtılmış üstben aracılığıyla toplumsal zorları temsil eden kimselerden nevrotik olarak korkmaktadır.

Marksist yönelimli bir psikoanaliz, bu bağlamları anlaşılır kılabilir. Korku aracılığıyla belirmiş özgürlük istemine el atıp, onu yalnızca ben güçlendirmesi anlamında değil, aynı zamanda özne olma anlamında da yorumlayabilir. Özne olmak, ancak politik pratikte mümkün olduğu için, hastaları politik çalışma konusunda yetenekli kılmak, marksist psikoanalizin görevi olmalıdır. Bana göre, bugün kapitalizmde aşırı psişik rahatsızlıklar, yıkıcı bir tarzda yaygınlaştığı için, söz konusu görev büyük önem taşımaktadır. Psikoterapi danışma yerlerinde, tek tek analizlerde, grup terapilerinde ve duyarlılık alıştırmalarında (sensitivity trainings) yaşama çareleri arayan insanların sayısı her gün artmaktadır. Buraları, bireysel acıların, kapitalizmdeki acılar olarak kavranabileceği yerlerdir. Rahatsızlıklarda saklı bulunan insanın başkaldırması, politik mücadele halinde geliştirilmelidir; insanın kurtuluşuna, ancak bu mücadeleyle erişebileceğiz.

4. Sol Gruplardaki Davranışlar Üzerine Psikolojik Notlar

Bugün emansipasyon sorununa teorik ve pratik bir cevap bulmanın ne kadar önemli olduğunu, sol gruplar içindeki davranışlar göstermektedir. Hem gruplar içindeki bireysel davranışlar, hem de bu grupların birbirlerine olan davranışları açısından bu geçerlidir. Bu davranışların yalnızca psikolojik olarak açıklanamayacağı besbellidir. Ancak, belli olan bir nokta daha vardır ve bu sorunların psikolojik bir yanı bulunmaktadır; burada da söz konusu olan, bu yandır.

a) Burjuva ve Devrimci Kimlik Arasındaki Bireysel Çatışma

Politik bakımdan solda olan, zaten baştan itibaren çok zor bir durumda bulunuyor demektir. Onun ilk çocukluğundaki anababa-çocuk ilişkilerine duygusal olarak kenetlenişi, mücadele etmek

istediği toplum düzeniyle tekrar tekrar tepkisel bağlar kurulmasına yol açmaktadır. Emansipasyon sorunu, kendisine, özellikle koyu bir özdeşleşme sorunu olarak görünmektedir. Bununla söylenmek istenen şudur: Hepimiz, burjuva dünyasından geliyoruz; bu dünyanın ahlakı, hayata bakışı, değer sistemi vs. hep burjuvadır. Bu dünya, duygusal olarak içimizde demir atmış ve içselleşmiştir. Bu içselleşmelerin tümü, kimliğimizin çok önemli bir bölümünü oluşturur. Öte yandan, devrimci çalışma bizden, burjuva kimliğimizi bırakmamızı ve bunun yerine devrimci bir özdeşlik geliştirmemizi ister. Kimileri, bir devrimci film gördükten sonra, bir yürüyüş sırasında ya da odalarında yalnız oturup düşündükleri zaman, belki güçlü bir devrimci kimlik sahibi olacaklardır. Tipik bir burjuva kimliğini de, belki bir hastanede hasta olarak taşıyacaklardır; ya da kendileri berberdeyken örneğin: Berber, içinde bayağı bir önyargının gizli olduğu bir şaka yapınca ve kendileri de herşeye rağmen bu şakaya güldükleri zaman. Ya da amirlerinin görüşme saatinde: Amir kendini haklı çıkarmaya çalışmak zorundayken, kendilerini haklı çıkarmaya çaba gösterdikleri zaman. Ya da genel olarak, iş yerinde çevrelerinde birçok gerici arkadaşları varken, göze batan bir burjuva kimliğe bürüneceklerdir. "Burjuva kimlik"le burada kastedilen, toplumun yukarıdaki durumlarda kişiye ayırdığı rolü, otomatik olarak ve gayet normalmiş gibi üstlenmektir. Bizde, bu role girmek, çoğunlukla artık öyle tamamen sorunsuz ve kendiliğinden anlaşılır olmamaktadır. Bu arada, vicdanımız rahatsız olmaya başladı ve aslında başka türlü davranmamız gerektiğini biliyoruz. Ne var ki, korkudan dolayı bundan vazgeçiyoruz. Böyle durumlarda "devrimci kimlik", burjuva rol beklentilerine boyun eğmemek ve (onların yanlış olduğunu düşünüyorsak) **korkuya ve pişmanlığa kapılmadan** onları hesaba katmamak olacaktır. Bu duygusal açı, burjuva ve devrimci kimliğin birbirinden ayrılması bakımından önemlidir. Burjuva davranış zorlamalarının irrasyonelliğini akılcı olarak kavramak ve bu davranışları entellektüel açıdan eleştirmek, burjuva kimlikten devrimci kimliğe geçiş için gerçi zorunlu

bir şarttır; ama, bunlar hiç de yeterli olmuyor; yoksa, Federal Almanya'da yüzbinlerce devrimci olurdu. Duygusal olanla akılcı olan arasında sık sık ortaya çıkan bu açıklıklarda, bizim özdeşleşme çıkmazımız belirmektedir; entellektüel olarak temsil ettiğimiz devrimci kimlikle, duygusallığımızda ifadesini bulan burjuva kimlik arasındaki ara pozisyonumuz işte burada görülüyor.

b) Çatışmanın İşlenmesi

Söz konusu bu çatışma, kolayca, sürekli davranış güvensizliğine yol açmaktadır; ve birey, bu tereddütlü durumun üstesinden gelmek zorundadır. Bana kalırsa, burada belirleyici bir rol oynayan noktaya geliyoruz: Sol, Emansipasyon sorununu sistematik olarak teorisine ve pratiğine sokmadığı sürece, çatışma durumlarından doğacak korkular, daha çok burjuva-tepkisel karakter yapımızın anlayışı içinde işlenecektir. Bu mekanizmalara daha önce değinmiştik, onun için, burada tekrar etme ihtiyacı duymuyoruz. Açıktır ki, bu bağlamda politik teorinin bir dogma olarak katılaşması, merkezi ve ama aynı zamanda vahim bir rol oynar. Dogma, insanı içindeki şüphelerden kurtarır, grup otoritesiyle rahatça özdeşleşmesini sağlar; böylelikle gruptan (yargılayıcı olarak) duyulan aşırı korku da azaltılabilir. Dogmanın, psişik güvenliğin esası olduğu yerde, onun tehlikeye girmesine izin verilmez. Sonuç olarak, başka türlü düşünenlerle, çok şiddetli bir hoşgörüsüzlük içinde mücadele edilir. Dogma, bir grubun içteki sağlamlığını mümkün kıldığı ölçüde, diğer gruplara karşı bir silah olarak kullanılır; ama böylece de, sol içindeki bölünmeleri daha derinleştirir.

Dogma, psikolojik karakteri bakımından burjuva dünyasına ne kadar çok aitse, içeriği bakımından da, bu dünyaya karşı verilen mücadele içinde o kadar çok ayaklanacaktır. Dogmatik karakteri içinde görülmektedir ki, bu mücadele, bütün politik haklılığının yanı sıra, korkuya karşı koymada psikolojik bir işlev de taşır. Ancak söz konusu mücadele, kendisine burjuva içerikli gelen her şeye karşı çıktığı zaman, böyle bir işleve sahip olabilecektir. Bu

arada, grup içinde beliren genel duygusallıklara, saygılı davranma ve nezaket gösterme gibi geleneksel biçimlere de karşı çıkacaktır. Örneğin, bir zamanlar, el sıkarak selamlaşmak ya da şarkı söylemek, SDS (60'lı yıllarda Federal Almanya'da ilerici üniversite gençliğini çatısı altında toplamış olan öğrenci örgütü —Ç.N.) içinde hiç hoş görülmüyordu. Bu baskıcı atmosfer içinde, marksist ve psikoanalitik düşünce birikiminin yaygınlaşması, talihsiz sonuçlar vermek zorunda kaldı. Çünkü, sol otorite, itiraz kabul etmez bir bilimsel kılık içinde ortaya çıktı. Birçok politik grup içinde (ve özellikle, psişik faktörün ciddiye alındığı, ancak, amaca uygun bir emansipasyon kavramına göre işlemediği gruplarda), adeta Engizisyon'a benzer uygulamalar gelişti. Herkes, herkeste "burjuva kalıntıları" aramaya başladı; kişisel tartışmalar, sorguya çekmeye benzedi. Büyük bir gayretkeşlik içinde, başkalarının hataları arandı; ele geçirilen burjuva ihtiyaçlar ve ideolojik sapmalar, söz konusu kurbanın kişisel suçluluk nişanesi diye teşhir edildi. Aslında bir karşılıklı yardım aracı olan kişisel eleştiri, güç yaymak ve karşılıklı tahrip etmek için bir vesile oldu. Bireysel korku durumunun burjuva yapısı, tıpatıp aynı kaldı; sadece, artık ortada burjuva yargıçlar yerine, oedipal baba rolü oynayan sol yargıçlar dolaşmaya başladı.

İnsanın spontaneliğinin ve ihtiyaçlarının eskiden olduğu gibi dogmatikliğe yenildiği ve kovuşturmaya uğradığı böyle gruplarda, parçalanma süreçlerinin işlemeye başlaması kaçınılmazdır. Bunlar, güçlü ve ortak bir otoriter özdeşlikle yakalanamazsa, grup, domuz çiftliğine döner; sonra da, karşılıklı kavgaya tutuşmuş insanların savaş alanı olur. Her ikisinin de, yani otoriteye dayalı dayanışmanın da, kaosu andıran parçalanmanın da kökleri, burjuva ruhunun yapısında ve (bir yandan bu yapıdan, diğer yandan da politik istemlerden çıkan) çatışmayı emansipasyon anlamında işleyememekte yatmaktadır. Nevrotik korkunun gelişmesi ve hazmedilmesi konusunda daha önce yaptığımız açıklamalar nedeniyle, açığa çıkan şu gerçeğin altını çizelim: Politik

grup içindeki baskılar, sarsılmaya ve yıkılmaya yol açacaktır; birçok devrimci de, psikoteröre dayanamaz hale geldiği için, yarı yoldan dönmüştür.

Bu sorunun, şimdiki kapitalist ilişkilerimiz içinde, hiçbir bakımdan çözülemeyeceğini biliyoruz. Ne var ki, böyle diyerek, kurtuluşla ilgili imkânlar hakkındaki soruya cevap vermiş olmuyoruz. Başta üstesinden gelinemeyecek bir çatışma bile, çeşitli biçimlerde muhakeme edilerek işlenebilir. Çatışmaların hazmedilmesini gelecekte de, burjuva ruhumuzun otomatik olarak monoton tekrarlar yapan mekanizmalarına terk etmek istemiyorsak, bireyin kurtuluşuyla ilgili tartışma sürdürülmelidir. Daha da fazlası: Bu tartışma, devrimci teori ve pratiğimizin bağlayıcı bir parçası haline gelmelidir.

Bir "SONSÖZ"

"Kapitalizmde Korku"yla 1978'de Fed. Almanya'da karşılaştım. Halbuki bu kitap, 70'li yılların başında ortaya çıkmıştı. Sonra, hep bu kitabı Türkçe'ye çevirmeyi düşündüm. Aradan yıllar geçti, olmadı. Nihayet, 1986'da ve yine Fed. Almanya'da, yıllardır içimde taşıdığım özlem gerçekleşti. Türkçesini elime almadan, çevirdiğime neredeyse inanamayacağım...

Fed. Almanya, savaştan ve "Ekonomik Mucize"den sonra, ilk kez 60'lı yılların sonunda toplumsal planda çalkalandı. Uyumdan, uyuşukluktan ve ruhsal geri kalmışlıktan ülkeyi çıkarıp düşünce hayatına hareket getiren gelişmelerin öncülüğünü, aydınlar ve öğrenciler yapıyordu; ama onlara bu cesareti veren, işçi sınıfının bilinci oldu. "Kapitalizmde Korku", bu hareketli yılların deneyimlerinden süzülen düşünce birikimlerinin ürünüdür. Kitabın on beş yıllık tarihi yanıltmasın; içinde yazılanlar, bugün güncelliğini koruyor. Hem Fed. Almanya için, hem de Türkiye için. Ve sanıyorum, her iki ülke için de daha uzun süre bu özelliğini koruyacak.

Buna rağmen: Aradan geçen yıllar içinde ne Fed. Almanya ne de Türkiye, 70'li yılların koşullarını yaşıyor. Hele Türkiye, geçen on beş yıl içinde ne deneyimlerden geçti!...

Bugün iyimser olanların, sayıları az da olsa, en güçlü yanları, bu huzursuzluğa materyalist diyalektikle yaklaşabilecek niteliklere sahip olabilmeleri. Şimdilik o kadar az insan hayatta bir ye-

niliği, bir değişikliği ve değiştirmeyi düşünebiliyor ki... "Böyle gidecek!" ya da "Yine gelecek!" yaygınlaşmışken, "Hayır!" demek ve bunda ısrar etmek, büyük bir cesaret oluyor. Cesaretin söz konusu olduğu yerde, korkunun bulunmaması mümkün değil. Oysa, korkunun üstesinden ancak politik çalışmayla gelinir. Aynı zamanda, politik faaliyet insanı, zayıflıklarına karşı hep desteklemiştir. Ancak, "Hayır!" diyen insan da, —insan olduğu için— her seferinde yeniden korkar. Ve böylece, giderek yabancılaşmış bilinçten kalkıp yabancılaşmanın bilincine varır. "Kapitalizmde Korku", bu duyguların doğduğu toplumsal ve bireysel koşulları incelediği gibi, onları rasyonel düzlemde anlaşılır kılıyor. Yani, yalnız çoğunluğun imkânsızlıklarını değil, azınlığın imkânlarını da göz önüne alıyor. Öte yandan: Bırakalım her türlü ideolojik-politik kaygıyı bir yana. Yaşıyoruz, bizle birlikte toplum da yaşıyor. Yakın geçmişimizle, toplumumuzla ve öncelikle de bireyselliğimizle ilgilenmemiz, son derece insani bir eğilim.

Yani, "Buna rağmen"e rağmen, bu kitap "eskimiş" değil. Bir başka nedenden de kitap güncel: Dieter Duhm, teorisini formüle ederken ve tezlerini sunarken, **belli** toplumsal (ve bireysel) durumlardan hareket ediyor ve sonuçları açıklarken, bu **belli** durumların değişmesini öngörüyor. Kitabın beşinci bölümünde sözü edilen BİLD Gazetesi, Fed. Almanya'da hâlâ en çok okunan gazete... Kitabın dördüncü bölümünde anlatılan "Milgram Deneyleri", Türkiye'de belli bir kategoriden olan insanların kimliğini ortaya koyuyor.

Bir zamanlar, "Bir Türk dünyaya bedeldir!" derlerdi. Milli Eğitim'in ders kitaplarına göre, Avrupalı ve Amerikalı korkar, ama Türk korkar mı?! Rastlantı bile olsa, (Fed. Almanya'yı anlatan bir kitapta Türkiye'yle ilgili) bu kadar benzeşme varsa, bu, "Kapitalizmde Korku"nun değil, kapitalizmin suçu...

"Kapitalizmde Korku"nun Türkçe'de yayınlanmasından, üniversite giriş sınavını kazanmış bir öğrenci kadar sevinç ve rahatlık duyuyorum. Bana kalırsa, bu kitabın çevrilmesi, geçen yıllar

içindeki önemli bir değişiklik — ya da yenilik! Ama bundan da önemli bir değişiklik daha var: bu kitabın yazarı Dieter Duhm, dendiğine göre, marksist psikolojiden vazgeçip tarikatlara dalmış, kurtuluşu artık (diyelim ki) Baghwan'da aramaya kalkmış. Zaten bu "Sonsöz"ü yazmaya, çeviri sırasında bu haberi duyduktan sonra karar verdim. D. Duhm, geride kaldı, ama umarım, biz onun sayesinde ilerleyeceğiz. Bu "korku kitabı", kapitalizmin insan yetiştirme sistemiyle radikal bir hesaplaşma; kapitalizmin "karakter maskesi" şeffaflaşıyor. Yazarının bugün, daha önce savunduğundan başka köprüleri denemeye kalkması, bu kitabın değerini bilmek bakımından önemli...

D. Duhm'un kitabının bu haliyle de eleştirilecek yerleri olabilir. Örneğin, seks hayatını abarttığı ileri sürülebilir. Buna karşılık, burada da "korkusuz" davranıp, soruna, mümkünse daha az ataerkil yaklaşabiliriz. Ya da: Kitapta tekrarların olmasına karşı çıkılabilir. Bazı tekrarlar, bence, yanlış anlaşılmamalı. Konunun çeşitli boyutları, bazı bağlamların kaybolmasına yol açabilir; tekrarlar, bu bakımdan yararlı, ayrıca sıkmıyor da...

Kitabın her şeyine itiraz edilebilir, ama üslubuna asla! Karmaşık sorunları, hoşsohbet bir üslupla anlatan ender bir öğretmeni andırıyor. Ben, bunu Almanca'da tattım, Türkçe'de de vermeye çalıştım. Bunun için, "eski-yeni Türkçe'" gibi zengin bir hazineden özellikle yararlandım.

Kapitalizmde yaşayıp da, ona tek başlarına bile olsa, alternatif olabilen insanlar vardı Türkiye'de. Herşeye rağmen, yine de var bu insanlar... Bu kitabı çevirirken, onları düşündüm hep. Bir de tabii, yetişmekte olan genç kuşakları...

Sargut Şölçün

Kapitalizmde Korku

Dieter Duhm

Korku üreten bir toplumda, nevrotik insanlarla nevrotik olmayanları kesin olarak ayırmak mümkün görünmüyor. "Sağlıklı" denen insanlar da hastalıklı - yani korkunun zorlamasıyla ortaya çıkan - karakter oluşumları taşıyorlar. Zaten toplumun tümü hastaysa, "sağlıklı olmak" hastalıklı durumun ortalama ve bu yüzden göze batmayan bir türü anlamına gelebiliyor.

Kapitalist toplum, hasta bir toplumdur. Kapitalist toplumun "sağlıklı" insanı, hasta oluşu dikkati çekmeyen biridir.

Ne var ki o, aslında sonuna kadar hasta, bozuk ve sakatlanmış bir insandır. Hastalığı topyekün ve her yerdedir.

ISBN 975-8087-02-9

9 789758 087020

AYRAÇ YAYINEVİ